

Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union

Удосконалення магістерської програми з кримінальної юстиції

CRIM
HUM

ЕТИКА ПРОКУРОРА, СУДДІ, СЛІДЧОГО

ЕТИКА ПРОКУРОРА, СУДДІ, СЛІДЧОГО

ГЕЛЬВЕТИКА
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

ISBN 978-617-554-095-4

9 786175 540954

helvetica.ua

Посібник

598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-CBHE-JP

Modernising Master's Training on Criminal Justice

CRIMHUM

ETHICS OF PUBLIC PROSECUTOR, JUDGE, INVESTIGATOR

Publishing house
«Helvetica»
2022

Authors:

Andrii Lapkin, Oksana Kaplina, Liudmyla Hurtiieva, Marta Mazur, Khrystyna Sliusarchuk

Edited by:

Andrii Lapkin, Gabriele Schmölzer

УДОСКОНАЛЕННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПРОГРАМИ З КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

ЕТИКА ПРОКУРОРА, СУДДІ, СЛІДЧОГО

Навчальний посібник

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

УДК 341.1/8(075.8)
М58

Авторський колектив:

Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, А. В. Лапкін, М. Р. Мазур, Х. Р. Слюсарчук

Технічний редактор

Ю. Д. Батан – кандидат юридичних наук (Національний університет «Одеська юридична академія»)

За редакцією:

А. В. Лапкіна – кандидата юридичних наук, доцента (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого);

Г. Шмельцер (керівника проєкту) – доктора права, професора (Університет Граца, Австрія)

Рецензенти:

С. О. Іваницький – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Національної академії внутрішніх справ;

О. В. Щербанюк – докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри процесуального права Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича

Менеджер з якості проєкту

В. І. Самарін – кандидат юридичних наук, доцент

Серія заснована у 2020 році

Видання підготовлене в межах міжнародного проєкту

«Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів, прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів у сфері прав людини»
(598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SBNE-JP)

Етика прокурора, судді, слідчого : навчальний посібник / Л. М. Гуртієва, О. В. Капліна, А. В. Лапкін та ін. ; тех. ред. Ю. Д. Батан ; за ред. А. В. Лапкіна, Г. Шмельцер. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 284 с.

ISBN 978-617-554-095-4

Навчальний посібник присвячено питанням професійної етики судді, прокурора та слідчого. Викладаються загальні положення професійної етики та її особливості щодо представників різних юридичних професій у сфері кримінальної юстиції. Окрема увага приділяється міжнародним стандартам етики судді, прокурора та слідчого, а також гармонізації з ними національного законодавства України. Докладно аналізуються правила етичної поведінки судді, прокурора та слідчого у їхній професійній діяльності та поза службою. Розглядаються проблеми відповідальності судді, прокурора та слідчого за порушення правил професійної етики та поведінки.

Призначено для студентів спеціальності 081 «Право», аспірантів, викладачів закладів вищої юридичної освіти, а також для суддів, прокурорів, слідчих, адвокатів, представників інших юридичних професій.

УДК 341.1/8(075.8)

ISBN 978-617-554-095-4

© Колектив авторів, 2022

**Про проєкт
598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SVHE-JP
«Модернізація магістерських програм для майбутніх суддів,
прокурорів, слідчих з урахуванням європейських стандартів
у сфері прав людини»**

Програма Європейського Союзу ERASMUS+ спрямована на підтримку діяльності у сфері освіти, перепідготовки, молоді та спорту в 2014–2020 рр. ERASMUS+ об'єднав наявні раніше сім програм: програми безперервного навчання (Erasmus, Leonardo da Vinci, Comenius і Grundtvig), програму «Молодь у дії», 5 програм міжнародного співробітництва (Erasmus Mundus, Tempus, Alfa, Edulink, програму для співробітництва з промислово розвинутими країнами). TEMPUS (Транс'європейська програма мобільності для навчання в університетах), що існувала з 1990 р., підтримувала модернізацію вищої освіти і створювала простір для співпраці в країнах, які межували з Європейським Союзом, протягом більш ніж 25 років.

Програма ERASMUS+ створює можливості для студентів, здобувачів освіти, працівників і волонтерів для мобільності до інших держав з метою покращення своїх навичок і можливості працевлаштування. Вона дозволяє організаціям працювати у транснаціональному партнерстві та ділитися інноваційними практиками у сфері освіти, професійної підготовки та молоді.

Мета програми ERASMUS+ полягає у сприянні в розвитку реалізації стратегії Європи 2020 для розвитку, зростання кількості робочих місць, соціальної справедливості та інтеграції, а також цілей ET2020, стратегічної рамки ЄС у сфері освіти і професійної підготовки. Програма ERASMUS+ також спрямована на сприяння сталому розвитку своїх партнерів у сфері вищої освіти і робить свій внесок у досягнення цілей Стратегії ЄС у справах молоді.

Проєкти зі створення потенціалу у сфері вищої освіти, яким є CRIMNUM, являють собою транснаціональні проєкти співробітництва на основі багатосторонніх партнерських відносин, передусім між закладами вищої освіти держав ЄС та держав-партнерів.

Мета таких проєктів полягає у наданні підтримки державам-партнерам у:

- модернізації, інтернаціоналізації й розширенні доступу до вищої освіти;
- вирішенні проблем, з якими стикаються їхні вищі інститути й система освіти;
- активізації співробітництва з Європейським Союзом;
- добровільній конвергенції з розвитком Європейського Союзу у сфері вищої освіти, а також заохоченні контактів між людьми і між-культурному порозумінні.

У проєкті 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SBHE-JP (CRIMNUM) беруть участь представники Австрії, Білорусі, Німеччини, Литви, України, Франції та Хорватії. Конкретна мета ERASMUS+-проєкту 598471-EPP-1-2018-1-AT-EPPKA2-SBHE-JP (CRIMNUM) полягає у тому, щоб створити комплексну, засновану на правах людини підготовку до кримінального правосуддя шляхом модернізації спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації.

Під час реалізації загальної мети проєкту здійснюються такі завдання:

- суттєве покращення традиційних навчальних програм для основних курсів так званого «кримінально-правового блоку» на першому ступені вищої юридичної освіти, використовуючи найкращі практики університетів ЄС;
- структурна й концептуальна модернізація навчального плану спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації (профілізації), поєднуючи навчання навичкам викладання з європейськими науковими методами і впроваджуючи новітні навчально-методичні посібники;
- підвищення професійної та дидактичної кваліфікації викладачів держав-партнерів;
- зміцнення ресурсної бази модернізованих магістерських програм.

З 2020–2021 навчального року на юридичних факультетах Білоруського державного університету, закладу освіти «Гродненський державний університет ім. Я. Купали», Львівського національного університету ім. Івана Франка, Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія»

відкрилися модернізовані магістерські програми у сфері кримінальної юстиції.

Координатори проєкту

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Підтримка Європейською Комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, що відображає погляд лише авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, яка в ній міститься.

ЗМІСТ

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ	10
ПЕРЕДМОВА	11
РОЗДІЛ 1 ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДОВОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	13
1.1. Поняття професійної етики та її види	13
1.2. Значення професійної етики судової та правоохоронної діяльності	19
1.3. Гарантії додержання професійної етики у діяльності судді, прокурора, слідчого	29
РОЗДІЛ 2 МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЕТИКИ СУДДІ, ПРОКУРОРА, СЛІДЧОГО	41
2.1. Поняття міжнародних принципів (стандартів) етики судді, прокурора та слідчого та їх закріплення в міжнародно-правових документах	41
2.2. Міжнародні стандарти етики судді: їх застосування та додержання	52
2.3. Міжнародні стандарти етики прокурора: система і значення ..	59
2.4. Міжнародні стандарти етики слідчого	71
РОЗДІЛ 3 ЕТИКА СУДДІ	77
3.1. Поняття і значення суддівської етики	77
3.2. Правове регулювання суддівської етики в Україні	81
3.3. Механізм контролю за додержанням положень суддівської етики	89
3.4. Етика поведінки судді під час здійснення правосуддя	93
3.5. Етика позасудової поведінки судді	108
3.6. Відповідальність за порушення суддею етичних вимог	118

РОЗДІЛ 4 ЕТИКА ПРОКУРОРА	123
4.1. Поняття і значення професійної етики прокурора	123
4.2. Правове регулювання етики прокурора в Україні	130
4.3. Основні принципи професійної етики та поведінки прокурора	139
4.4. Етичні вимоги до професійної поведінки прокурора	150
4.5. Правила внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин прокурорів	166
4.6. Вимоги до позаслужбової поведінки прокурора	180
4.7. Відповідальність за порушення прокурором норм професійної етики	189
РОЗДІЛ 5 ЕТИКА СЛІДЧОГО	202
5.1. Поняття і значення етики слідчого	202
5.2. Єдність і диференціація професійної етики слідчого	211
5.3. Реалізація етичних основ у діяльності слідчого під час обрання, зміни, скасування заходів забезпечення кримінального провадження	219
5.4. Реалізація етичних основ у діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих розшукових дій	230
5.5. Реалізація етичних засад у діяльності слідчого під час закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами	263
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	276
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	282

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ВККС	– Вища кваліфікаційна комісія суддів України
ВР	– Верховна Рада
ВРП	– Вища рада правосуддя
ВС	– Верховний Суд
ДБР	– Державне бюро розслідувань
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	– Європейський Союз
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЗМІ	– засоби масової інформації
ЗУ	– Закон України
КЗПЛ	– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950
КК України	– Кримінальний кодекс України від 05.04.2001
КМРЕ	– Комітет Міністрів Ради Європи
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012
КРЕП	– Консультативна рада європейських прокурорів
КРЕС	– Консультативна рада європейських суддів
КСУ	– Конституційний Суд України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984
МАП	– Міжнародна асоціація прокурорів
НАБУ	– Національне антикорупційне бюро України
НСРД	– негласні слідчі (розшукові) дії
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПАРЄ	– Парламентська асамблея Ради Європи
РЕ	– Рада Європи
РПУ	– Рада прокурорів України
РСУ	– Рада суддів України
ТЦПУ	– Тренінговий центр прокурорів України
ЦК України	– Цивільний кодекс України від 16.01.2003

ПЕРЕДМОВА

Пропонований навчальний посібник «Етика судді, прокурора, слідчого» передбачає опанування його читачами глибокими і всебічними знаннями щодо основних принципів професійної етики судді, прокурора та слідчого, вимог до їхньої поведінки під час виконання службових обов'язків та поза службою, а також з'ясування нормативного матеріалу, який регулює ці питання, активізацію аналітичної діяльності студентів у цій сфері, вироблення вмінь самостійного аналізу та тлумачення законодавства у сфері професійної етики судді, прокурора та слідчого, проведення науково-дослідницької роботи, а також практичних навичок.

Навчальний посібник підготовлений у межах міжнародного проєкту CRIMNUM Програми ERASMUS+, що передбачає модернізацію спеціалізованих магістерських програм судово-прокурорсько-слідчої спеціалізації. Значна увага у програмі підготовки майбутніх суддів, прокурорів та слідчих приділяється вивченню професійної етики, основу якої складають загальнолюдські моральні цінності, спеціальні положення етики представників відповідних юридичних професій, а також європейські стандарти у сфері прав людини.

Метою навчального посібника є формування цілісної системи професійних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, що стосуються морально-етичних аспектів професійної діяльності суддів, прокурорів та слідчих.

На досягнення цієї мети спрямовані конкретні завдання, а саме:

- вивчення актуальних проблем професійної юридичної етики та напрямів сучасних наукових досліджень у цій галузі;
- формування у читачів уявлення про зміст професійної етики судді, прокурора та слідчого, а також стійких морально-етичних настанов, необхідних для відповідної професійної діяльності;
- визначення прикладних проблем додержання суддями, прокурорами та слідчими вимог професійної етики;
- навчання правилам поведінки в типових практичних ситуаціях, що виникають у професійній діяльності судді, прокурора, слідчого.

За своїм змістом навчальний посібник розкриває загальні положення юридичної етики, а також детально аналізує особливості професійної етики судді, прокурора та слідчого. Окрема увага приділена розгляду міжнародних стандартів професійної етики.

Навчальний посібник має безпосередню практичну спрямованість та покликаний сформувати у читачів навички та вміння застосування етичних норм у повсякденній професійній діяльності. Задля цього теоретичний матеріал поєднується з аналізом правозастосовної практики, а також використовуються практично орієнтовані кейси, за основу яких узяті найбільш розповсюджені ситуації етичних порушень і які читачі разом з авторами посібника мають змогу вирішити під час ознайомлення з відповідними його розділами.

Опанування матеріалом з питань етики судді, прокурора та слідчого сприятиме професійній орієнтації, підвищенню конкурентоспроможності серед фахівців системи кримінальної юстиції та формуванню високоморальної особистості, здатної гідно служити справі захисту прав і свобод людини та інтересів суспільства.

Андрій Васильович Лапкін,
*доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
доктор юридичних наук, доцент*

РОЗДІЛ 1

ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ

ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ СУДОВОЇ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття професійної етики та її види

- 1 **Поняття етики.** Поняття «етика» (походить від лат. *ethica*, грец. ἠθος – «звичай») в українській мові має два значення: 1) наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей; 2) норми поведінки, сукупність моральних правил якогонебудь класу, суспільної організації, професії і т. ін.¹ Ці поняття є взаємопов'язаними: так, у першому значенні етика являє собою сукупність ідей, теорій і концепцій, предметом яких є мораль і моральність. У другому значенні етика розуміється як синонім слова «мораль» і означає систему норм, принципів і правил поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства, що відображає їх уявлення про добро і зло, хороше і погане, належне та недопустиме тощо.
- 2 Етичні правила і норми вироблялися впродовж всього історичного розвитку суспільства й увібрали в себе багатовіковий досвід співжиття людей. При цьому схвалювалося те, що сприяло підтриманню суспільних відносин у нормальному стані: чесність, справедливість, порядність, шанобливе ставлення до старших тощо. Натомість засуджувалися негативні якості особистості, які могли нашкодити іншим, наприклад, злість, грубість, жадібність, брехливість та ін. Тому можна вважати, що етичні норми відображають оптимальні засоби людського співіснування, баланс індивідуальних та групових потреб та інтересів. Вони передбачають певний рівень особистого самообмеження заради досягнення загального блага, що в кінцевому рахунку відповідає інтересам кожної

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 357.

окремої особи. Їх загальним підґрунтям є основоположне моральне правило «чини з іншими так, як хотів би, щоб чинили з тобою».

Про етику можна говорити лише в контексті суспільних відносин, оскільки поза соціумом вона не може існувати. Так, наприклад, не можна вважати моральним чи аморальним ставлення людини до певної речі чи до самої себе. Проте необхідність у етиці виникає, коли необхідно оцінити поведінку особи на предмет її відповідності певним вимогам та очікуванням, які ставляться до неї оточенням. Отже, етика є соціальним явищем, виявляється у суспільних відносинах та не існує поза ними.

Зміст етики складають саме *правила, норми та настанови*, тобто певні типові стандарти або зразки поведінки, яких особа має дотримуватися у соціумі. Відповідність цим стандартам схвалюється, а невідповідність – засуджується. Оскільки порушення етики шкодить усьому суспільству, то до особи, яка його допустила, застосовуються різні форми суспільного осуду, що передбачають відчуження особи від соціуму. В первісному суспільстві виключення людини з членів спільноти тягло за собою неминучі страждання й смерть, тому сприймалося як дуже серйозна кара. В сучасних умовах суспільний осуд, не поєднаний з юридичною відповідальністю, не має такого вираженого впливу на особу, проте веде до розірвання соціальних зв'язків, втрати підтримки, психологічних проблем та інших негативних наслідків. Отже, про етику може йтися тоді, коли є певний стандарт або зразок поведінки. Там, де є етичне правило, передбачається й моральна відповідальність за його порушення.

Розуміння етики як *системи моральних правил та норм* означає, що відповідні настанови не є відокремленими, випадковими та хаотичними, а тісно між собою пов'язані, взаємозумовлені та взаємоузгоджені. Порушення однієї етичної норми тягне за собою порушення й низки інших, а відтак – зумовлює застосування певних механізмів відновлення та регуляції. Відтак, етичною можна визнати таку поведінку, в процесі якої не порушується жодної з етичних норм, а моральною – таку людину, яка дотримується всієї сукупності етичних правил і настанов.

Професійна етика як частина етики. Хоча в основі етики лежать певні загальнолюдські цінності та ідеали, вона завжди адаптується до конкретних умов та може відрізнятися в межах різних соціальних груп, розділених економічними, культурними, географічними та іншими

факторами. Серед таких факторів, зокрема, вирізняється вид діяльності або професія, які безпосередньо відображаються на етичних вимогах та правилах поведінки їх носіїв. Хоча здійснення професійної діяльності повинно підпорядковуватися загальним етичним правилам суспільства, для її регулювання одних лише цих правил недостатньо, оскільки вони не враховують специфіки професії. Зважаючи на те, що кожна професія має певне соціальне призначення, а окремі з них набувають виняткової суспільної важливості, до їх представників висуваються особливі вимоги морального характеру, які й складають зміст професійної етики.

7 При цьому етика та професійна етика співвідносяться як загальне та спеціальне. Загальна етика лежить в основі професійної, слугує її базисом та окреслює межі. Вона є ширшою за обсягом, оскільки охоплює й інші, крім професійних, сфери суспільних відносин, однак вужчою за змістом, оскільки деталізація та уточнення етичних вимог щодо різних аспектів професійної діяльності є завданням професійної етики.

8 При цьому професійна етика не розробляється та не встановлюється, а поступово формується в процесі спільної діяльності представників певних професій та пов'язаних із ними осіб. Вироблення професійної етики в процесі здійснення тієї чи іншої діяльності відбувається у повторюваних ситуаціях, які мають типовий характер. Якщо розглядати кожну ситуацію виконання професійних обов'язків індивідуально, під час її вирішення відбувається пошук і прийняття рішення, обирається оптимальний варіант з кількох можливих, застосовуються моральні настанови. Проте такі ситуації постійно повторюються, тому можуть бути стандартизовані та здійснюватися за єдиним сценарієм, відповідно до тих самих правил. Ті стандарти й правила, додержання яких забезпечує найкращий результат професійної діяльності, схвалюються й поширюються на всіх членів професійної спільноти, інші – засуджуються й відкидаються. Відповідно, перші з них визнаються етичними, а ті, що перешкоджають досягненню бажаного результату – неетичними.

9 При цьому професійна етика формується на двох рівнях: внутрішньому та зовнішньому.

10 *Внутрішній рівень* передбачає, що в межах кожної окремої професії виробляються певні корпоративні правила, спрямовані на найбільш ефективне виконання професійних обов'язків, злагоджену взаємодію

членів колективу між собою та з іншими людьми, які не є представниками відповідної професії, проте певним чином дотичні до неї. Така корпоративна етика завжди спрямована на досягнення максимального результату професійної діяльності та задоволення інтересів членів професійної групи. Однак, зважаючи на підпорядкованість корпоративним інтересам, в окремих випадках вона може суперечити загальним етичним нормам.

Відтак, набуває значення *зовнішній рівень* професійної етики, який 11 відображає ставлення суспільства до певної професії та здатність професії задовольняти суспільні потреби. Цей рівень є відображенням того, якими суспільство хоче бачити людей, які здійснюють відповідну професійну діяльність, та що вони повинні робити для того, щоб відповідати цим запитам. Кожна професія має значення не сама по собі, а тією мірою, якою вона служить суспільству. Відповідно, суспільство безпосередньо впливає на формування професійної етики, підпорядковуючи корпоративні інтереси загальним моральним цінностям. При цьому можна сформулювати таку залежність: чим ширші повноваження суспільство передає представникам певної професії, тим вищі вимоги й обмеження до них висуваються.

Отже, *професійна етика* є одним із різновидів етики, що являє собою 12 систему правил та вимог до поведінки представника певної професії, обумовлену особливостями його роду діяльності та спрямовану на належне її здійснення у корпоративних та суспільних інтересах.

Ознаками професійної етики є такі: 13

1) це різновид етики, що відповідає всім загальним ознакам останньої, як-то: соціальний характер, системність, оцінка належного й неналежного тощо;

2) складається у зв'язку і щодо здійснення певного роду діяльності, що з огляду на її соціальну значущість й специфічність потребує окремого морального регулювання;

3) поширюється лише на представників певної професії і не створює додаткових обов'язків щодо сторонніх стосовно неї осіб;

4) передбачає корегування або доповнення загальних етичних правил спеціальними, зумовленими особливостями професії;

5) стосується переважно здійснення професійної діяльності, проте може поширюватися також і на позаслужбову поведінку відповідних осіб;

- 6) має формальну визначеність шляхом закріплення в певних етичних кодексах чи інших джерелах, що є нетиповим для загальної етики, яка існує переважно в суспільній свідомості;
- 7) передбачає особливі правові наслідки порушення у вигляді виключення з певної професії.
14. Таким чином, професійна етика поширюється на представників певних професій у зв'язку зі здійснюваною ними трудовою діяльністю, відображає специфіку останньої, має формалізований характер та забезпечується реальними засобами відповідальності. Це наближує професійну етику до правового регулювання, проте принциповою відмінністю між ними є акцентування на моральному аспекті поведінки відповідних осіб, усі варіації якого норма права неспроможна відтворити.
15. Професійна етика включає такі складові:
- 1) загальні етичні засади певної професійної діяльності, що стосуються всіх її аспектів і відображають загальнолюдські моральні настанови;
 - 2) моральні якості, якими повинен володіти представник відповідної професії;
 - 3) моральні вимоги до професійної діяльності та окремих її аспектів;
 - 4) моральні основи взаємовідносин носіїв певної професії з особами, щодо яких вони виконують свою діяльність;
 - 5) етичні вимоги до взаємин з іншими суб'єктами, взаємодія з якими відбувається в процесі професійної діяльності;
 - 6) моральні засади відносин у професійних колективах: між керівниками та підлеглими, а також між рівними між собою працівниками;
 - 7) етичні правила поведінки у побуті (поза професійною діяльністю);
 - 8) інші етичні вимоги: до зовнішнього вигляду, релігійних, політичних та інших переконань, вираження поглядів тощо;
 - 9) наслідки порушення етичних вимог та обмежень.
16. Види професійної етики. Категорію професійної етики можна застосувати до всіх видів трудової діяльності, проте особливого значення вона набуває щодо соціально орієнтованих професій, тобто тих, які передбачають безпосередню взаємодію з людьми, вплив на них та прийняття суспільно значущих рішень, які стосуються їх життя, здоров'я, гідності, світогляду. Серед таких видів діяльності, які потребують надійного етичного підґрунтя, можна виділити професії юриста, лікаря,

педагога, журналіста, ученого, дипломата, управлінця тощо. Щодо цих професій у суспільстві склалися сталі уявлення про їх мораль, які значною мірою є стереотипними та традиційними, проте відображають основні суспільні очікування від цих видів діяльності.

Ігнорування етичних правил представниками цих професій негативно позначається не лише на них самих та ставленні до них оточення, а підриває суспільну довіру до самої професії, знижує її ефективність, не дозволяє виконувати покладені на неї завдання, завдає шкоди іншим людям та створює кризу суспільних відносин. Так, наприклад, відсутність моральних обмежень у журналіста веде до гонитви за сенсацією, оприлюднення недостовірної або конфіденційної інформації, що може завдати моральних страждань особам, щодо яких поширюються такі відомості, а також знижує довіру до ЗМІ суспільства, яке стає неспроможним відрізнити оманливу інформацію від справжньої. Порушення етики педагогом має наслідком виховання морально неповноцінних учнів, які у своєму подальшому житті порушуватимуть суспільні норми. Недодержання моральних настанов лікарем може завдати шкоди життю і здоров'ю його пацієнтів. Нехтування етичними нормами з боку представника влади веде до втрати владою легітимності, породжує анархію та безладдя. Академічна недоброчесність перешкоджає науково-технічному прогресу суспільства. Порушення дипломатичної етики може спричинити кризу у міжнародних відносинах або навіть військовий конфлікт. Аморальність юриста створює умови для порушення прав і свобод особи та стану законності, притягнення до юридичної відповідальності невинуватих осіб і уникнення її правопорушниками тощо. Зважаючи на ці ризики, виникає потреба встановити конкретні етичні вимоги до представників цих професій та забезпечити їх неухильне дотримання.

Відповідно, можна виділити такі *різновиди професійної етики*: 1) юридична етика; 2) медична етика; 3) академічна етика; 4) педагогічна етика; 5) журналістська етика; 6) дипломатична етика; 7) управлінська етика та ін. Кожен зі вказаних видів професійної етики, з одного боку, базується на загальнолюдських моральних цінностях, а також відповідає ознакам та включає складові, окреслені вище стосовно професійної етики. З іншого боку, він являє собою специфічний набір моральних правил та норм,

необхідних у межах певної професії, зумовлених та апробованих нею. При цьому в межах кожного з виокремлених різновидів розвиваються більш вузькі напрями, притаманні окремим спеціальностям у межах тієї чи іншої професії. Так, етика лікаря-хірурга дещо відрізняється від світогляду лікаря-терапевта. Відмінності між собою має етика спортивного й політичного журналіста. Дещо різні етичні вимоги ставляться до політиків та державних службовців тощо. Враховуючи цю різноманітність, кожен з видів професійної етики може зазнавати внутрішньої диференціації залежно від напрямів відповідної діяльності.

- 19 При цьому найбільш диференційованою серед окреслених вище різновидів професійної етики є юридична. Це зумовлено різноманітністю юридичних професій і тим, що більшість з них суворо розмежовуються між собою. В свою чергу, їх розмежування впливає із протилежної спрямованості цих професій, обумовленої функціональними обов'язками їх носіїв, наприклад обвинувачення (професія прокурора), захисту (професія адвоката), правосуддя (професія судді). Відповідно, в межах юридичної етики можна виділити такі різновиди, як: 1) етика судді; 2) етика прокурора; 3) етика слідчого; 4) адвокатська етика; 5) етика нотаріуса; 6) інші види юридичної етики (етика судового виконавця, етика поліцейського тощо).

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття «етика» та його ознаки.
2. У чому особливості професійної етики та як вона формується?
3. Як співвідносяться між собою етика та професійна етика?
4. Як визначається професійна етика та які ознаки їй притаманні?
5. Які складові має професійна етика?
6. Які різновиди має професійна етика?
7. На які види поділяється юридична етика?

1.2. Значення професійної етики судової та правоохоронної діяльності

- 20 **Характеристика судової та правоохоронної діяльності.** Професійна діяльність у сфері права етична за своєю природою та не може здійснюватися поза моральними принципами. Невипадково ще з античних часів право визначалося як «мистецтво добра та справедливості». Такі основоположні правові принципи, як гуманізм, справедливість,

об'єктивність, повага до людської гідності, рівність перед законом і судом та низка інших мають очевидний моральний характер. Отже, етичні стандарти лежать в основі права, є його підґрунтям і орієнтиром розвитку. Відповідно, тлумачення й застосування права має відповідати високим етичним вимогам, неухильне додержання яких є запорукою втілення правових приписів у суспільні відносини.

Професійна етика юриста є важливою щодо всіх видів юридичної практики, проте особливого значення вона набуває у сфері судової та правоохоронної діяльності. Така її важлива роль є похідною від змісту і завдань цієї діяльності та зумовленою специфікою її здійснення. Таким чином, вивчення моральних засад судової та правоохоронної діяльності ґрунтується на характеристиці цих видів юридичної діяльності. 21

Судова діяльність – це спеціалізована діяльність органів та носіїв судової влади, яка полягає у забезпеченні права кожної особи на справедливий суд та поваги до інших прав і свобод людини і громадянина, які гарантовані Конституцією і законодавством України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Змістом судової діяльності є забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, а у разі їх порушення – вирішення по суті справ про порушення права, поновлення порушеного права і притягнення винних у порушенні осіб до юридичної відповідальності. 22

Специфічними ознаками судової діяльності є такі: 1) вона спрямована на забезпечення права кожного на судовий захист, яке передбачене ст. 6 КЗПЛ² та ст. 55 Конституції України³; 2) здійснюється на основі верховенства права згідно з міжнародними стандартами; 3) реалізується у визначеній законом процесуальній формі в межах відповідних судових процедур, відхилення від яких недопустиме; 4) провадиться незалежними та безсторонніми судами, утвореними відповідно до закону; 5) здійснюється шляхом розгляду і вирішення юридично значущих справ. 23

Існують такі види судової діяльності: 24

1) правосуддя – це розгляд і вирішення по суті юридично значущих справ судами загальної юрисдикції та КСУ;

² Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

³ Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2) судовий контроль – це здійснення судом перевірчих дій превентивного та правовідновного характеру з метою забезпечення законності дій та рішень органів державної влади, в т. ч. і правоохоронних, які обмежують права і свободи особи;

3) офіційне засвідчення юридичних фактів – підтвердження судом наявності або відсутності визначених законом обставин, що визначають виникнення, зміну чи припинення прав фізичних та юридичних осіб;

4) тлумачення правових норм – визначення судом змісту норми права в установленому законом порядку.

25 Згідно зі ст. 124 Конституції України, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Носіями судової влади є судді, а у випадках, визначених законом, також присяжні (ст. 127 Основного Закону).

26 *Правоохоронна діяльність* – це спеціалізована діяльність уповноважених державою органів та посадових осіб, яка полягає у захисті інтересів держави, безпеки суспільства, прав та свобод фізичних та юридичних осіб. Її змістом є забезпечення виконання правових вимог, а у разі їх порушення – дослідження обставин правопорушення, вирішення по суті справ про порушення права і притягнення винних у порушенні осіб до юридичної відповідальності.

27 Правоохоронна діяльність має такі *специфічні ознаки*: 1) здійснюється відповідно до положень законодавства; 2) реалізується з дотриманням визначених законом процедур; 3) здійснюється спеціально уповноваженими органами, визначеними законом (правоохоронними органами); 4) здійснюється за допомогою державно-владних повноважень; 5) передбачає застосування державного примусу.

28 *Основними видами правоохоронної діяльності є*:

1) викриття та розслідування кримінальних правопорушень – встановлення події та обставин суспільно небезпечних діянь, за вчинення яких передбачено кримінальну відповідальність, а також осіб, що їх вчинили. Здійснюється органами досудового розслідування в особі слідчих;

2) підтримання публічного обвинувачення – діяльність щодо висунення, формулювання та доведення перед судом твердження про вчинення кримінального правопорушення конкретною особою з метою притягнення її до кримінальної відповідальності. Здійснюється прокурором;

3) виконання судових рішень – точне, повне і своєчасне втілення рішень суду. Здійснюється органами Державної виконавчої служби та Державної кримінально-виконавчої служби України, а також приватними виконавцями.

Судова та правоохоронна діяльність тісно пов'язані між собою, мають фактично ті самі предмет і завдання та не можуть розглядатися окремо одне від одного. Тому й етика судової та правоохоронної діяльності має багато спільного. Разом з тим, судова діяльність виокремлюється із масиву правоохоронної як виняткова прерогатива судової влади, що має більш сувору процедуру і підвищену соціальну важливість. Це зумовлює специфіку судової етики порівняно з моральними засадами правоохоронної діяльності, що виявляються в більш високих етичних вимогах, що ставляться до носіїв судової влади, та підвищеній відповідальності за їх порушення. У свою чергу, правоохоронна діяльність також не є однорідною, оскільки здійснюється в різних правових формах та різними суб'єктами, які мають неоднаковий обсяг повноважень та виконують специфічні функції. Відповідно, й етичні вимоги до осіб, які здійснюють різні види правоохоронної діяльності, будуть відрізнятися. У зв'язку з цим етику правоохоронної діяльності доцільно диференціювати на етику слідчої діяльності, етику прокурорської діяльності та ін. Оскільки відповідні види діяльності не можуть розглядатися окремо від їх носіїв, то їх моральні засади втілюються в етиці судді, прокурора, слідчого як представників найбільш значущих юридичних професій у сфері судової та правоохоронної діяльності.

Значення етики судової та правоохоронної діяльності. Зважаючи на предмет та завдання судової та правоохоронної діяльності, стає очевидним, що додержання моральних правил у цій сфері є надзвичайно важливим. Їх значення полягає в такому:

1) судова та правоохоронна діяльність спрямована на захист права від порушень. Діяльність із захисту права не може порушувати моральні норми, інакше вона створюватиме конфлікт права та моралі, який є неприпустимим. Як вказувалося вище, мораль може існувати поза правом, тоді як право є моральним за своєю суттю й не може існувати поза мораллю. Таким чином, захист права передбачає охорону моралі, а охорона моралі вимагає належного рівня етики тих осіб, які виконують цю діяльність на професійній основі;

- 32 2) судова та правоохоронна діяльність передбачають обмеження прав особи і застосування примусу. Зокрема, йдеться про право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29 Конституції України), яке можуть обмежувати адміністративне затримання, запобіжні заходи у кримінальному провадженні, застосування кримінального покарання; недоторканність житла (ст. 30 Основного Закону), яке обмежується під час огляду або обшуку у кримінальному провадженні; таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, заборону втручання в його особисте і сімейне життя (ст. ст. 31–32 Конституції України), які обмежуються під час зняття інформації з телекомунікаційних мереж та інших негласних слідчих та розшукових дій тощо. У процесі правоохоронної діяльності до особи може бути застосовано фізичну силу та спеціальні засоби, зокрема прийоми рукопашного бою, кайданки, гумові кийки, вогнепальну зброю. Оскільки саме по собі обмеження прав людини та застосування щодо неї сили порушують моральні цінності суспільства, стосовно судової та правоохоронної діяльності вони мають бути виправданими вищою моральною метою. В іншому разі, без морального обґрунтування, вони перетворюються на свавілля і нічим не відрізняються від протиправного насильства. Одне лише передбачення цих повноважень у законі не легітимізує їх, адже й закон може бути неправовим. Отже, правового характеру судовій та правоохоронній діяльності надає саме моральність;
- 33 3) для судової та правоохоронної діяльності характерна надзвичайно висока ціна помилки під час вчинення дій чи прийняття рішень. Приміром, неправосудний вирок суду може призвести до смертної кари чи тривалого позбавлення волі невинуватій особі; необґрунтована підозра заплямовує репутацію людини і веде до відчуження її від суспільного життя тощо. Відсутність належних моральних якостей у осіб, які вчиняють такі дії чи приймають рішення, веде до несумлінного виконання службових обов'язків, а отже – багатократно збільшує ризик таких помилок і негативні наслідки від них. Натомість їх наявність стимулює відповідальне ставлення до роботи, підвищує об'єктивність і зваженість прийняття кожного рішення, а отже – мінімізує ймовірність помилок, хоча й не виключає її зовсім. Зважаючи на це, суспільство зацікавлене у високих моральних якостях представників судових та правоохоронних

органів, що покликані убезпечити його від вчинення ними фатальних помилок;

4) судова та правоохоронна діяльність передбачає прийняття багатьох юридичних рішень, значна частина яких мають дискреційний характер, тобто базуються на внутрішньому розсуді особи, яка їх приймає. Це зумовлено тим, що норма закону неспроможна охопити всі можливі варіації суспільних відносин, тому залишає певну свободу дій право-застосувача. Приміром, ухвалюючи вирок, суд може враховувати обтяжливі обставини та призначити максимальне покарання в межах санкції, а може не врахувати їх і зменшити строк позбавлення волі на декілька років. Очевидно, що така свобода розсуду створює ризик зловживання нею, й відповідні дискреційні повноваження можуть бути застосовані не лише на користь, а й на шкоду суспільним інтересам. Водночас проконтролювати їх законність та обґрунтованість надзвичайно важко. У цьому стосунку високі моральні якості представників судової влади та правоохоронних органів слугують внутрішнім запобіжником зловживанню ними повноваженнями. З іншого боку, наявність дискреційних повноважень значно підвищує особисту відповідальність службової особи за результати їх застосування. Це може вести до страху перед прийняттям рішення, нерішучості, бажання йти «шляхом найменшого спротиву», тобто компромісів, які можуть бути шкідливими у розглядуваній сфері. Зважаючи на це, моральні установки дають суддям, слідчим та прокурорам відчуття впевненості та рішучості у протидії правопорушенням та захисті прав людини;

5) судова та правоохоронна діяльність здійснюється у сфері правових аномалій, якими за своєю суттю є правопорушення, та має справу з різними формами девіантної поведінки, властивої особам, які ці правопорушення вчиняють. Унаслідок постійної взаємодії з негативними соціальними явищами та спілкування з різними правопорушниками – злодіями, вбивцями, наркоманами, ґвалтівниками тощо – свідомість суддів, слідчих та прокурорів зазнає руйнівного впливу з їх боку. Такий вплив наочно ілюструє відоме прислів'я «з ким поведешся – від того й наберешся». Внаслідок цього представники відповідних юридичних професій починають мислити, як злочинці, та наслідують злочинну субкультуру, що на побутовому рівні проявляється у тому, що вони слухають музику в стилі тюремного шансону, використовують злочинний

жаргон, вирішують питання «за поняттями» тощо. В крайньому прояві це призводить до інтеграції правоохоронців до злочинного світу і вчинення ними правопорушень. Запобігти цьому покликані міцні моральні настанови, непорушне додержання яких дає можливість слідчим, прокурорам та суддям зберегти моральну ідентичність із законотворчим суспільством і відмежуватися від злочинного світу;

36 6) під час здійснення судової та правоохоронної діяльності її носії розв'язують складні юридичні конфлікти, приймають життєво важливі рішення, у певному сенсі вирішуючи долі людей. Відповідно, у цій сфері значно зростає ризик професійної деформації, що часто проявляється у відчутті всемогутності, зверхньому та зневажливому ставленні як до осіб, щодо яких приймаються такі рішення, так і до інших людей, які не наділені такими повноваженнями. Такі якості професіонала є негативними, оскільки, по-перше, перешкоджають йому критично оцінювати ситуацію і призводять до прийняття неправильних рішень, на ризиках яких акцентовано вище; по-друге, відчуваючи таке ставлення, особи, які взаємодіють із професійно деформованим фахівцем, сприймають його особистісні вади як недоліки всієї судової та правоохоронної системи держави, що підриває довіру до неї. В основі професійної деформації лежить перебудова або руйнування системи цінностей юриста як людини, тому перешкодити таким негативним проявам допомагає додержання моральних ідеалів, які наголошують на скромності, самообмеженні, повазі до будь-якої людини, незалежно від її статусу й життєвих обставин, у яких вона опинилася. Наявність таких ідеалів робить слідчого, суддю, прокурора та інших представників юридичних професій стійкими до професійних деформацій, що позитивно позначається на виконуваних ними обов'язках та ставленні до них з боку суспільства;

37 7) судова та правоохоронна діяльність пов'язана з надзвичайно високими психоемоційними навантаженнями. Так, слідчий, здійснюючи досудове розслідування кримінального правопорушення, стикається з намаганням особи, яка його вчинила, приховати сліди злочину й уникнути відповідальності. Прокурору, який процесуально керує розслідуванням та підтримує публічне обвинувачення, протистоїть сторона захисту, яка не зобов'язана доводити невинуватість, але може намагатися оскаржити будь-яку його дію і рішення, спростувати його

аргументи тощо. Суддя під час розгляду й вирішення справи повинен з'ясувати всі її аспекти, оцінити надані сторонами докази, переконатися в обґрунтованості їх позицій. Прийняте ним рішення, як правило, не може задовольнити обидві сторони, принаймні одна з яких відчуватиме себе незадоволеною і може оскаржувати судове рішення. При цьому будь-яка особа може подати на слідчого, прокурора та суддю скарги, які можуть мати наслідком притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. До цього варто додати ненормований робочий день, значне перевантаження справами, відсутність достатнього матеріального забезпечення тощо. В сукупності всі ці фактори призводять до хронічного стресу, емоційного вигорання, психологічних проблем, відчуття розчарування у професії. У цьому стосунку моральні принципи і переконання працівників судових та правоохоронних органів надають внутрішнього сенсу їх діяльності, закладають певний психологічний базис та визначають мотивацію залишення у професії і належного виконання службових обов'язків;

8) судова та правоохоронна діяльність має високі корупційні ризики. 38 Їх створюють широкі повноваження, особливо дискреційного характеру, поєднані з низьким рівнем винагороди з боку держави. З метою уникнення юридичної відповідальності або вирішення справи на свою користь особи можуть пропонувати суддям, прокурорам і слідчим неправомірну вигоду, що іноді в кілька разів перевищує їх офіційний заробіток. Вчинення таких дій, як правило, не передбачає значних зусиль від службової особи, оскільки часто достатньо лише її бездіяльності, тоді як для належного виконання службових обов'язків вона повинна наполегливо працювати. Це поєднується з недостатньою ефективністю антикорупційних механізмів держави, які не спроможні виявити більшість корупційних фактів та забезпечити реагування на них. Це створює сприятливі умови для корупції, тобто використання відповідною особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб (ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції»⁴). Корупція є системною

⁴ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

проблемою українського суспільства, і саме з нею значною мірою пов'язані низька ефективність судової та правоохоронної системи та негативний рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів, про що йтиметься далі. В цих умовах одним із найбільш дієвих факторів, що перешкоджають корупції в сфері судової та правоохоронної діяльності, є добросовісність її представників, яка передбачає неприпустимість отримання неправомірної вигоди особисто та нульову толерантність до корупційних проявів серед колег. Виховання та підтримання в середовищі представників відповідних органів таких моральних настанов забезпечує постійну протидію корупції та стійкість судової та правоохоронної системи до її згубного впливу;

- 39 9) судді, прокурори та слідчі репрезентують відповідні судові та правоохоронні органи не лише під час виконання ними службових обов'язків, а й у позаслужбових відносинах. Так, люди сприймають суддю як носія судової влади не лише під час здійснення ним правосуддя, а й поза виконанням його професійних обов'язків, і не відділяють негідного вчинку, вчиненого суддею у побуті, від його професійної діяльності. Те саме стосується й представників інших юридичних професій. Якщо у позаслужбовий час вони пиячать, ведуть аморальний спосіб життя, нецензурно висловлюються або іншим чином порушують етичні норми, така поведінка неодмінно екстраполюється на їх професійний статус. Це означає, що вказані службові особи постійно мають дбати про честь і гідність своєї професії, не допускаючи дій чи висловлювань, які можуть скомпрометувати їх особисто, а через них – весь той орган, який вони представляють на службі. Це зумовлено також і тим, що надані їм статус та підвищені правові гарантії поширюються на них не лише в робочий час, а й у позаслужбовому житті. Відтак, до представників судових та правоохоронних органів ставляться високі моральні вимоги не лише щодо їх професійної діяльності, яка здійснюється в робочий час із застосуванням наданих їм повноважень, а й до поведінки цих осіб поза службою: у побуті, на відпочинку, у відносинах зі сторонніми людьми тощо;
- 40 10) на сьогодні суд та правоохоронні інститути користуються надзвичайно низькою довірою з боку суспільства. Так, за даними Центру Разумкова, за станом на березень 2021 р. баланс довіри/недовіри до Національної поліції становив мінус 8,8%, до Служби безпеки України

мінус 4,8%, до прокуратури мінус 53,4%, до судів мінус 66,4%⁵. Очевидно, що в таких умовах може йтися про фактичну делегітимізацію судової та правоохоронної системи, особливо судів та прокуратури, які в суспільній свідомості постають не як захисники суспільних інтересів, а як їх основні порушники. Така ситуація зумовлена не лише низькою ефективністю діяльності цих органів, а й тим широким резонансом, якого набувають негативні прояви у функціонуванні цих інститутів, передусім факти корупції та негідних вчинків їх представників. Розкішний спосіб життя, що не відповідає офіційним доходам, зневажливе ставлення до оточення, протиправні вчинки, що трапляються серед окремих представників цих професій, кидають тінь на весь інститут і ведуть до позбавлення його суспільної підтримки. Шлях розв'язання цієї проблеми також полягає у підвищенні моральних вимог до представників відповідних професій з тим, щоб своєю етичною поведінкою та бездоганною репутацією вони повернули довіру суспільства до судової та правоохоронної системи.

Таким чином, у системі взаємовідносин «суспільство – судовий чи правоохоронний орган – представник цього органу» моральні засади судової та правоохоронної діяльності відіграють надзвичайно велику і багатоаспектну роль. Це зумовлює високу соціальну значущість професійної етики та необхідність її неухильного додержання. 41

Питання для самоконтролю:

1. Охарактеризуйте зміст, види та ознаки судової діяльності, що позначаються на її етиці.
2. Визначте поняття, зміст та види правоохоронної діяльності, розкрийте їх вплив та етику цієї діяльності.
3. Розкрийте взаємозв'язок судової та правоохоронної діяльності в контексті професійної етики юриста.
4. Вкажіть, етика яких юридичних професій має найбільше значення у сфері судової та правоохоронної діяльності.
5. Охарактеризуйте значення професійної етики судді, прокурора, слідчого.

⁵ Оцінка ситуації в країні, довіра до інститутів суспільства та політиків, електоральні орієнтації громадян (березень 2021 р.). URL <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-instytutiv-suspilstvata-politykiv-elektoralni-oriantatsii-gromadian-berezen-2021r>

6. Поясніть, як пов'язані між собою корупційні ризики у судовій та правоохоронній діяльності та додержання професійної етики її носіями.

7. Визначте, чи поширюються етичні вимоги на позаслужбову поведінку представників судових та правоохоронних органів.

8. Розкрийте зв'язок між додержанням правил професійної етики та рівнем суспільної довіри до інститутів суду, прокуратури, інших правоохоронних органів.

1.3. Гарантії додержання професійної етики у діяльності судді, прокурора, слідчого

42 **Поняття гарантії додержання професійної етики.** Зважаючи на важливе значення професійної етики у діяльності судді, прокурора та слідчого, виникає потреба у забезпеченні її додержання. У цьому зацікавлені як суспільство в цілому, так і відповідна професійна спільнота, а також кожний окремих працівник. Це зумовлює необхідність встановлення певних гарантії додержання професійної етики, які є предметом розгляду у цьому підрозділі.

43 **Поняття «гарантії»** (від фр. *garantie* – порука, умова) розуміється як визначені засоби охорони та/або реалізації чого-небудь (наприклад, прав, свобод, інтересів тощо). Необхідність встановлення гарантії виникає щодо найбільш важливих соціальних явищ, які перебувають під загрозою порушення. Як правило, гарантії мають юридичний характер, тобто закріплюються у нормах права й підкріплюються їх обов'язковою силою. Відповідно, це поняття можна застосувати й щодо додержання професійної етики.

44 **Гарантії додержання професійної етики** можна визначити як особливі правові засоби, що спрямовані на забезпечення відповідності професійної діяльності та позаслужбової поведінки представників відповідних юридичних професій етичним вимогам, що до неї висуваються, запобігання порушенням професійної етики та усунення їх негативних наслідків.

45 **Види гарантії додержання професійної етики.** Очевидно, що стосовно таких гарантії ідеться не про довільний набір певних засобів, а їх впорядковану систему, що в єдності та взаємозв'язку дозволяє встановити певні етичні правила та норми, довести їх до відома

заінтересованих осіб, визначити стан їх додержання та забезпечити якомога більш повне втілення у професійну діяльність. При цьому як гарантії професійної етики можна розглядати такі елементи.

Етичний відбір. Ця гарантія полягає у встановленні наявності необхідних моральних якостей та знання відповідної професійної етики як умови допуску до певної професії. Хоча моральне виховання здійснюється впродовж всієї професійної діяльності, очевидно, що навчити етиці з «чистого листа» неможливо: це такі риси особистості, які закладаються з дитинства: зі школи, сім'ї, оточення, і слабо піддаються корегуванню у дорослому віці. Таким чином, на службу до суду та правоохоронних органів повинні приходити етично сформовані люди, які є зрілими й стійкими в моральному стосунку. Відповідно, рівень їх морально-етичних якостей має перевірятися на етапі закінчення відповідного навчання та вступу на службу.

Аналіз чинного законодавства показує, що етичні вимоги до кандидатів на посади суддів, прокурорів та слідчих передбачаються з різним ступенем конкретизації. Так, відповідно до ст. 69 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»⁶, на посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросесним та володіє державною мовою. Вбачається, що вимоги етичного характеру до кандидата на посаду судді відображають саме компетентність та добросесність.

У чинному ЗУ «Про прокуратуру»⁷ вимоги етичного характеру до кандидата на посаду прокурора не встановлюються. Це можна вважати прогалиною правового регулювання, оскільки попередній ЗУ «Про прокуратуру» від 1991 р.⁸ у ст. 46 закріплював, що прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості. Хоча в чинному Законі ця вимога не згадується, стверджувати про її цілковиту відсутність не

⁶ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁷ Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

⁸ Про прокуратуру : Закон України від 05 листопада 1991 р. № 1789-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/ed19911105>

можна, оскільки вона впливає з низки інших його положень, про які йдеться далі.

- 49 Відсутність єдиного законодавчого регулювання статусу слідчих не дозволяє чітко визначити етичні вимоги до них під час прийому на роботу, однак вони впливають з їх статусу працівників відповідних правоохоронних органів (Національної поліції, Служби безпеки України, НАБУ, ДБР та ін.). Так, наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про Службу безпеки України»⁹ до органів СБУ приймаються на конкурсній, добровільній і договірній основі громадяни України, здатні за діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я ефективно виконувати службові обов'язки. Аналогічна вимога щодо моральних якостей кандидатів на посади передбачена у ч. 3 ст. 14 ЗУ «Про Державне бюро розслідувань»¹⁰, ч. 5 ст. 10 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України»¹¹, ч. 3 ст. 19 ЗУ «Про Бюро економічної безпеки України»¹². Не згадується ця вимога до працівників лише в ЗУ «Про Національну поліцію»¹³, що, втім, варто розглядати не як її відсутність, а як недолік законодавчого регулювання, аналогічний ЗУ «Про прокуратуру».
- 50 Відповідно, наявність до кандидатів на службу у відповідних органах вказаних етичних вимог передбачає їх встановлення, перевірку та оцінку під час добору та призначення на посади. Кандидату має бути відмовлено у призначенні на посаду у випадку встановлення відсутності необхідних моральних якостей, наприклад, у разі виявлення фактів певних неетичних вчинків з його боку в минулому тощо.
- 51 *Складання присяги.* Вступ до найбільш соціально важливих і відповідальних професій передбачає складання присяги, що є необхідною умовою й окремим етапом (зазвичай, останнім) для набуття кандидатом на посаду відповідного професійного статусу. Присяга є офіційним зобов'язанням,

⁹ Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>

¹⁰ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19>

¹¹ Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>

¹² Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28 січня 2021 р. № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>

¹³ Про Національну поліцію : Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/580-19>

яке особа бере на себе в присутності свідків та в урочистій обстановці, пов'язаним із набуттям нею особливого правового статусу. За своєю суттю присяга є клятвою, що має ритуальний характер та забезпечується за допомогою певних вищих сил. Тож її порушення має наслідком не лише юридичну відповідальність і суспільний осуд, а й покарання з боку останніх. Відповідно, у присязі яскраво виявляється та домінує моральний аспект.

Складання присяги законодавчо передбачено для всіх представників професій судді, прокурора та слідчого. Водночас офіційно затверджені тексти присяги безпосередньо містять моральні зобов'язання, які стосуються гідності, чесності, сумлінного виконання обов'язків, дисциплінованості тощо.

Так, згідно із ч. 1 ст. 57 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», особа, призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді такого змісту: «Я, (ім'я та прізвище), вступаючи на посаду судді, урочисто присягаю Українському народові об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно, справедливо та кваліфіковано здійснювати правосуддя від імені України, керуючись принципом верховенства права, підкоряючись лише закону, чесно і сумлінно здійснювати повноваження та виконувати обов'язки судді, *дотримуватися етичних принципів і правил поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя*».

Відповідно до ч. 1 ст. 36 ЗУ «Про прокуратуру», особа, призначена на посаду прокурора, набуває повноважень прокурора після складення Присяги прокурора такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я, по батькові), вступаючи на службу в прокуратуру, присвячую свою діяльність служінню Українському народові і Україні та урочисто присягаю: неухильно додержуватися Конституції та законів України; сумлінним виконанням своїх службових обов'язків сприяти утвердженню верховенства права, законності та правопорядку; захищати права і свободи людини і громадянина, інтереси суспільства і держави; постійно вдосконалювати свою професійну майстерність, *бути принциповим, чесно, сумлінно і неупереджено виконувати свої обов'язки, з гідністю нести високе звання прокурора*».

Згідно із ч. 1 ст. 64 ЗУ «Про Національну поліцію» особа, яка вступає на службу в поліції, складає Присягу на вірність Українському народові такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я та по батькові), усвідомлюючи свою

високу відповідальність, урочисто присягаю вірно служити Українському народові, дотримуватися Конституції та законів України, втілювати їх у житті, поважати та охороняти права і свободи людини, честь держави, з гідністю нести високе звання поліцейського та сумлінно виконувати свої службові обов'язки».

56 Згідно із ч. 1 ст. 12 ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України», громадяни України, які вперше зараховуються на посади начальницького складу Національного бюро та у відповідних випадках пройшли встановлений строк випробування, складають присягу такого змісту: «Я (прізвище, ім'я, по батькові), вступаючи на службу до Національного антикорупційного бюро України, усвідомлюючи свою високу відповідальність, клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно додержуватися Конституції та законів України, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим, зберігати державну та іншу охоронювану законом таємницю».

57 Відповідно до ч. 1 ст. 14–1 ЗУ «Про Державне бюро розслідувань», особи, які вперше призначаються на посади рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань та у відповідних випадках пройшли встановлений строк стажування, складають присягу такого змісту: «Я, (прізвище, ім'я та по батькові), вступаючи на службу до Державного бюро розслідувань, усвідомлюючи свою високу відповідальність, клянуся завжди залишатися відданим Українському народові, неухильно додержуватися Конституції та законів України, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, бути чесним, сумлінним і дисциплінованим, зберігати державну та іншу охоронювану законом таємницю».

58 Таким чином, формулювання моральних зобов'язань у присягах представників розглядуваних юридичних професій дещо відрізняється за обсягом та змістом, однак у цілому простежується єдиний підхід щодо того, що під час складення присяги кандидат на вступ до відповідної професії урочисто бере на себе зобов'язання додержувати відповідних етичних вимог.

59 Розробка й затвердження Кодексів професійної етики та поведінки. Щодо окремих, найбільш соціально важливих, різновидів професійної діяльності діють відповідні етичні Кодекси. Вони являють собою офіційно

визнані збірники моральних засад, правил та обмежень, обов'язкових для представників відповідної професії. Такі Кодекси мають формально обов'язковий характер, тобто визначену юридичну силу. Відповідно, їх можна вважати нормативно-правовими актами, хоча за своїм змістом вони є викладенням моральних настанов та інструкцій. Отже, в існуванні таких Кодексів найбільш виразно виявляється поєднання права та моралі у врегулюванні етичних засад відповідної професійної діяльності.

Існування етичних Кодексів є давньою історичною традицією в різних сферах суспільного життя. Наприклад, відомий розроблений понад 300 років тому Кодекс самурая («Бусідо Сосінсю»), що становить збірник етичних правил професійного воїна. Створення етичного Кодексу спрямоване на систематизацію та впорядкування наявних у професії етичних правил, а також одноманітне їх застосування на практиці.

Серед юридичних професій свої етичні Кодекси або Правила мають судді, прокурори, адвокати, нотаріуси, приватні виконавці. Відсутність аналогічних документів у представників інших юридичних спеціальностей не означає відсутності етичних правил щодо їхніх професій як таких, а лише свідчить про їх несистематизованість та невпорядкованість, що може бути усунута в перспективі. Зокрема, актуальною проблемою є розробка і затвердження Кодексу професійної етики та поведінки слідчого. Наразі етичні вимоги до представників цієї професії регламентуються переважно дисциплінарними статутами відповідних правоохоронних органів, у складі яких функціонують слідчі підрозділи.

Значну роль у розробці й затвердженні етичних Кодексів відіграють органи професійного самоврядування. Так, наприклад, Кодекс суддівської етики було затверджено XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р.; Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів затверджено Всеукраїнською конференцією прокурорів 27.04.2017. Затвердження такого Кодексу найвищим органом самоврядування представників відповідної професії має важливе морально-правове значення, оскільки передбачає, що етичні правила не нав'язуються працівникам «згори» та не надаються їм «ззовні», а виробляються в межах самої корпоративної спільноти, яка в особі свого найвищого представницького органу добровільно приймає ці правила, погоджується на них та зобов'язується їм підпорядковуватися.

- 63 Аналіз вказаних Кодексів професійної етики, які детально розглядаються у наступних розділах, демонструє, що структура є типовою: спочатку викладаються загальні положення, зокрема основні засади професійної етики; далі регламентується етика під час здійснення службових обов'язків, а також моральні вимоги до позаслужбової поведінки. Ці правила можуть доповнюватися вимогами щодо окремих сфер діяльності чи напрямів взаємовідносин носіїв відповідної професії.
- 64 *Вивчення етики.* Важливе значення у системі гарантій професійної етики судді, прокурора та слідчого має постійне вивчення та роз'яснення правил професійної етики. Це слугує засвоєнню відповідними службовими особами цих правил, усвідомленню їх важливості, опануванню їх змісту, усуненню колізійних ситуацій щодо розуміння етичних вимог і норм.
- 65 Вивчення професійної етики здійснюється в різних формах. Воно розпочинається ще під час навчання у закладах вищої юридичної освіти і триває протягом усієї подальшої професійної діяльності. В межах професій судді та прокурора є такі форми: спеціальна підготовка (здійснюється до вступу на посаду) та підвищення кваліфікаційного рівня (здійснюється особами, які мають відповідний статус).
- 66 Так, відповідно до ч. 1 ст. 33 ЗУ «Про прокуратуру» кандидат на посаду прокурора проходить спеціальну підготовку у ТЦПУ з метою набуття знань та навичок практичної діяльності на посаді прокурора, складання процесуальних документів, *вивчення правил прокурорської етики*. Щодо спеціальної підготовки кандидата на посаду судді такого завдання ст. 77 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» не передбачено, проте вивчення професійної етики входить до програми спеціальної підготовки. Оскільки проходження спеціальної підготовки є обов'язковим етапом професійного добору, то від успішного опанування професійної етики як однієї з її складових певною мірою залежить подальше призначення кандидата на посаду прокурора або судді.
- 67 Після призначення на посаду судді, прокурори та слідчі вивчають професійну етику в межах підвищення кваліфікації. Таке підвищення є правом та обов'язком відповідних службових осіб і здійснюється зі встановленою періодичністю. Зокрема, згідно із ч. 8 ст. 57 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», суддя проходить підготовку у Національній школі суддів

України не менше ніж раз на три роки. Відповідно до ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру», прокурор періодично проходить підготовку в ТЦПУ, що має включати вивчення *правил прокурорської етики*. Правила підвищення кваліфікації слідчих визначені на відомчому рівні відповідних правоохоронних органів.

Поточне додержання етики. Моральні засади професійної діяльності 68 потребують постійного підтримання, розвитку й контролю. Адже під впливом несприятливих службових та особистих факторів навіть найбільш морально стійкий працівник може зазнати професійної деформації, що негативно впливає на додержання етичних принципів. Відтак, стає необхідним постійний моніторинг їх додержання з метою своєчасного виявлення, усунення та запобігання порушенням професійної етики.

Як правило, у трудовому колективі ці завдання здійснюються керівниками. В суді це може бути голова суду, у прокуратурі – її керівник, у слідчому підрозділі – його начальник. Саме вони в силу свого службового становища першими отримують інформацію про можливі етичні порушення та можуть відреагувати на них за допомогою наданих їм адміністративних повноважень, а також із використанням свого авторитету в колективі. Разом з тим, варто враховувати, що діяльність самих цих керівників може бути неетичною, а оцінка етичності поведінки колег – необ’єктивною, зокрема з огляду на корпоративну солідарність. Крім того, вони, з одного боку, виконують численні організаційні та адміністративні обов’язки, обсяг яких не дозволяє їм належно контролювати етичну поведінку; з іншого боку, вони часто позбавлені прямого дисциплінарного впливу на членів відповідного колективу (це стосується голів судів та керівників прокуратур), тому їх реагування на етичні порушення може не мати належного виховного ефекту. 69

Зважаючи на це, в межах окремих юридичних професій створюються 70 спеціальні органи, до повноважень яких віднесено оцінку відповідності представників кожної з них етичним вимогам. Найбільш виразно це виявляється в межах судової системи. Так, зокрема, щодо суддів в Україні проводиться кваліфікаційне оцінювання, до критеріїв якого належать: 1) компетентність (професійна, особиста, соціальна тощо); 2) професійна етика; 3) добросесність (ст. 83 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Проведення кваліфікаційного оцінювання покладається на ВККС, яка, таким

чином, є відповідальним за додержання суддями професійної етики та добросовісності органом суддівського врядування, який на постійній основі діє у системі правосуддя України. Поряд з цим, в Україні діє Громадська рада добросовісності, яка відповідно до ст. 87 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» утворюється з метою сприяння ВККС України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та добросовісності для цілей кваліфікаційного оцінювання. Цей орган, про який докладніше йдеться у підрозділі 3.3, уповноважений, серед іншого, вивчати додержання суддею або кандидатом на посаду судді етичних правил і обмежень та надавати ВККС України висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та добросовісності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє та має дорадче значення.

71 У системі прокуратури аналогічні повноваження має орган, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів (Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів), яка дає оцінку додержання прокурорами вимог професійної етики під час дисциплінарного провадження щодо них. Також оцінку етичним вимогам до прокурора може надавати РПУ, здійснюючи це під час вирішення питання про рекомендацію прокурора на зайняття відповідної адміністративної посади, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 39 ЗУ «Про прокуратуру», під час вирішення питання щодо надання рекомендації для призначення на адміністративну посаду РПУ враховує професійні та *морально-ділові якості* кандидата, а також його управлінсько-організаторські здібності та досвід роботи.

72 Крім того, повноваження у сфері забезпечення додержання суддями та прокурорами професійної етики покладаються на ВРП, яка згідно зі ст. 1 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя»¹⁴ є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також *професійної етики в діяльності суддів і прокурорів*.

¹⁴ Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>

Відповідальність за порушення етики. Крайнім заходом, який покликаний забезпечити додержання професійної етики, є юридична відповідальність за її порушення, що передбачає не лише моральний осуд, а й конкретні правові заходи, зазвичай, дисциплінарного характеру. Можливість їх застосування обумовлена тим, що додержання вимог професійної етики передбачене законом як службовий обов'язок представника певного органу. 73

Так, відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 56 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», суддя зобов'язаний дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів. Згідно з п. 4 ч. 4 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру», прокурор зобов'язаний додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури. Таким чином, додержання етики є складовою правового статусу представника відповідної професії як службового обов'язку, порушення якого тягне за собою дисциплінарну відповідальність. 74

Відповідно, порушення етики визначається законодавством як підстава дисциплінарної відповідальності. Так, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з такої підстави, як допущення поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу (детальніше див. підрозділ 3.6). Відповідно до п. п. 5, 6 ч. 1 ст. 49 ЗУ «Про прокуратуру», прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав, як, зокрема: вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; систематичне (два і більше разів) 75

протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики (детальніше див. підрозділ 4.7).

76 При цьому порушення правил професійної етики вважається одним із найбільш серйозних дисциплінарних проступків, що може тягнути за собою застосування найсуворішого дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення з посади. Так, згідно з п. 1 ч. 9 ст. 109 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді, може бути визнаний, зокрема, такий факт: суддя допустив поведінку, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, у тому числі в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших етичних норм та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду.

77 Щодо слідчих, з огляду на відсутність єдиного нормативного акта, який би врегулював їхній правовий статус, подібні норми випливають із законів щодо відповідних органів правопорядку, в системі яких діють слідчі підрозділи. Так, наприклад, згідно зі ст. 12 Дисциплінарного статуту Національної поліції України, затвердженого ЗУ від 15 березня 2018 р., дисциплінарним проступком визнається протиправна винна дія чи бездіяльність поліцейського, що полягає в порушенні ним службової дисципліни, невиконанні чи неналежному виконанні обов'язків поліцейського або виходить за їх межі, порушенні обмежень та заборон, визначених законодавством для поліцейських, а також у вчиненні дій, що підривають авторитет поліції. До таких дій належать і порушення слідчим поліції професійної етики поліцейського. Відповідно до ч. 3 ст. 13 Статуту, до поліцейських можуть застосовуватися такі види дисциплінарних стягнень: 1) зауваження; 2) догана; 3) сувора догана; 4) попередження про неповну службову відповідність; 5) пониження у спеціальному званні на один ступінь; 6) звільнення з посади; 7) звільнення із служби в поліції.

78 Таким чином, судді, прокурори та слідчі несуть юридичну відповідальність за порушення вимог професійної етики у вигляді такого її різновиду, як дисциплінарна відповідальність. До такої відповідальності їх може бути притягнуто незалежно від застосування інших видів

юридичної відповідальності, передусім кримінальної та адміністративної. Водночас вчинення представниками зазначених юридичних професій кримінальних чи адміністративних правопорушень може розглядатися як серйозні порушення ними вимог професійної етики та тягнути за собою також дисциплінарну відповідальність.

Питання для самоконтролю:

1. У чому полягає необхідність гарантій додержання професійної етики судді, прокурора, слідчого?
2. Як виявляються гарантії професійної етики на етапі відбору кандидатів на вступ до відповідної професії?
3. Яке значення має присяга у забезпеченні додержання професійної етики судді, прокурора, слідчого?
4. Розкрийте значення Кодексів професійної етики та поведінки в професії судді, прокурора, слідчого.
5. Яким чином забезпечується вивчення професійної етики?
6. Які суб'єкти відповідають за контроль додержання професійної етики слідчими, прокурорами та суддями?
7. Яке значення має дисциплінарна відповідальність у системі гарантій професійної етики?

Розділ 2

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЕТИКИ СУДДІ, ПРОКУРОРА, СЛІДЧОГО

2.1. Поняття міжнародних принципів (стандартів) етики судді, прокурора та слідчого та їх закріплення в міжнародно-правових документах

79 Поняття міжнародних принципів (стандартів) етики судді, прокурора та слідчого. Становлення України як суверенної правової держави потребує вивчення широкого кола державно-правових проблем щодо питання професійної етики та моралі з урахуванням положень міжнародних стандартів і вітчизняного державотворення та з метою їх правового регулювання¹⁵.

Термін «міжнародні етичні стандарти» вважається найбільш прийнятним позначенням для комплексу закріплених у різноманітних міжнародних документах норм, що відображають певні уніфіковані (стандартизовані) правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи інших сферах міждержавного співробітництва¹⁶.

80 Ці стандарти закріплені у міжнародно-правових актах різної юридичної сили, які ухвалені уповноваженими органами чи інституціями міжнародних універсальних (ООН) або регіональних (РЄ, ЄС) організацій, а також міжнародними професійними асоціаціями.

Для кращого їх розуміння та використання варто проаналізувати зазначені міжнародні принципи (стандарти) етики судді, прокурора та слідчого.

¹⁵ Алексеева В.О., Мороз І.В. Міжнародні та національні стандарти у сфері професійної етики прокурора. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 153.

¹⁶ Лапкін А.В. Правові основи прокурорської діяльності : науково-практичний посібник. Харків, 2013. С. 11.

Міжнародні принципи (стандарти) етики судді. Під міжнародними принципами (стандартами) етики суддів слід розуміти міжнародні правові норми та принципи, закріплені в міжнародних нормативно-правових актах (загальносвітового чи європейського рівня) обов'язкового або рекомендаційного характеру, які встановлюють критерії-вимоги до поведінки суддів, якими вони повинні керуватися як у здійсненні професійної діяльності, так і в повсякденному житті. 81

Загальновизнані міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів (включаючи й етичні стандарти) поділяються на такі три загальні групи¹⁷: 82

1) міжнародні стандарти, які містяться у загальносвітових документах.

До цієї групи відносимо документи, в яких втілені загальновизнані міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів:

– правові акти, розроблені в межах ООН;

документи Юридичної асоціації країн азійського та тихоокеанського регіону (LAWASIA);

– акти Першої світової конференції з незалежності правосуддя;

– акти Міжнародної асоціації суддів (професійна неполітична неурядова організація, що об'єднує національні асоціації суддів), зокрема її Першої експертної комісії;

2) загальновизнані європейські стандарти – міжнародні стандарти, закріплені в європейських міжнародних правових актах.

До другої групи європейського рівня міжнародних стандартів у сфері судоустрою та статусу суддів слід віднести такі стандарти:

– принципи та норми, закріплені в міжнародних документах, ухвалених під егідою РЄ;

– загальновизнані міжнародні стандарти ЄС;

3) міжнародні стандарти, втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів. Ця система утворена практикою ЄСПЛ та прецедентами Суду ЄС.

Одним з основних міжнародних актів, який стосується стандартів етики судді, є *Основні принципи незалежності судових органів*, прийняті сьомим Конгресом ООН з профілактики злочинності і поведження 83

¹⁷ Саленко О.В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3(7). С. 266–267.

з правопорушниками у 1985 р. та схвалені резолюціями № 40/32 та 40/146 від 29 листопада 1985 р. та 13 грудня 1985 р. Генеральної асамблеї ООН¹⁸.

У вказаних принципах особлива увага приділена питанням забезпечення незалежності судів від інших органів державної влади та посадовців, виключної компетенції органів судової влади у питаннях правосуддя, неправомірності втручання інших органів державної влади у судову діяльність, дотримання неупередженості у вирішенні справи, а також зобов'язання державних органів забезпечувати ефективне виконання судовими органами покладених на них функцій та повноважень¹⁹.

84 Не менш важливе значення має *Європейський статут судді*, затверджений асамблеєю Європейської асоціації суддів 20 березня 1993 р.²⁰ Зокрема, у документі вказано таке: «...Суддя підпорядкований лише закону, він не звертає уваги на політичні партії чи інші групи тиску. Він виконує свої обов'язки вільно від будь-якого зовнішнього впливу та без невинуватих затримок. Суддя не тільки повинен бути неупередженим, але й має сприйматися будь-ким як неупереджений» (п. п. 2, 3)²¹.

Принципи, закріплені у Статуті, спрямовані на підтримання незалежності суддів, для забезпечення захисту їх прав та унеможливлення будь-якого роду тиску з боку держави чи інших осіб.

85 Наступним важливим документом є *Європейська хартія про закон «Про статус суддів»*, схвалена 10 липня 1998 р.²² Хартію було прийнято на багатосторонній нараді щодо законів про статус суддів в Європі, організованій Радою Європи 8–10 липня 1998 р у м. Лісабоні.

Мета Хартії полягає у тому, щоб визначити зміст будь-якого закону про статус суддів, ґрунтуючись на завданнях, що мають бути досягнуті:

¹⁸ Основні принципи незалежності судових органів : прийняті сьомим Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками у 1985 р. та схвалені резолюціями № 40/32 та 40/146 від 29.11.1985 та 13.12.1985 Генеральної асамблеї ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_201#Text

¹⁹ Лісна І.С., Михайлів Т.Є. Використання зарубіжного досвіду функціонування судових систем під час проведення судової реформи в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1(26). 2019. С. 16.

²⁰ Європейський статут судді : затверджений асамблеєю Європейської асоціації суддів 20 березня 1993 року. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobotnistvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>

²¹ Там само.

²² Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236#Text

забезпечити компетентність, незалежність та неупередженість, яких громадськість має право очікувати від суддів, яким довірено захист їхніх прав. Таким чином, закон про статус суддів не є самоціллю, а скоріше засобом досягнення того, щоб особи, чії права мають захищатися судами і суддями, мали необхідні гарантії ефективності такого захисту²³.

Окрему увагу слід звернути на *Загальну (Універсальну) хартію судді*, 86 ухвалену 17 листопада 1999 р. Центральною радою Міжнародної асоціації суддів у Тайбеї (Тайвань)²⁴. Серед іншого, у цьому документі зазначається: «Незалежність судді є важливою умовою для неупередженого судочинства, що відповідає вимогам закону. Вона є неподільною» (ст. 1). Крім того, у здійсненні своїх повноважень суддя «...має бути неупередженим та це має виходити з його поведінки. Суддя має здійснювати свої обов'язки зі стриманістю та повагою до суду і всіх осіб, що беруть участь у процесі» (ст. 5).

Загальна (Універсальна) хартія судді продекларувала принципи незалежного і безстороннього правосуддя. Так, під час здійснення своїх повноважень судді мусять підпорядковуватися лише закону, бути неупередженими та стриманими, повинні мати особисту незалежність та не займатися діяльністю, яка є несумісною зі статусом судді. Окрім цього, Хартія містить норми щодо безпеки офісу, забезпечення необхідними умовами для суддівської діяльності, посади судді, дисциплінарної, цивільної та кримінальної відповідальності, членства у професійних асоціаціях, винагороди та підтримки. Ці положення є мінімальними загальними нормами²⁵.

Важливе значення серед міжнародних актів має *Висновок № 3 (2002)* 87 *КРЕС до уваги КМРЕ щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності*²⁶.

²³ Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / за ред. Д. Вон, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс та ін. Київ, 2015. С. 32.

²⁴ Загальна (Універсальна) хартія судді : ухвалена Центральною радою Міжнародної асоціації суддів 17 листопада 1999 року. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobotitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>

²⁵ Лісна І.С., Михайлів Т.Є. Вказ. праця. С. 16.

²⁶ Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності від 19 листопада 2002 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf

Відповідно до цього документа, «судді повинні за будь-яких обставин діяти безсторонньо з тим, щоб забезпечити відсутність підстав підозрювати їх в упередженості. У цьому контексті безсторонність повинна бути очевидною як під час виконання суддею судових функцій, так і під час здійснення інших дій» (п. 21).

88 Одним із фундаментальних міжнародних актів у сфері судочинства є *Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 р.*²⁷ Бангалорські принципи – це універсальний правовий орієнтир, своєрідна інструкція, адресована суддям та судовим органам щодо базових принципів регламентації поведінки судді. Окрім цього, вони покликані сприяти кращому розумінню та підтримці здійснення правосуддя з боку представників виконавчої та законодавчої влади, адвокатів та суспільства в цілому.

89 Слід також наголосити на важливій ролі *Рекомендації СМ/Rec (2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухваленої КМРЕ 17 листопада 2010 р.*²⁸ Рекомендація містить основні принципи незалежності функціонування судової системи і спрямована на встановлення і зміцнення незалежності суддів як носіїв судової влади. Вищевказана Рекомендація застосовується щодо кожної особи, яка здійснює судочинство, а також щодо непрофесійних суддів. Так, Рекомендація містить положення щодо зовнішньої і внутрішньої незалежності суддів, яка надається їм в інтересах верховенства права і осіб, які очікують справедливого правосуддя.

Рекомендація акцентує увагу на положенні, що «основні норми системи оплати праці професійних суддів мають бути визначені законом» і «відповідати їхній професії та виконуваним обов'язкам, а також бути достатніми, щоб захистити їх від дії стимулів, через які можна впливати на їхні рішення»²⁹.

²⁷ Бангалорські принципи поведінки суддів: схвалені резолюцією 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН від 27 липня 2006 року. URL: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/bangal_princ.pdf

²⁸ Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 року № (2010)12. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

²⁹ Лісна І.С., Михайлів Т.Є. Вказ. праця. С. 17.

Звернемо також увагу на Висновки першої експертної комісії Міжнародної асоціації суддів³⁰: 90

Висновки «Відповідальність суддів» (Перша експертна комісія Міжнародної асоціації суддів, Туніс, 24–25 жовтня 1980 р.). Згідно з ними, «суддя не може бути відповідальним за свої рішення, якщо вони є результатом помилки у праві чи у факті, але єдиний випадок, коли суддя несе відповідальність за свої рішення – це груба недбалість або випадки геть неправильної поведінки, тобто вчинки, які несумісні зі званням судді, що нормально і розумно виконує свої функції. Прикладом такої недбалості є, зокрема, значне затягування винесення рішення у справі з вини самого судді». 91

Висновки «Правила етичної поведінки суддів, їх застосування та дотримання» (Перша експертна комісія Міжнародної асоціації суддів, Валль де Браво, 31 жовтня – 4 листопада 2004 р.). Відповідно до них, «перш за все, відповідальність за гідну поведінку та дотримання правил етики лежить на самому судді, отже, його поведінка, як приватна так і публічна, ніколи не повинна суперечити принципам незалежності, неупередженості та цілісності суду» (п. 1). Також у цьому документі зазначається, що «не слід плутати принципи етики та дисциплінарні правила поведінки суддів. Навпаки, потрібно визнати, що етичні принципи походять з професійного досвіду всіх суддів і закріплюються для того, щоб підвищити рівень правосуддя в цілому і сприяти розумінню роботи суду. Принципи етики також допомагають розвитку суддівської культури, яка сприяє суспільному порозумінню» (п. 6). 92

Міжнародні принципи (стандарти) етики прокурора. Під міжнародними принципами (стандартами) етики прокурора слід розуміти закріплені в міжнародних нормативно-правових актах основні етичні правила, якими мають керуватися прокурори під час виконання своїх обов'язків, а також поза службою. 93

Міжнародні стандарти етики прокурора можемо поділити на такі дві загальні групи: 1) міжнародні принципи (стандарти), які містяться у загальносвітових документах; 2) загальновизнані європейські принципи (стандарти), закріплені в європейських міжнародних правових актах. До цієї групи можемо віднести також практику ЄСПЛ. 94

³⁰ Міжнародні стандарти незалежності суддів : збірка документів. К. : Поліграф-Експрес, 2008. С. 125.

95 Таким чином, першу групу формують, зокрема:

*Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної асамблеї ООН від 17 грудня 1979 р.*³¹ Згідно з ним, посадові особи з підтримання правопорядку зобов'язані захищати всіх осіб від протиправних актів відповідно до їх професії (ст. 1). Цей акт безпосередньо не стосувався прокурорів, а був звернутий до представників різних юридичних професій, які виконують правоохоронні функції³².

Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування. Документ прийнятий VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками, м. Гавана, Куба, 27 серпня – 7 вересня 1990 р. (*т. зв. Гаванські правила*)³³;

Стандарти щодо професійної відповідальності і Положення щодо основних обов'язків і прав прокурорів, прийняті Міжнародною асоціацією прокурорів 23 квітня 1999 р.³⁴

96 До другої групи належать такі міжнародні документи:

Рекомендація Rec (2000) 19 КМРЕ державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя, ухвалена на 724-му засіданні заступників міністрів 6 жовтня 2000 р.³⁵;

Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), прийняті на 6-й конференції генеральних прокурорів Європи у Будапешті 31 травня 2005 р.³⁶ Такі керівні принципи

³¹ Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Генасамблеї ООН від 17.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text

³² Шандула О.О. Міжнародні стандарти як основа професійної етики прокурорів України. *Часопис Академії адвокатури України.* 2015. Том 8. № 4(29). С. 154.

³³ Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування : прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками, Гавана, Куба, 07 вересня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859#Text

³⁴ Standards of professional responsibility and statement of the essential duties and rights of prosecutors adopted by the International Association of Prosecutors on the 23 of April 1999. URL: <https://www.icj.org/wpcontent/uploads/2014/03/IAP-Standards-of-professional-responsibility-duties-rights-prosecutors-instruments-1999-eng.pdf>

³⁵ Recommendation Rec (2000)19 of the Committee of Ministers to Member States on the role of public prosecution in the criminal justice system. URL: <http://cm.coe.int>

³⁶ European Guidelines on ethics and conduct for public prosecutors “The Budapest Guidelines”, Conference of Prosecutors General of Europe, 6th session. Budapest, 29–31 May 2005. URL: <https://rm.coe.int/conference-of-prosecutors-general-of-europe-6th-session-organised-by-t/16807204b5>

встановлюють стандарти поведінки та практичної діяльності, виконання яких очікується від усіх прокурорів, які працюють у або від імені органів прокуратури;

Рекомендація *CM/Rec (2012)11* щодо ролі публічних обвинувачів за межами системи кримінального судочинства, прийнята КМРЕ 19 вересня 2012 р.³⁷;

Висновки КРЕП, зокрема: *Висновок № 4(2009) «Про взаємовідносини між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві» (Бордоська декларація)*³⁸, ухвалений спільно з КРЕС, який нагадує, що незалежність прокуратури є безумовним наслідком незалежності судової влади; *Висновок № 9(2014) під назвою «Європейські норми та принципи щодо прокурорів» (Римська хартія)*³⁹, де зазначається, що слід заохочувати загальну тенденцію до зміцнення незалежності та ефективної автономії прокуратури, що прокурори повинні бути автономними в прийнятті рішень і виконувати свої обов'язки, не зазнаючи зовнішнього тиску чи втручання. Особливої уваги заслуговує *Висновок № 13(2018) під назвою «Незалежність, підзвітність та етика прокурорів»*⁴⁰, який передбачив, що «повага до етичних правил є основним обов'язком, яким прокурори повинні керуватися у ході своєї діяльності. Важливо мати можливість посилалися на звід етичних принципів прокурорів, які покликані врегульовувати їхню поведінку» (п. 21).

Крім цього, зазначені стандарти сформульовано у *прецедентній практиці ЄСПЛ*, зокрема у справах: «Вермюлен проти Бельгії» (1996 р.); «Брума-реску проти Румунії» (1999 р.); «Кресс проти Франції» (2001 р.); «Асіто проти Молдови» (2005 р.); «Станкевич проти Польщі» (2008 р.); «Павлик проти Словаччини» (2006 р.); «Корольов проти Росії» (2010 р.); «Менчинська проти Росії», (2010 р.); «Молдован Костика та інші проти Румунії» (2011 р.)⁴¹.

³⁷ Recommendation *CM/Rec (2012)11* adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2012 on the role of public prosecutors outside the criminal justice system. URL: <https://rm.coe.int/16807096c5>

³⁸ Про взаємовідносини між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві: Висновок Консультативної ради європейських прокурорів № 4(2009) від 8 грудня 2009 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_12_2009_2009_12_8.pdf

³⁹ Мнение № 9 (2014) Консультативного совета европейских прокуроров Комитета министров Совета Европы на Европейские нормы и принципы, касающиеся прокуроров. URL: <https://rm.coe.int/168074738b>

⁴⁰ Opinion adopted by the Consultative Council of European Prosecutors (CCPE) No. 13 (2018) independence, accountability and ethics of prosecutors. URL: <https://www.coe.int/en/web/ccpe/opinions/adoptedopinions>

⁴¹ Толочко Я.М. Міжнародно-правові стандарти діяльності прокурора поза сферою кримінального провадження. *Вісник Нац. акад. прокуратури України*. 2012. № 4. С. 98–99.

- 98 **Міжнародні принципи (стандарти) етики слідчого.** Під міжнародними принципами (стандартами) етики слідчого слід розуміти закріплені міжнародно-правовими актами етичні вимоги та правила поведінки особи, яка розслідує кримінальне правопорушення, як під час виконання нею своїх професійних обов'язків, так і в повсякденному житті.
- 99 Сьогодні не існує єдиного міжнародно-правового акта, який визначав би етичні стандарти поведінки слідчого у світі. Це зумовлено його процесуальним статусом та місцем у системі досудового розслідування. З урахуванням специфіки процесуальної діяльності, адміністративно-територіального устрою, правової системи загалом, у кожній державі функціонує своя система органів досудового розслідування і, зазвичай, функція розслідування покладається на різні державні органи і посадових осіб (які часто мають різні назви, проте спільне завдання – здійснення розслідування кримінального правопорушення).
- 100 Так, зокрема, у Франції діяльність з пошуку та виявлення кримінальних правопорушень, встановлення винних осіб, проведення слідчих дій здійснюється у формі дізнання⁴². Це є першим етапом кримінального процесу, так званою *поліцейською стадією*. Обов'язок з проведення дізнання покладається на *судову поліцію*, яка не є установою, а складається з посадових осіб різних відомств і підрозділів (офіцерів судової поліції, агентів судової поліції, службовців, прирівняних до них), зокрема *Національної поліції (Police Nationale) та Національної жандармерії (Gendarmerie Nationale)*⁴³. В Австрії розслідування кримінальних правопорушень покладено на Національну поліцію (*Bundespolizei*), так само як і у Швеції (*Svenska polisen*). В Іспанії, подібно до Франції, розслідування кримінальних правопорушень покладено на органи Національної поліції (*Policía Nacional*) та Цивільної гвардії (*Guardia Civil*).
- 101 Розглянемо основні міжнародно-правові акти, які стосуються стандартів етики поведінки особи, яка здійснює розслідування кримінального правопорушення.

⁴² Не слід ототожнювати з поняттям «дізнання» відповідно до норм українського законодавства.

⁴³ Михайлюк А.М. Функціональна структура досудового розслідування у КПК Франції та України (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 172.

Одним із таких принципово важливих документів є *Резолюція ПАРЄ «Декларація про поліцію»*⁴⁴.

Слід наголосити, що вказана Декларація поширюється на всі органи поліції та їх працівників, які відповідальні за правоохоронну діяльність, у т. ч. розслідування кримінальних правопорушень. У цьому контексті етичні принципи поведінки поліцейського поширюються на особу, яка здійснює розслідування кримінального правопорушення (слідчого)⁴⁵.

Методологічною основою і документом, що визначає принципові 102 положення, сутнісне трактування деонтологічних норм та стандартів у сфері забезпечення правопорядку, є *Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку*, прийнятий Резолюцією 34/169 Генеральної асамблеї ООН 17 грудня 1979 р. У Кодексі наголошується на тому, що «кожна посадова особа з підтримання правопорядку є частиною системи кримінального правосуддя, мета якої полягає в запобіганні злочинності та боротьбі з нею, і що поведінка кожної посадової особи цієї системи здійснює вплив на всю систему». Ба більше, «норми, як такі, не матимуть практичної цінності, допоки їх зміст і значення (за допомогою навчання, підготовки і шляхом здійснення контролю) не стануть частиною кредо кожної посадової особи з підтримання правопорядку».

Важливе значення серед міжнародних правових актів у цій сфері має 103 документ, що регулює застосування вогнепальної зброї та сили – *«Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку»*, прийняті 27 серпня – 7 вересня 1990 р. Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушеннями⁴⁶. У цьому документі зазначено, що «при підготовці посадових осіб з підтримання правопорядку уряд і правоохоронні органи звертають особливу увагу на питання поліцейської етики та прав людини, особливо в процесі проведення розслідувань, на альтернативи застосування

⁴⁴ Декларація про поліцію : Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08 травня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803#Text

⁴⁵ Проневич О.С. Імплементція європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство: до постановки проблеми. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2016. Вип. 4. С. 106.

⁴⁶ Основні принципи застосування сили і вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку : прийняті Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушеннями 7 вересня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334#Text

сили і вогнепальної зброї, включаючи мирне врегулювання конфліктів,... ведення переговорів і посередництва, а також технічні засоби з метою обмеження застосування сили або вогнепальної зброї...» (п. 20).

104 Також слід звернути увагу на Резолюцію ПАРЄ від 28 січня 2014 року № 1968 «Боротьба з расизмом в поліції»⁴⁷. У Резолюції вказується, що расизм може впливати на позицію і поведінку працівників поліції в їх взаємодії з населенням або з іншими співробітниками. Його прояви також можна виявити в застосовуваних поліцією правилах і нормах, що в такому випадку може бути розцінене як «інституалізований» расизм.

105 Положення Декларації про поліцію значною мірою конкретизовано та поглиблено у Рекомендаціях Rec(2001) 10 КМРЄ державам-учасницям «Про Європейський кодекс поліцейської етики»⁴⁸. У Кодексі визначене місце поліції, зокрема, як органу розслідування в системі кримінальної юстиції, головними цілями якого є захист і дотримання основоположних прав і свобод людини, запобігання та виявлення злочинів⁴⁹.

106 Отже, міжнародні стандарти суддівської етики, етики прокурора та слідчого, з одного боку, містять рекомендації, які прямо адресуються суддям, прокурорам та слідчим та мають дотримуватися ними через повагу до професії, з іншого – накладають обов'язки на державу щодо їх інкорпорації у національну правову систему⁵⁰. Тому на виконання вказаних міжнародних норм країнами-членами зазначених міжнародних організацій, як правило, розробляються власні правила етичної поведінки суддів, прокурорів, слідчих. Такі етичні вимоги можуть міститися у нормах конституцій держав, закріплюватися на рівні законодавчих актів, а також на рівні корпоративних актів – спеціально розроблених кодексів поведінки (етики) суддів, прокурорів та слідчих.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте зміст поняття «міжнародні принципи (стандарти) етики».

⁴⁷ Борьба с расизмом в полиции : резолюция 1968 (2014) Парламентской Ассамблеи Совета Европы: неофиз, перевод URL: http://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/%5BRussian_documents%5D/%5B2014_%5D/Jan2014/Res1968_rus.asp

⁴⁸ Європейський кодекс поліцейської етики : рекомендація Rec. (2001) 10 прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів. URL: <http://www.cm.coe.int/ta/rec/2001/2001r10.htm>

⁴⁹ Проневич О.С. Вказ. праця. С. 107.

⁵⁰ Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. Вісник Національної академії правових наук. 2014. № 1(76). С. 81.

2. Наведіть класифікацію міжнародних стандартів у сфері судоустрою та статусу суддів.

3. Які міжнародно-правові документи складають систему стандартів професійної етики прокурорів?

4. Розкрийте систему міжнародних стандартів професійної етики слідчого.

5. Яке значення мають міжнародні стандарти професійної етики судді, прокурора та слідчого для національного законодавства України?

2.2. Міжнародні стандарти етики судді: їх застосування та додержання

Стандарти етичної поведінки суддів, як вже вказувалось раніше, 107 містяться у численних міжнародно-правових актах, які ухвалені уповноваженими органами чи інституціями міжнародних універсальних (ООН) або регіональних (передусім, РЄ, ЄС) організацій, а також міжнародними професійними асоціаціями суддів.

Особливе значення для дослідження саме професійно-етичного 108 складника діяльності суддів мають два головних міжнародних акти – Висновок № 3 (2002) КРЕС щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності та Бангалорські принципи поведінки суддів.

Так, незадовго до прийняття Бангалорських принципів поведінки 109 суддів, у 2002 р., КРЕС було представлено до уваги КМРЕ Висновок № 3 *щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності.*

За своїм змістом цей документ є висновками та їх аргументацією щодо належної поведінки суддів. Основним його джерелом є отримані за допомогою анкетування дані про національні підходи до діяльності суддів, і вже завдяки цьому він значною мірою являє собою зріз регіонального трактування належної поведінки суддів у Європі. Висновки в документі згруповані за ознакою того, на які питання, що містяться в дослідженні, вони відповідають: які стандарти поведінки повинні застосовуватися до суддів та як стандарти поведінки повинні бути сформульовані – блок А; що відбувається у разі притягнення суддів до

кримінальної, цивільної та дисциплінарної відповідальності – блок Б. Також у вигляді додатку документ містить відповіді на анкетні запитання, які дають можливість зрозуміти, як у конкретній державі підходять до регуляції поведінки судді⁵¹.

110 Спираючись на положення ст. 6 КЗПЛ, яка констатує, що «кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом», виокремлюються принципи, на яких ґрунтуються обов'язки судді: незалежність та безсторонність.

111 У своїх рішеннях за ст. 6 КЗПЛ, які визначають стандарт незалежного та неупередженого суду (справи «Кемпбелл та Фелл проти Сполученого Королівства», «П'єрсак проти Бельгії», «Морріс проти Сполученого Королівства» та ін.), ЄСПЛ указав, що загальна формула незалежності суду вказує на його незалежність як від виконавчої влади, так і від сторін зокрема. Вимога неупередженості суду частково перетинається зі згаданим принципом незалежності. Зокрема, коли йдеться про незалежність від сторін у судовому провадженні. Слід пам'ятати, що незалежність є необхідною «попередньою» умовою для об'єктивності. Так, незалежний суддя може бути упередженим, необ'єктивним, у той самий час суддя, який не є незалежним, не може бути об'єктивним.

112 За результатами роботи, КРЕС були сформовані такі висновки:

- судді у своїй діяльності повинні керуватися принципами професійної етики;

- принципи професійної етики повинні показувати суддям керівні напрями того, як слід діяти, тим самим допомагаючи зберегти їхню незалежність та безсторонність;

- означені принципи мають формуватися безпосередньо суддями та бути повністю відокремленими від системи дисциплінарних норм;

- існує необхідність у створенні в кожній державі спеціального органу (уповноваженої особи в наявному органі судової системи) для надання консультацій суддям, які стикаються з проблемою професійної етики.

113 Що стосується правил поведінки кожного судді, КРЕС дійшла висновку, що судді повинні:

⁵¹ Вітйок Г. Етичні основи суддівської діяльності та особливості їх міжнародно-правової регламентації. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 334.

- виконувати свої обов'язки, не допускаючи проявів фаворитизму або ж дійсної чи видимої упередженості;
- поводити себе гідно під час виконання посадових обов'язків та в особистому житті;
- робити все можливе для підтримання судової незалежності на інституційному та особистому рівнях;
- завжди обирати такий підхід, який є безстороннім та виглядає таким ззовні;
- приймати свої рішення з урахуванням усіх моментів, важливих для застосування відповідних юридичних норм, та без урахування усіх питань, що не стосуються суті справи;
- демонструвати увагу до всіх осіб, які беруть участь у судовому процесі або на яких такий процес впливає;
- виконувати свої обов'язки з повагою до рівноправного ставлення до сторін, уникаючи будь-якої упередженості та будь-якої дискримінації, підтримуючи баланс між сторонами та забезпечуючи чесний розгляд для кожної зі сторін;
- демонструвати обережність у своїх відносинах із засобами масової інформації, підтримувати свою незалежність та безсторонність, утримуючись від переслідування особистих інтересів у відносинах з пресою та уникаючи безпідставних коментарів щодо справ, які вони розглядають;
- забезпечувати високий ступінь професійної компетентності;
- мати високий рівень професійної свідомості та виконувати свої обов'язки ретельно з метою дотримання вимог щодо прийняття рішень у розумний строк;
- присвячувати більшу частину свого робочого часу здійсненню своїх судових функцій та інших пов'язаних з ними видів діяльності;
- утримуватися від будь-якої політичної діяльності, що може підірвати їхню незалежність та завдати шкоди їхньому іміджу безсторонності.

Одним із найбільш фундаментальних міжнародних актів у сфері 114 судочинства є вже згадані раніше *Бангалорські принципи поведінки суддів*. Вони визначають шість критеріїв (показників) етичних принципів поведінки судді: незалежність; об'єктивність; чесність та непідкупність; дотримання етичних норм; рівність (рівне ставлення до всіх сторін судового засідання); компетентність та старанність, які можуть

служити моделлю для інших країн під час впровадження власних кодексів етики та етичних настанов⁵². Причому кожен із показників містить безпосередньо принцип та роз'яснення його застосування.

- 115 *I. Принцип незалежності судових органів.* Цей принцип є передумовою забезпечення правопорядку та основною, найвагомішою гарантією справедливого судового розгляду справи. Суддя повинен здійснювати свою професійну функцію незалежно, виходячи лише з оцінки фактів, відповідно до свідомого розуміння права, незалежно від стороннього впливу, спонукання, тиску, погроз чи втручання, прямого чи опосередкованого, що здійснюється з будь-якого боку та з будь-якою метою. Особливого значення набуває саме спосіб застосування принципу незалежності: суддя не тільки виключає втручання з боку законодавчої та виконавчої влади, але й повинен зробити так, щоб це було зрозуміло навіть сторонньому спостерігачу⁵³.

ЄСПЛ наголошує: «...для того, щоб встановити, чи можна суд вважати «незалежним» відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, необхідно, зокрема, звернути увагу на спосіб призначення його членів та строки їхніх повноважень, наявність гарантій проти зовнішнього тиску та наявність зовнішніх ознак незалежності...» (рішення у справі «Салов проти України»)⁵⁴.

- 116 *II. Другий принцип стосується об'єктивності суддів та визначає її «необхідною умовою для належного виконання ними своїх обов'язків. Принцип об'єктивності повинен проявлятися не лише у змісті рішення, а й у всіх процесуальних діях, пов'язаних з його прийняттям».* Відповідно до цього принципу суддя, виконуючи свої обов'язки, повинен бути вільним від будь-яких схильностей, упередженості чи забобонів (що не перешкоджає їх існуванню поза судовим процесом). Це застереження є дуже важливим з огляду на те, що суддям загалом властиві прояви професійної деформації, як, наприклад, формування про обвинуваченого думки, відповідно до якої він стає винуватим ще задовго до ухвалення

⁵² Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. Київ : Поліграф-Експрес, 2008. С. 28–29.

⁵³ Швердін М. Запрошуємо до Бангалору, або Бангалорські принципи поведінки суддів. *Юридична практика*. 2017. URL: <https://uba.ua/ukr/news/5051/>

⁵⁴ Справа «Салов проти України» (заява № 65518/01) від 6 вересня 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_428#Text

відповідного вироку. Саме на боротьбу з такими проявами професійної деформації спрямований у тому числі вищевказаний принцип об'єктивності суддівської діяльності. Крім того, принцип об'єктивності суддівської діяльності повинен виражатися не лише у межах судового засідання, а й поза стінами суду. Тобто йдеться про будь-які вчинки судді, які можуть зумовити сумнів у його об'єктивності. Звідси випливає те, що судді повинні взагалі обмежуватися від публічних оцінних суджень, що можуть викликати сумнів у їх неупередженості⁵⁵.

Відповідно до обставин справи «Лавентс проти Латвії», суддя, яка розглядала справу щодо заявника, у своїх публічних заявах вказувала, що вона не знає, «чи буде ухвалене рішення з обвинувальним вироком чи з частковим виправданням», але вона точно не допускає можливість повного виправдання. Більше того, суддя висловлювала здивування тим фактом, що заявник вперто наголошував на своїй невинуватості щодо всіх висунутих проти нього обвинувачень та пропонувала йому довести свою невинуватість⁵⁶.

Подібні заяви є не простою «негативною оцінкою справи» заявника, а справжнім викладом позиції щодо суті справи з явним схилянням до визнання вини обвинуваченого. ЄСПЛ вкотре наголосив, що такого роду заяви вказують на відсутність безсторонності з боку суду, а також суперечать презумпції невинуватості, одному з основних принципів демократичної держави⁵⁷.

Одним із елементів дотримання принципу об'єктивності є також питання самовідводу. Суддя зобов'язаний заявити про самовідвід від участі у розгляді справи у випадку неможливості постановлення об'єктивного рішення, а також коли в інших осіб можуть виникнути сумніви в неупередженості судді.

III. Третій показник – *чесність та невідкупність суддів* – представлений у Бангалорських принципах поведінки суддів менш розгорнуто. Зазначено, що це є «необхідними умовами для належного виконання суддею своїх обов'язків». Як пропозицію у застосуванні цього принципу

⁵⁵ Вітюк Г. Вказ. праця. С. 332.

⁵⁶ Справа «Лавентс проти Латвії» (Lavents v. Latvia) від 28 листопада 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text

⁵⁷ Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Практика Європейського суду з прав людини : посібник. К., 2019. С. 226–227.

слушно сказано про необхідність для суддів не просто чинити правосуддя, а й намагання робити це відкрито для суспільства.

Ця теза безпосередньо кореспондується з позицією ЄСПЛ, відповідно до якої «правосуддя має не лише вчинятися, воно також має демонструватися» (рішення у справі «Мікаллеф проти Мальти»)⁵⁸.

При цьому будь-які прояви обмеження розумного доступу до певної інформації учасників провадження (наприклад, потерпілого чи обвинуваченого – до матеріалів провадження) можуть піддати сумніву чесність судді.

118 *IV. Четвертим показником є принцип дотримання етичних норм.* Цікавим є те, що, по суті, всі перелічені в документі принципи стосуються тією чи іншою мірою дотримання етичних норм, і цей пункт пропонує своєрідну альтернативу розуміння моральної відповідальності судді перед суспільством. Так, пропонується таке визначення вказаного принципу: «дотримання етичних норм, демонстрація цього є невід’ємною частиною діяльності суддів». Пропозиції щодо застосування цього правила в документі висвітлені досить широко та включають як обов’язки суддів, так і перелік відповідних прав⁵⁹.

Так, вказано, що суддям, як і всім іншим громадянам, забезпечено право на висловлення своїх думок чи поглядів, але суддям необхідно дотримуватися обережності у реалізації такого права із розумінням своєї серйозної ролі в суспільстві і не допускати жодних дій, що не сумісні з неупередженістю і незалежністю судових органів.

Особливу увагу в застосуванні описуваного принципу приділено питанню неетичних зловживань суддями своїм статусом: заборонено використовувати (або ж дозволяти використовувати) авторитет своєї посади для досягнення власних інтересів, інтересів членів своєї сім’ї чи будь-яких інших осіб.

Фактично третій та четвертий принципи – чесності і непідкупності та дотримання етичних норм – і складають компонент *доброчесності* в суддівській професії.

119 *V. П’ятим принципом поведінки суддів є рівність.* Принцип рівності полягає у забезпеченні рівного ставлення до сторін та інших учасників

⁵⁸ Швердін М. Вказ. праця. URL: <https://uba.ua/ukr/news/5051/>

⁵⁹ Вітюк Г. Вказ. праця. С. 333.

судового засідання. Суддя не може мати упередження щодо особи за ознаками расової належності, кольору шкіри, статі, релігії, національного походження, непрацездатності, віку, сімейного стану, сексуальної орієнтації, соціально-економічного стану та інших характеристик, які не стосуються справи. Виконуючи свої судові обов'язки, суддя не повинен словами чи поведінкою демонструвати прихильність чи упередженість до будь-якої особи чи групи осіб. Це дуже важливий принцип, оскільки суддя у здійсненні правосуддя втілює закон, а закон має бути рівним для всіх⁶⁰.

Якщо звернутися до соціальних досліджень, то побачимо, що суспільство вказує на порушення суддями принципу рівності: на думку українців, у громадянина з високим рівнем доходів, у роботодавця, у представника органу влади значно більші шанси на вирішення спору на його користь порівняно з шансами громадянина з низьким рівнем доходів, найманого працівника та звичайного громадянина відповідно⁶¹. Це одночасно є причиною та ілюстрацією низького рівня довіри до суду в Україні.

VI. Шостий показник – компетентність та старанність. Саме компетентність і визначає професійний рівень судді, його професійну здатність чинити правосуддя.

120

Суддя має вживати достатніх заходів для розширення своїх знань, удосконалення практичного досвіду та особистих якостей, необхідних для належного виконання ним своїх професійних обов'язків, використовуючи для цих цілей засоби навчання та інші можливості⁶².

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть джерела закріплення міжнародних стандартів етики судді.
2. Розкрийте роль Консультативної ради європейських суддів у формуванні міжнародних стандартів суддівської етики.
3. Поясніть значення принципів незалежності та неупередженості суддів у контексті міжнародних стандартів суддівської етики.
4. Назвіть принципи, які складають зміст Бангалорських принципів поведінки суддів.
5. Як питання суддівської етики відображені у практиці ЄСПЛ?

⁶⁰ Шевердін М. Вказ. праця. URL: <https://uba.ua/ukr/news/5051/>

⁶¹ Звіт за результатами соціологічного дослідження «Ставлення громадян України до судової системи». Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. 2017. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/finalreport-survey-e07f150174.pdf>

⁶² Шевердін М. Вказ. праця. URL: <https://uba.ua/ukr/news/5051/>

2.3. Міжнародні стандарти етики прокурора: система і значення

121 На прокурора С. до органу, який здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, надійшла дисциплінарна скарга, у якій зазначалося, що прокурор, перебуваючи 03.02.2020 в проміжок часу з 21.00 до 23.30 в кафе «Троянда» м. Н-ськ вживав алкогольні напої в компанії друзів, чим, на думку заявника, порушив норми п. п. а) і с) Розділу IV «Поведінка в приватному житті» Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів, а саме скомпрометував своїми вчинками в приватному житті реально наявні або ті, що побутують у громадській думці, достоїнства працівників органів прокуратури. На підставі викладеного заявник вимагав притягнути прокурора до дисциплінарної відповідальності.

Чи може бути прокурора притягнуто до дисциплінарної відповідальності на підставі Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів?

122 **Класифікація міжнародних стандартів етики прокурора.** Міжнародні стандарти етики прокурорів є неоднорідними, оскільки вони містяться в декількох окремих міжнародних документах, що розроблені та прийняті різними суб'єктами міжнародного права. Це зумовлює необхідність проведення їх науково обґрунтованої класифікації, яку можливо здійснити за різними критеріями.

123 Так, наприклад, за *суб'єктом формування* таких стандартів можна виділити ООН та РЄ, які діють через окремі свої органи (наприклад, під егідою РЄ участь у формуванні стандартів прокуратури беруть КМРЕ, ПАРЄ, Венеціанська комісія, КРЕП, КРЕС тощо), а також неурядові організації (наприклад, МАП), залежно від рівня і значення яких міжнародні стандарти прокуратури також диференціюються.

124 Виходячи зі *ступеня участі самих прокурорів* у розробці таких стандартів, серед них можна виділити: стандарти, розроблені міжнародними корпоративними об'єднаннями прокурорів (МАП, КРЕС, конференції генеральних прокурорів Європи), та такі, що не передбачають залучення прокурорів.

125 Залежно від *рівня поширення* (що, як правило, відповідає суб'єкту прийняття) такі стандарти можна поділити на: 1) загальносвітові

(розроблені на рівні ООН та її структур); 2) регіональні, а останні – на європейські, американські тощо.

Залежно від змістовного наповнення цих стандартів їх можна поділити на: 1) загальні (основні) обов'язки прокурорів; 2) загальні вимоги до професійної поведінки прокурорів; 3) правила професійної поведінки прокурорів у сфері кримінального правосуддя; 4) вимоги до поведінки прокурорів у приватному житті. 126

Система міжнародних стандартів етики прокурора. Переходячи до безпосереднього аналізу джерел цих стандартів, зауважимо, що їх підґрунтям слугують передусім міжнародні стандарти прав людини, втілені в таких основоположних міжнародно-правових актах, як Загальна декларація прав людини від 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 1966 р. та КЗПЛ, а також у практиці ЄСПЛ. Це зумовлено тим, що професійна етика прокурорів, як і представників інших юридичних професій, ґрунтується на завданні всебічного захисту й утвердження прав людини. 127

Разом з тим, з 1990-х років на міжнародному рівні активізувався процес розробки спеціальних міжнародних стандартів, предметно присвячених прокуратурі. Це зумовлюється тим, що, хоча питання правового регулювання правоохоронної діяльності належать до сфери внутрішньої компетенції держав, однак важливе значення кримінального правосуддя, в системі якого прокуратура відіграє провідну роль, спонукає міжнародні структури розробляти уніфіковані правила діяльності органів обвинувачення. Той факт, що у їх тексті поняття «прокурор» і «прокуратура» заміняється на терміни «публічне обвинувачення» («*public prosecution*»), «обвинувач» («*prosecutor*») та «служба обвинувачення» («*the Prosecution Service*»), пов'язаний з різноманітністю моделей прокуратур у державах світу, які подекуди мають різні назви, але спільну спрямованість на здійснення кримінального переслідування. 128

На загальносвітовому рівні виробленню міжнародно-правових стандартів прокурорської діяльності найбільшою мірою сприяли Конгреси ООН з попередження правопорушень та поведіння з правопорушниками. Основним актом ООН, предметно присвяченим прокуратурі, є прийняті на VIII Конгресі Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування від 1990 р., які були розроблені 129

спеціально для обвинувачів, мали бути впроваджені у національні законодавства і доведені до відома прокурорів. У Преамбулі цього документа вказувалося, що особи, які здійснюють судове переслідування, відіграють провідну роль у відправленні правосуддя, і що норми, які регулюють виконання ними своїх важливих функцій, повинні заохочувати їх до дотримання і застосування принципів, визначених в основних документах з прав людини, гарантуючи, таким чином, неупереджену і рівноправну систему кримінального правосуддя і ефективний захист громадян від злочинності. Зазначалося, що ці керівні принципи повинні дотримуватися і братися до уваги урядами в межах їх національного законодавства і практики, мають бути доведені до відома прокурорів, а також інших осіб, таких як судді, адвокати, посадові особи виконавчих та законодавчих органів і населення в цілому.

- 130 Аналіз змісту цього документа дозволяє виділити у ньому два блоки питань: 1) ті, що безпосередньо стосуються діяльності прокурорів у кримінальному провадженні; 2) ті, що мають забезпечувальний щодо неї характер, зокрема: стандарти щодо статусу, кваліфікації, добору та умов служби таких осіб, взаємовідносин з іншими органами та установами, дисциплінарної відповідальності тощо. В межах їх характеристики варто звернути увагу на такі положення етичного характеру: особи, які здійснюють судове переслідування, виконують свої обов'язки відповідно до закону справедливо, послідовно і швидко, поважають і захищають людську гідність і захищають права людини (п. 12 Керівних принципів); мають виконувати свої функції неупереджено, уникаючи будь-якої дискримінації (ч. «а» п. 13); захищають державні інтереси і діють об'єктивно (пп. «b» п. 13); зберігають професійну таємницю (п. 13 «с»); не використовують докази, одержані незаконним шляхом (п. 16). Заслугує на увагу п. 22 Керівних принципів, у якому вказувалося, що провадження про накладення дисциплінарних стягнень на осіб, які здійснюють судове переслідування, провадиться відповідно до закону, Кодексу професійної поведінки та інших встановлених стандартів та етичних норм і в світлі цих керівних принципів. Таким чином, на загальносвітовому рівні підкреслювалося значення додержання прокурорами етичних норм як невід'ємної складової їх статусу, а також необхідність вироблення Кодексу професійної поведінки, у якому б викладалися такі етичні норми та відповідальність за їх порушення.

У Резолюції 17/2 «Зміцнення верховенства права шляхом підвищення 131
чесності та непідкупності й розвитку потенціалу органів прокуратури»
Комісії з питань запобігання злочинності та кримінального правосуддя
ООН від 2008 р. зверталася увага на небезпеку корупції серед праців-
ників прокуратури і на те, що їх чесність, непідкупність, незалежність
і неупередженість є необхідними умовами для ефективного захисту
прав людини і забезпечення економічного розвитку. Крім того, нею
було поширено та рекомендовано до імплементації розроблені Міжна-
родною асоціацією прокурорів *Стандарти професійної відповідальності*
та Декларацію основних обов'язків і прав працівників прокуратури. Особ-
ливістю цих документів є те, що вони були розроблені міжнародною
неурядовою організацією загальносвітового рівня – МАП. Зважаючи на
те, що її членами є як прокуратури окремих держав, так й індивідуальні
члени – прокурори, її можна вважати міжнародною корпоративною
структурою органів прокуратури. Таким чином, розроблені МАП Стан-
дарти професійної відповідальності та Декларація основних обов'язків
і прав працівників прокуратури відображає розроблені саме міжнарод-
ною спільнотою прокурорів правила та вимоги до представників цієї
юридичної професії.

Зокрема, у цих документах наголошувалося на тому, що всі пра- 132
цівники прокуратури відіграють найважливішу роль у відправленні
кримінального правосуддя; свобода розсуду прокурорів у здійсненні їх
повноважень являє собою тяжкий і серйозний обов'язок (Преамбула).
Стандарти передбачили систему етичних вимог до прокурорів, зокрема:

- прокурори повинні постійно підтримувати честь і гідність своєї професії;
- завжди вести себе професійно, відповідно до закону, правил та етики своєї професії;
- завжди дотримуватися найвищих стандартів чесності та шляхетності;
- вони повинні бути добре інформовані і відповідати рівню правових досягнень; прагнути бути дійсно послідовними, незалежними і об'єктивними;
- завжди захищати право обвинуваченої особи на справедливий судовий розгляд і, зокрема, гарантувати те, щоб сприятливі для

обвинуваченого докази повідомлялися суду відповідно до закону і з вимогами справедливого судового розгляду;

- завжди повинні захищати суспільний інтерес і служити йому;
- поважати, захищати і підтримувати загально визнану концепцію людської гідності і прав людини;
- виконувати свої обов'язки без страху або упереджень;
- здійснювати свої посадові функції неупереджено;
- зберігати незалежність від індивідуальних або групових інтересів, а також від тиску громадськості або ЗМІ, і повинні враховувати тільки громадський інтерес;
- діяти, керуючись об'єктивністю;
- враховувати всі обставини, які стосуються справи, незалежно від того, на користь підозрюваного вони або ні;
- діяти згідно з місцевим законом і вимогами справедливого судового розгляду, прагнути забезпечити всі необхідні і обґрунтовані розслідування, і оголосити результат, незалежно від того, вказують вони на вину або невинність підозрюваного;
- завжди шукати істину і допомагати суду в досягненні цієї істини, відправляти правосуддя в суспільстві, враховуючи інтереси потерпілого і обвинуваченого, відповідно до закону і керуючись справедливістю;
- виконувати свої обов'язки безсторонньо, послідовно і в строк та ін.

133 На регіональному європейському рівні процес розробки міжнародних стандартів прокуратури пов'язаний із діяльністю РЄ та її структур. Основним міжнародним документом європейського рівня, предметно присвяченим прокуратурі, є *Рекомендація R (2000) 19 КМРЄ про роль публічного обвинувачення в системі кримінального правосуддя* від 06.10.2000. Відповідно до неї публічні обвинувачі (прокурори) визначалися як органи держаної влади, які від імені суспільства і в його інтересах забезпечують застосування права там, де порушення закону тягне за собою кримінальну санкцію, беручи до уваги як права громадян, так і необхідність ефективної дії системи кримінального правосуддя (п. 1). Рекомендація R (2000) 19 визначала перелік функцій прокуратури, встановлювала гарантії для прокурорів, регламентувала відносини між ними й виконавчою та законодавчою владою, суддями та поліцією, обов'язки публічного обвинувача щодо громадян, питання міжнародного співробітництва тощо.

Значну увагу Рекомендація R (2000) 19 приділяла вимогам до прокурорів етичного характеру. Зокрема, в контексті встановлення обов'язку щодо належного рівня освіти та підготовки публічних обвинувачів підкреслювалася необхідність знання ними принципів та етичних обов'язків своєї служби (п. 7 «а»). Передбачалося, що прокурори повинні, зокрема: виконувати свої обов'язки чесно, неупереджено і об'єктивно; дотримуватися і здійснювати захист прав людини, установлених у КЗПЛ; забезпечувати роботу системи кримінального правосуддя без тяганини (п. 24); утримуватися від дискримінації за статтю, расою, кольором шкіри, мовою, релігією, політичними й іншими поглядами, національним і соціальним походженням, приналежністю до національної меншини, наявним майном, місцем народження та іншими статусами (п. 25); забезпечувати рівність перед законом та рівність сторін (п. п. 26, 29); зберігати в таємниці інформацію, отриману від третіх осіб (п. 30). КМРЕ окремо наголошував на тому, що держави мають передбачити, щоб під час виконання своїх обов'язків державні обвинувачі були обмежені «кодексом поведінки», будь-яке порушення якого повинно призводити до санкції (п. 35).

З метою підготовки висновків з питань, пов'язаних зі службою публічного обвинувачення та сприяння ефективній реалізації Рекомендації R (2000) 19, у 2005 р. КМРЕ створив *Консультативну раду європейських прокурорів*. На сьогодні КРЕП підготовлено 16 висновків з різних аспектів організації і діяльності прокуратури. Вони стосуються ролі прокуратури у державах-членах РЕ, пріоритетних напрямів здійснення її функцій, вимог до прокурорів, гарантій їх незалежності та ефективного здійснення повноважень тощо. Кожен з цих висновків містить, зокрема, й положення щодо етики прокурорів у тій чи іншій сфері: у здійсненні міжнародного співробітництва (Висновок № 1 (2007) «Шляхи вдосконалення міжнародної співпраці у сфері кримінальної юстиції»)⁶³, у застосуванні альтернатив кримінальному переслідуванню (Висновок № 2 (2008) щодо альтернативних кримінальному переслідуванню заходів)⁶⁴; у взаємовідносинах із

⁶³ Ways of improving international co-operation in the criminal justice field : Opinion № 1 (2007) of the Consultative Council of European Prosecutors adopted by the CCPE at its 2nd plenary meeting (Strasbourg, 28–30 November 2007). URL: <https://rm.coe.int/16807476a6>

⁶⁴ Альтернативні кримінальному переслідуванню заходи : Висновок № 2 (2008) Консультативної ради європейських прокурорів, прийнятий Консультативною Радою на її 3-ій Пленарній зустрічі (Страсбург, 15–17 жовтня 2008 року) URL: https://www.gp.gov.ua/cmo.html?_m=publications&_t=rec&id=101556

суддями (Висновок № 4 (2009) «Бордоська декларація «Судді та прокурори у демократичному суспільстві»» від 18.11.2009) тощо.

136 Особливе значення етики в діяльності прокурорів підкреслювалося у Висновку № 13 (2018) «Незалежність, відповідальність та етика прокурорів», де вона визначалася як «усі керівні принципи, що встановлюють стандарти поведінки та практики, як у роботі, так і поза їхньою діяльністю, що очікується від усіх прокурорів, які працюють у прокуратурі чи від її імені» (п. 20). Вказувалося, що місія прокурора є складною і важкою: вона вимагає професіоналізму, характеру, мужності, міри і рішучості (п. 23); незалежність прокурорів означає, що вони мають достатні засоби, а також повноваження, необхідні для належного виконання своїх обов'язків (п. 27); прокуратура повинна відігравати активну роль у захисті прав людини на захист та рівність сторін (п. 57) тощо.

137 Важливу роль у виробленні етичних стандартів діяльності прокуратури мають щорічні конференції генеральних прокурорів Європи, які виступають експертною радою і широким спеціалізованим форумом для дискусій, що має величезний потенціал для висування і розгляду пропозицій, надання порад, порівняння національних умов і виявлення найбільш цінного досвіду функціонування прокуратур з метою сприяння зусиллям РЕ в цій сфері. Переважно результати роботи таких конференцій лягають в основу рішень КРЕП. Разом з тим, вони можуть виступати самостійним суб'єктом формування міжнародних стандартів прокуратури, зокрема на 6-й конференції генеральних прокурорів Європи у Будапешті було прийнято *Європейські керівні принципи з етики і поведінки для прокурорів («Будапештські керівні принципи»)* від 31 травня 2005 р. У Вступі цього документа вказувалося, що керівні принципи не є обов'язковими для органів прокуратури різних країн, проте їх слід розглядати як такі, що містять широко розповсюджені загальні принципи діяльності прокурорів під час виконання ними своїх посадових обов'язків, і як керівництво на національному рівні, що стосується етичних та інших подібних питань. Керівні принципи встановлюють стандарти поведінки та практичної діяльності, виконання яких очікується від усіх прокурорів, які працюють у або від імені органів прокуратури. Таким чином, на сьогодні цей документ можна вважати своєрідним міжнародним «кодексом етики» для прокурорів, основним міжнародним

актом, у якому найбільш детально викладаються моральні приписи та настанови, звернені до представників прокурорської професії.

Встановлюючи *етичні обов'язки прокурорів загального характеру*, Керівні принципи передбачали, що прокурори повинні в усі часи і за всіх обставин: 138

- виконувати свої обов'язки, включаючи обов'язок діяти згідно з відповідними нормами національного і міжнародного права;
- виконувати свої функції чесно, неупереджено, послідовно і швидко;
- поважати, захищати і підтримувати людську гідність і права людини;
- брати до уваги, що вони діють від імені всього суспільства і в публічних інтересах;
- намагатися підтримувати справедливий баланс між базовими інтересами суспільства та інтересами і правами людини.

Розглядаючи *загальні правила професійної поведінки прокурорів*, Керівні принципи наголошували на тому, що прокурори повинні в усі часи твердо дотримуватися професійних стандартів і: 139

- в усі часи підтримувати честь і гідність своєї професії;
- завжди вести себе професійно;
- в усі часи відповідати найвищим стандартам чесності і піклування;
- виконувати свої функції на основі оцінки обставин і відповідно до закону, незалежно від можливого негативного впливу;
- бути завжди добре поінформованими, тренованими і не відставати від значущих юридичних та соціальних змін;
- намагатися бути – і докласти до цього зусиль – безсторонніми і стійкими;
- виконувати свої обов'язки чесно і без страху, вигоди або упередження;
- не піддаватися впливу індивідуальних чи приватних інтересів, а також тиску з боку суспільства та засобів масової інформації;
- поважати право кожної людини на рівність перед судом і утримуватися від проявів дискримінації щодо осіб з яких-небудь підстав;
- зберігати конфіденційність у професійних питаннях;
- брати до уваги переконання, законні інтереси, приватні та інші ділові відносини людей, які зустрічаються їм за посадою;

- намагатися гарантувати настільки, наскільки дозволяють повноваження, щоб особи були належним чином поінформовані щодо їх прав та правового статусу;

- розмежовувати свої повноваження з судами, поліцією й іншими органами державної влади, так само як і з усіма іншими представниками юридичної професії з належними повагою і ввічливістю;

- не дозволяти особистим чи фінансовим інтересам прокурорів або їх сімейним, громадським або іншим взаємовідносинам негативно впливати на їх поведінку як прокурорів.

140 Значну увагу Керівні принципи приділяли *етичній поведінці прокурорів у сфері кримінального правосуддя*, під час роботи у якій прокурори повинні в усі часи:

- підтримувати принцип справедливого суду;

- здійснювати свої функції чесно, неупереджено, об'єктивно і, в межах положень, викладених в законі, самостійно;

- прагнути забезпечити, щоб система кримінальної юстиції функціонувала настільки швидко, наскільки можливо в умовах одночасної відповідності інтересам правосуддя;

- поважати принцип презумпції невинуватості;

- вести справу рішуче і твердо, але справедливо, і не запліщувати очі на те, про що свідчать докази;

- захищати принцип рівності сторін;

- приділяти належну увагу інтересам свідків і жертв;

- сприяти суду у винесенні справедливого рішення;

- приймати рішення, засновані на неупередженій та професійній оцінці наявних доказів.

141 Окремо Керівні принципи регламентували *поведінку прокурорів в приватному житті*, виокремивши такі правила щодо цього:

- прокурори не повинні компрометувати своїми вчинками в приватному житті реально наявні або ті, що побутують у громадській думці, такі достоїнства працівників органів прокуратури, як чесність, справедливість і неупередженість;

- прокурори повинні поважати закон і дотримуватися його в усі часи;

- прокурори повинні вести себе таким чином, щоб підтримувати і зберігати впевненість суспільства в їх професії;

- прокурори не повинні використовувати будь-яку інформацію, до якої вони отримали доступ по службі, для задоволення своїх власних приватних інтересів або інтересів інших осіб;
- прокурори не повинні приймати будь-які подарунки, призи, привілеї, стимули або відчувати на собі гостинність у третіх осіб або виконувати будь-які завдання, які можуть скомпрометувати їх чесність, справедливість чи безсторонність.

Таким чином, Керівні принципи у сукупності з іншими міжнародними документами з питань прокуратури комплексно і всебічно регламентують моральні засади прокурорської професії та етичні вимоги до поведінки прокурорів під час виконання ними службових обов'язків та поза службою. 142

Значення міжнародних стандартів етики прокурора. Роль міжнародних стандартів етики прокурорів традиційно пов'язується зі значенням т. зв. «м'якого» права (*soft law*), якому притаманна відсутність юридичних наслідків за невиконання його приписів, що поєднуються із рекомендаційним значенням, що підкріплюється авторитетом міжнародних суб'єктів, які його виробляють. Таке право слугує певним орієнтиром, зразком, який національний законодавець застосовує з огляду передусім на його доцільність та загальновизнаність на міжнародному рівні, а не на наявність якихось конкретних правових санкцій за невиконання цих приписів. Водночас рекомендаційний характер цих приписів передбачає необхідність їх імплементації до національного законодавства, оскільки вони не мають прямої юридичної дії в окремій державі, а отже – не є обов'язковими для прокурорів та інших суб'єктів правозастосування. Це означає, наприклад, що прокуророві недостатньо послатися під час обґрунтування певного рішення лише на міжнародні стандарти, а необхідно використати також норми національного законодавства, які їх відображають або передбачають їх застосування. Водночас прокурор не може бути притягнений до юридичної відповідальності за неетичну поведінку лише на тій підставі, що вона не відповідає міжнародним стандартам етики прокурорів, якщо при цьому він не порушив приписів національних нормативно-правових актів. Отже, взаємозв'язок таких міжнародних стандартів етики прокурорів із національним законодавством полягає у тому, що вони слугують своєрідним 143

рекомендованим орієнтиром, який потребує надання обов'язковості, конкретизації і доповнення з його боку.

144 Вказівка на значення міжнародних стандартів для вітчизняної прокуратури міститься у Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, яка включала посилення на ці стандарти у декількох аспектах: так, до недоліків прокуратури було віднесено невідповідність функцій прокуратури європейським стандартам, до завдань її реформування – узгодження повноважень та діяльності органів прокуратури з європейськими стандартами, а серед конкретних заходів – дальша оптимізація повноважень прокуратури та обмеження сфери їх застосування відповідно до рекомендацій РЕ⁶⁵. Фактично, за логікою цього документа вони розглядалися як підстава, завдання та засіб реформи прокуратури. У чинній Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки також наголошується на необхідності удосконалення відповідно до європейських стандартів і кращих міжнародних практик дисциплінарного провадження щодо прокурорів⁶⁶.

145 Виходячи із цього, можна зробити висновок, що значення міжнародних стандартів для функціональної моделі української прокуратури виходить за межі суто рекомендованих орієнтирів і полягає у тому, що вони: 1) використовуються як один із основних критеріїв оцінки зарубіжними партнерами загального стану національної правової системи України; 2) слугують універсальним індикатором рівня ефективності національної прокуратури та ступеня її реформування; 3) визначають дороговказ для перебудови прокуратури; 4) є рушійною силою процесів трансформації (через спонукання з боку міжнародної спільноти до їх виконання); 5) виступають конкретним інструментом такого реформування (через імплементацію у національне законодавство). В підсумку, додержання Україною цих стандартів у вузькому значенні дозволяє досягти якісних системних змін в організації та діяльності прокуратури, а в більш глобальному – сприяє інтеграції України у європейський

⁶⁵ Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки : схвалено Указом Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>

⁶⁶ Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки : затв. Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2312021-39137>

правовий простір, що зумовлює необхідність їх втілення у національне законодавство про прокуратуру.

Аналіз останнього засвідчує достатню повну імплементацію міжнародних стандартів етики прокурорів у нормативні акти України з питань прокуратури. Так, на рівні засад діяльності прокуратури (ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру») знайшли закріплення такі міжнародні стандарти, як верховенство права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; законність, справедливість, неупередженість та об'єктивність; презумпція невинуватості; незалежність прокурорів та ін. Досить повно такі міжнародні стандарти відображені також у Кодексі професійної етики та поведінки прокурорів, ч. 2 ст. 3 якого передбачає, що нормативною базою у сфері професійної етики та поведінки прокурорів є відповідні міжнародно-правові документи. Це засвідчує відповідність національного законодавства з питань прокуратури загально-визнаним міжнародним стандартам та дозволяє застосовувати їх для врегулювання етики та поведінки прокурорів. 146

Для вирішення задачі необхідно виходити із юридичної сили міжнародних стандартів етики прокурора загалом, та Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів зокрема. Зважаючи на те, що вони мають значення «м'якого» права (*soft law*), тобто є рекомендаційними, а не імперативними нормами, і для безпосереднього застосування потребують втілення у національне законодавство, прокурор не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності виключно за порушення норм Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів. Відтак, для встановлення можливості притягнення його до дисциплінарної відповідальності орган, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, має встановити у поведінці прокурора підставу притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності, передбачену п. 6 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру», а саме систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики. Для встановлення цієї підстави необхідно з'ясувати факт порушення норм Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, у цьому випадку – принципу добросовісності, зразковості поведінки та дисциплінованості, а також те, чи було таке порушення систематичним або чи має воно характер одноразового грубого порушення. 147

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття та ознаки міжнародних стандартів етики прокурора.

2. Які існують підходи до класифікації міжнародних стандартів етики прокурора?

3. Назвіть основні джерела міжнародних стандартів етики прокурора.

4. Проаналізуйте Керівні принципи ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, як джерело міжнародних стандартів етики прокурора.

5. Якою є роль Міжнародної асоціації прокурорів та розроблених нею Стандартів професійної відповідальності та Декларації основних обов'язків і прав працівників прокуратури у формуванні міжнародних стандартів етики прокурора?

6. Яким є значення Рекомендації R (2000) 19 Комітету міністрів Ради Європи про роль публічного обвинувачення в системі кримінального правосуддя у системі міжнародних стандартів етики прокурора?

7. Яку роль у формуванні міжнародних стандартів етики прокурора відіграє Консультативна рада європейських прокурорів?

8. Охарактеризуйте зміст та значення Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів («Будапештських керівних принципів»).

9. Яке значення мають міжнародні стандарти етики прокурора?

2.4. Міжнародні стандарти етики слідчого

148 **Стандарти діяльності слідчого у міжнародних документах.** Діяльність слідчого, який здійснює розслідування кримінального правопорушення, має базуватись не лише на кримінальних процесуальних нормах закону конкретної держави, а й відповідати міжнародним стандартам. Їх поняття та закріплення в нормативно-правових актах розглянуто у підрозділі 2.1 цього посібника. На підставі цього виокремимо та проаналізуємо основні міжнародні етичні стандарти діяльності слідчого.

149 У першу чергу звернемося до *Резолюції ПАРЕ «Декларація про поліцію»*, яка фактично є першою спробою встановлення уніфікованих морально-етичних норм для поліції. Її головною метою визнано сприяння

реалізації КЗПЛ. У Декларації виокремлено окремі морально-етичні імперативи професійної діяльності та поведінки, а саме: обов'язок діяти чесно, неупереджено та з почуттям власної гідності; активно протидіяти корупції; заборону дискримінації за будь-яких обставин; утримання від виконання незаконних наказів керівників, протидію фактам порушення закону; застосування сили лише в розумних межах тощо⁶⁷.

Низка важливих етичних принципів (стандартів), що стосуються поведінки слідчого, закріплена у *Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку*, прийнятому Резолюцією 34/169 Генеральної асамблеї ООН 17 грудня 1979 р. Кодекс складається з восьми статей, що містять положення про необхідність добросовісного та професійного виконання своїх обов'язків посадовими особами, які повинні підтримувати правопорядок; під час виконання своїх обов'язків вони мають поважати та захищати людську гідність, права людини, поважати закон і Кодекс поведінки, а також запобігати та припиняти їх порушення.

Ключовим документом щодо етичних принципів (стандартів) діяльності особи, яка здійснює розслідування кримінального правопорушення, є *Європейський кодекс поліцейської етики*.

Згідно з нормами вказаного документа, слідчий у своїй діяльності повинен неухильно *дотримуватися принципів верховенства права та законності*. Так, у Пояснювальному меморандумі до Європейського кодексу поліцейської етики вказується: «Верховенство права передусім передбачає, що ті, хто творять, тлумачать і застосовують закон, повинні підкорятися цьому закону. Іншими словами, поліція повинна підкорятися законам, застосування яких вона забезпечує. Саме за цією ознакою можна судити про поліцію справжньої демократії: вона підкоряється тому самому закону, який вона захищає»⁶⁸.

Здійснюючи свої повноваження, слідчий має діяти у спосіб, визначений законом, і в межах своєї компетенції. Водночас, обираючи законний спосіб своєї поведінки, слід виходити з пріоритетності прав людини, які є найвищою цінністю в правовій державі, прагнучи досягти

⁶⁷ Проневич О.С. Імплементація європейських деонтологічних стандартів професійної діяльності поліцейських у вітчизняне законодавство: до постановки проблеми. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. Вип. 4. С. 106.

⁶⁸ Петрова Г. Основні цінності й принципи професійної етики поліцейського. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. Том 19. С. 35.

збалансованості між метою, яку переслідують його рішення та дії, та їхніми потенційними наслідками. Крім того, слідчий повинен своєчасно та ефективно вживати всіх можливих заходів щодо усунення порушень закону, незалежно від суб'єкта їх вчинення.

153 Відповідно до п. 15 Європейського кодексу поліцейської етики, особа, яка проводить розслідування кримінального правопорушення, у своїй діяльності повинна користуватися достатньою незалежністю від інших державних органів. Незалежність також проявляється у відсутності будь-якого впливу, тиску чи втручання у її професійну діяльність, окрім випадків, передбачених законом. Ідеться про законні вказівки уповноважених осіб, які надаються у передбаченій законом формі.

Разом з тим, слідчий зобов'язаний відмовитися від виконання будь-яких вказівок, письмових чи усних, що стосуються питань досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні і не передбачені законом чи прямо суперечать йому.

154 Звідси випливає принцип відповідальності. Виконуючи покладені на нього законні обов'язки, слідчий несе персональну відповідальність за прийняті ним рішення, дії чи бездіяльність (п. 16).

155 Наступним етичним принципом, який можна виділити, є об'єктивність, яка вимагає, щоб розслідування проводилось нейтрально (безсторонньо), ґрунтувалось на відповідних фактах, обставинах і доказах незалежно від того, свідчать вони проти підозрюваного чи на його користь. Жодні міжособистісні відносини та інші особисті чинники не повинні впливати на професійні судження та рішення. Крім того, процес розслідування, зокрема засоби, що застосовуються, мають створювати сприятливу атмосферу для «справедливого» процесу, де будуть дотримуватися основоположні права та свободи особи (п. 49).

156 Слідчий має бути неупередженим і утримуватися від надання чи позбавлення переваг (або створення умов для цього) щодо будь-яких осіб, груп осіб за ознаками статі, раси, національної приналежності, мови, походження, майнового і посадового становища та за іншими ознаками, а також будь-яких юридичних осіб, якщо інше не передбачено законом. Неупередженість ґрунтується на принципі рівності перед законом і судом (п. 40).

157 Що стосується вимоги справедливості поліцейських розслідувань, то необхідно забезпечити право особи повністю брати участь у процедурі

розслідування, зокрема процес має бути адаптованим до вікових, фізичних, інтелектуальних особливостей суб'єктів провадження. Безумовно, це стосується таких категорій, як неповнолітні, люди літнього віку, громадяни інших держав, національні меншини. Дотримання цих правил гарантує «справедливий поліцейський процес», що є базою «справедливого судового розгляду»⁶⁹.

Вкрай важливе значення має положення про те, що «...поліція повинна дотримуватися суб'єктивного права, включаючи права і свободи людини, і не здійснювати довільних чи протиправних дій. Це є основоположним для правової держави і для предмета діяльності поліції в умовах демократії».

Щодо заходів примусу, то вони застосовуються відповідно до внутрішнього переконання слідчого у спосіб та у випадках, передбачених законом, в обсязі, необхідному і достатньому за обставин, що мають місце.

Відповідно до п. 36 Європейського кодексу поліцейської етики, забороняється застосування тортур або інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поведіння та покарання. Схожі положення містяться і у пунктах 5, 9 Декларації про поліцію та статті 5 Кодексу поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку.

Стандарти діяльності слідчого у практиці ЄСПЛ. Важливими для вивчення є міжнародні стандарти (у т. ч. етичні), втілені у практиці міжнародних юрисдикційних органів, зокрема практиці ЄСПЛ.

Убачається, що аналіз правових позицій ЄСПЛ із цього питання може стати орієнтиром у законодавчому вдосконаленні повноважень слідчого, зокрема етичних стандартів його поведінки.

Так, у справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України» ЄСПЛ підкреслює, що для того, аби розслідування було ефективним, особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від осіб, причетних до подій, які розслідуються. Мається на увазі ієрархічна або інституційна незалежність, а також незалежність на практиці. Указуючи на порушення цього принципу, ЄСПЛ зазначає, що заявник двічі звертався до Генеральної прокуратури України з проханням передати справу для провадження розслідування до іншого органу слідства, стверджуючи, що

⁶⁹ Чернобаев С. Міжнародні стандарти ефективного досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 1(41). С. 148.

прокуратура області не могла безсторонньо розслідувати справу щодо працівників міліції цієї ж області. Ці скарги розглядалися самою прокуратурою області (також див. рішення у справі «Колеві проти Болгарії»)⁷⁰.

163 Також ЄСПЛ звертає увагу, що система, яка вимагається ст. 2 КЗПЛ, має передбачати незалежне та безстороннє розслідування, що відповідає певним мінімальним стандартам щодо ефективності. Компетентні органи мають діяти з належною наполегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне, по-перше, установити обставини, за яких сталася подія, і недоліки діяльності системи; по-друге, установити, хто саме з представників державних органів був причетний до події (рішення у справі «Г'ю Джордан проти Сполученого Королівства»)⁷¹.

164 Компетентні органи влади (які проводять досудове розслідування) повинні діяти зі зразковою *оперативністю та ретельністю*⁷². ЄСПЛ підкреслює, що неминуче з плином часу речові та інші докази дедалі важче – а то й зовсім неможливо – зібрати, а свідки вже не пам'ятають усіх деталей, зникають, що важко виявити сліди правопорушення.

165 Так, в одному з рішень ЄСПЛ вказав, що «... обов'язок проведення розслідування – це «не обов'язок дати результат, а обов'язок застосувати засоби»: не в усіх випадках розслідування обов'язково буде успішним або дійде висновку, який збігається з описом подій; разом із тим воно в принципі повинне мати можливість домогтися встановлення фактів у справі і, якщо правдивість їх підтвердиться, – встановлення і покарання винних осіб. Отже, розслідування ... мають проводитися *ретельно*. Це означає, що органи влади завжди повинні докладати максимальних зусиль для встановлення того, що насправді сталося, а не покладатися на квапливі або погано обґрунтовані висновки, щоб закрити розслідування або використати їх як основу для своїх рішень» (справа «Барабанщиков проти Росії»)⁷³.

166 Засновуючись на вищевикладеному, можна сформулювати окремі етичні принципи поведінки слідчого відповідно до практики ЄСПЛ:

⁷⁰ Справа «Олексій Михайлович Захаркін проти України» (заява № 1727/04) від 24 червня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_817

⁷¹ Чернобаев С. Міжнародні стандарти ефективного досудового розслідування. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2020. № 1(41). С. 149.

⁷² Справа «А.Н. проти України» (заява № 13837/09) від 29 січня 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a62

⁷³ Стеценко Ю.В. Ефективне досудове розслідування: зміст поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Т. 2. Вип. 49. С. 127.

– принцип відповідальності та справедливості. Службові особи органів досудового розслідування повинні виконувати накази, які законно видаються їхніми керівниками, але зобов'язані утримуватися від виконання явно незаконних наказів, вказівок і повинні мати можливість доповідати про їх незаконність, не побоюючись ніяких санкцій. Під час проведення розслідування поліція має виконувати свої завдання справедливо, при чому вимога справедливості є абсолютною і не підлягає обмеженням. Вона містить в собі, крім іншого, вимоги неупередженості та недискримінаційного підходу;

– принцип уникнення неправомірного застосування примусових заходів. Особа, що розслідує кримінальне правопорушення, не повинна за жодних обставин вчиняти, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, нелюдського, або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

– принцип обґрунтованості поліцейських дій (у тому числі обґрунтованість затримання, проведення слідчих дій тощо), ретельності та оперативності. Будь-які процесуальні дії, у тому числі можливі втручання у приватне життя особи, повинні бути юридично зумовленими, необхідними та обґрунтованими⁷⁴.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть джерела закріплення міжнародних стандартів етики слідчого.
2. Поясніть співвідношення між міжнародними стандартами діяльності поліції та професійної етики слідчого.
3. Розкрийте значення Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку в контексті встановлення етичних правил діяльності слідчого.
4. Назвіть основні етичні вимоги до діяльності слідчих відповідно до Європейського кодексу поліцейської етики.
5. Вкажіть основні етичні принципи поведінки слідчого відповідно до практики ЄСПЛ.

⁷⁴ Принципи ефективного розслідування відповідно до практики Європейського суду з прав людини / ред. К.Л. Бугайчук, Є.О. Гладкова, Т.М. Малиновська та ін. Х., 2017. С. 27–31.

Розділ 3

ЕТИКА СУДДІ

3.1. Поняття і значення суддівської етики

- 167 **Поняття «суддівська етика».** Суддівська етика є різновидом професійної етики, однієї з галузей етичної науки. Етичні вимоги до поведінки судді закріплені в Кодексі професійної етики судді і являють собою сукупність моральних правил поведінки судді, за допомогою яких можна оцінити його дії з погляду таких цінностей, як справедливість, сумлінність, гідність, людяність тощо⁷⁵.
- 168 У науковій спільноті існує дискусія щодо визначення правильності використання понять «суддівська етика» та «етика судді», оскільки між цими поняттями, як вважається, є істотна різниця. В.П. Шибіко обґрунтовано стверджує, що суддівська етика в широкому розумінні – це вид професійної етики, що являє собою сукупність норм поведінки учасників судочинства, і в першу чергу суддів, прокурорів та адвокатів. Усі вони в судовому процесі мають додержуватися окремих спільних етичних правил, наприклад, проявляти взаємоповагу в своїх відносинах тощо⁷⁶. Водночас етика судді має певні особливості. Вона має базуватися передусім на рівновіддаленості судді від усіх учасників процесу. Неупередженість судді у судовому процесі має бути очевидною і проявлятися навіть у вирішенні порівняно дрібних процесуальних питань⁷⁷.
- 169 Разом з цим, незважаючи на подібні дискусії, наукова спільнота найбільш послуговується визначенням поняття суддівської етики, яке було надане у Коментарі до Кодексу суддівської етики, затвердженому

⁷⁵ Коментар до кодексу суддівської етики : затверджений рішенням Ради суддів України № 1 від 04 лютого 2016 року. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>

⁷⁶ Шибіко В.П. Етика судова. Юридична енциклопедія. Київ : Українська енциклопедія, 1999. С. 367.

⁷⁷ Судоустрій України : підручник / за ред. С.В. Ківалова. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 160.

рішенням РСУ № 1 від 04 лютого 2016 р. Відтак, розробники вищенаведеного коментаря на основі положень, які містяться у преамбулі до Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 р., та аналізу Кодексу суддівської етики зазначили, що «під суддівською етикою треба розуміти певну систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, в суді та позасудової поведінки, які побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості чинних правових норм та правил поведінки для суддів»⁷⁸.

Як слушно стверджується у науковій літературі, однією з важливих 170 ознак вищенаведеного визначення є категорія «суддівські стандарти». У коментарі не пояснюється, що слід розуміти під суддівськими стандартами, натомість є визначення «високих стандартів поведінки». Високі стандарти поведінки полягають у тому, що суддя як на роботі, так і поза її межами, в повсякденному житті, має демонструвати таку поведінку, щоб учасники процесу й оточення бачили в ньому еталон порядності і справедливості – високоморальну, чесну, стриману, врівноважену людину. При цьому суддя має не лише подавати особистий приклад, але й пропагувати етичну поведінку серед учасників процесу й оточення, вимагати етичної поведінки від інших⁷⁹.

Враховуючи вищенаведене, у структурі етики судді виокремлюються 171 такі елементи:

- принципи регламентації поведінки суддів у судовому засіданні та в суді;
- принципи регламентації позасудової поведінки суддів.

Значення суддівської етики як різновиду професійної етики юриста 172 проявляється у тому, що виконання та дотримання базових принципів регламентації поведінки суддів слугує:

- Гарантією реалізації принципів судочинства, у тому числі спра- 173 ведливості судової системи.

⁷⁸ Коментар до кодексу суддівської етики : затверджений рішенням Ради суддів України № 1 від 04 лютого 2016 року. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>

⁷⁹ Жуков С. Професійна етика судді: правові аспекти. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 182–185.

Неналежна поведінка суддів підриває упевненість громадян у справедливості судової системи. Судді мають усвідомлювати і пам'ятати про те, що вони перебувають під постійним та пильним контролем громадськості. У зв'язку з цим будь-який суддя повинен погодитися з обмеженнями, пов'язаними з дотриманням етичних норм, які на нього покладаються відповідно до його статусу. Ці обмеження можуть здаватися обтяжливими для пересічного громадянина, але суддя має дотримуватись таких обмежень добровільно та свідомо.

Згідно з ч. 1 ст. 55 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» особа, вперше призначена на посаду судді, набуває повноважень судді після складення присяги судді, відповідно до змісту якої, поряд з іншими обов'язками професійного характеру, суддя присягає дотримуватись морально-етичних принципів поведінки, а також не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади. При цьому поняття «поведінка» включає в себе поведінку судді як під час здійснення правосуддя, так і його позасудову поведінку.

З метою зміцнення довіри суспільства до судової влади судді мають усвідомлювати значущість своєї місії в утвердженні верховенства права і забезпеченні захисту прав людини та основоположних свобод. Постійна увага з боку суспільства за діями представників судової влади, бажання громадян мати у державі справедливе правосуддя для отримання належного захисту своїх прав покладає на суддю обов'язок бути не лише представником влади, який неухильно дотримується Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, а й людиною з високими стандартами поведінки⁸⁰.

174 ● Гарантією реалізації функції правосуддя.

Правосуддя – це особлива функція судової гілки влади, яка здійснюється судами шляхом розгляду і вирішення на основі закону кримінальних, цивільних, адміністративних і господарських справ з метою захисту прав та законних інтересів як окремих громадян, так і підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; а також у формі конституційного судочинства. Судова влада в Україні реалізує свої повноваження шляхом

⁸⁰ Коментар до кодексу суддівської етики : затверджений рішенням Ради суддів України № 1 від 04 лютого 2016 року. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>

здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства.

Як влучно зазначають науковці, авторитет суду та його рішення багаті в чому пов'язується з авторитетом судді, оцінкою його поведінки як у сфері судочинства, так і поза межами його професійної (службової) діяльності⁸¹.

Повноваження, надані суддям, тісно пов'язані з такими цінностями правосуддя, як незалежність, неупередженість, чесність, честь, гідність, професіоналізм. Стандарти суддівської діяльності в цілому і поведінки суддів зокрема, впливають із конституційних принципів, міжнародних договорів, а також із законів України. Зазначені цінності і є передумовами довіри суспільства до здійснення правосуддя.

Судові рішення з огляду на верховенство права за своїм змістом повинні утверджувати справедливість і права людини, укріплювати довіру суспільства до судової влади.

● Гарантією захисту прав та законних інтересів людини та 175 громадянина.

В основі довіри до судової влади лежить віра кожного громадянина, суспільства в цілому в те, що об'єкт довіри (суд) добровільно бере на себе і виконує зобов'язання захистити інтереси людини та суспільства.

Така довіра націлена на формування суспільної думки, в основі якої лежать правомірні очікування з боку громадськості певної моделі поведінки від суддів, що втілюється в ефективному відправленні судочинства та виступає мірою реалізації завдань справедливого суду.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття та ознаки суддівської етики.
2. Які принципи виокремлюються у структурі етики судді?
3. В чому полягає значення суддівської етики?
4. В якому аспекті суддівська етика слугує гарантією реалізації принципів судочинства?
5. Поясніть значення суддівської етики як гарантії реалізації функції правосуддя.
6. Яким чином суддівська етика слугує гарантією захисту прав та законних інтересів людини та громадянина?

⁸¹ Жуков С. Професійна етика судді: правові аспекти. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 182–185.

3.2. Правове регулювання суддівської етики в Україні

176 03.07.2021 М. звернувся до ВРП зі скаргою на дії судді місцевого суду О.

У скарзі М. зазначив такі обставини: у травні 2017 р. О. (на той час лише виявив бажання зайняти посаду судді та проходив кваліфікаційне оцінювання), будучи сусідом М., припустився грубих, нетактовних висловлювань на адресу дружини М. Крім цього, О. стверджував, що скоро стане суддею і у нього буде «багато можливостей» вирішити давній конфлікт між сусідами на його користь, у зв'язку з чим М. з дружиною «пожаліють, що народились». З травня 2017 р. ні М., ні його дружина більше не бачили та не спілкувалися з О. Наскільки відомо М., суддею О. став у лютому 2018 року.

Відтак, М. вважає за необхідне звернутися із заявою про притягнення судді О. до відповідальності за порушення присяги, оскільки на думку М. суддя О. «не заслуговує бути суддею і підриває авторитет правосуддя».

Враховуючи вищенаведені обставини та користуючись джерелами міжнародного та національного рівня, обґрунтуйте, чи допущено порушення присяги судді у вказаній ситуації та чи є підстави для притягнення судді О. до дисциплінарної відповідальності.

177 **Поняття та система правового регулювання етики судді.** *Правове регулювання етики судді* передбачає закріплення сукупності обов'язкових до виконання приписів (норм, правил, вимог, стандартів) суддями, які містяться у джерелах (нормативно-правових актах) різного правового рівня та які спрямовані на врегулювання поведінки судді на предмет її відповідності нормам моралі як під час виконання суддею службових обов'язків (здійснення правосуддя, судового контролю), так і у позасудовій діяльності.

178 Систему правових актів, які закріплюють вимоги до моральних якостей судді та за допомогою яких, своєю чергою, і здійснюється правове регулювання етики судді в Україні, визначено в абз. 3 Преамбули Кодексу суддівської етики, затвердженого рішенням XI чергового з'їзду суддів України від 22.02.2013. Зокрема, основою правового регулювання етики судді є Конституція України, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», а також низка джерел міжнародного рівня: КЗПЛ, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Основні принципи щодо незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., Рекомендація щодо ефективного

впровадження Основних принципів незалежності судових органів, схвалена резолюцією Генеральної асамблеї ООН від 15 грудня 1989 р., Бангалорські принципи поведінки суддів, схвалені резолюцією Економічної та соціальної ради ООН від 27 липня 2006 р., Європейська хартія про закон щодо статусу суддів, Рекомендація СМ/Rec (2010) 12 КМРЕ державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки.

Правове регулювання суддівської етики, як бачимо, залежно від 179 рівня прийняття (розроблення) нормативно-правового акта, яким регулюється етика судді, здійснюється за допомогою джерел міжнародного рівня та національного рівня.

Варто зазначити, що застосування та додержання міжнародних стан- 180 дартів етики судді детально розглянуто у підрозділі 2.2 цього посібника.

Відтак, зосередимо увагу на аналізі застосування та додержання правил поведінки судді на предмет її відповідності нормам моралі, які закріплені на національному рівні та які спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді.

Джерела етики судді на національному рівні. Першоджерело вста- 181 новлення етичних стандартів поведінки судді становлять норми *Конституції України*.

Зокрема, вагома частина норм Конституції України, які становлять 182 основу для формування національних стандартів етики судді, закріплені у розділі VIII «Правосуддя». Статтею 126 визначено, що незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. Конституцією України закріплені гарантії недоторканності судді та гарантії стандартів, пов'язаних із статусом судді (дотримання суддею норм моралі в цілому). Зокрема, без згоди ВРП суддю не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. Суддю не може бути притягнуто до відповідальності за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку (ст. 126).

Крім цього, Конституцією України закріплені підстави для звіль- 183 нення судді, серед яких вагомими для правового регулювання етики судді в Україні є такі: 1) порушення суддею вимог щодо несумісності;

2) вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді; 3) порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна. Разом з цим, відповідно до Конституції України повноваження судді припиняються у разі набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину.

184 Основний Закон також встановлює, що суддя не може належати до політичних партій, профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької чи творчої (ст. 127).

185 Загальні вимоги щодо відповідності кандидата на посаду судді також визначаються Основним Законом, серед яких передбачається, що кандидат на посаду судді має бути компетентним та добросчесним (ст. 127).

186 Конституція України проголошує, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а також закріплює основні засади судочинства, якими суддя зобов'язаний керуватись у своїй діяльності (ст. 129). Також Основним Законом закріплено обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів (ст. 130).

187 Разом з цим, керівним нормативно-правовим актом, який регулює правовий статус суддів в Україні, у т. ч. встановлює правила етичної поведінки судді, є *ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»*. Він визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд.

188 Відтак, до переліку норм, які мають не лише регулятивно-правовий, але й також етичний характер у діяльності суддів, можемо віднести такі приписи відповідного Закону:

– кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і справедливим судом, утвореним законом (ст. 7);

– ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом. Суддя

розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. На розподіл судових справ між суддями не може впливати бажання судді чи будь-яких інших осіб (ст. 8);

– правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом (ст. 9);

– суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до ВРП та до Генерального прокурора (ч. 4 ст. 48);

– суддя може бути членом національних або міжнародних асоціацій та інших організацій, що мають на меті захист інтересів суддів, утвердження авторитету судової влади в суспільстві або розвиток юридичної професії та науки (ч. 4 ст. 56);

– суддя повинен додержуватися присяги (ч. 6 ст. 56);

– обов'язки судді, закріплені у ч. 7 ст. 56 Конституції України.

Етичний характер також має присяга судді, текст якої закріплено у ч. 1 ст. 57 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Варто наголосити, що особа, призначена на посаду судді, набуває повноважень судді лише після складення присяги судді відповідного змісту під час урочистої церемонії у присутності Президента України, до участі в якій запрошуються Голова ВС, Голова РСУ, Голова ВРП та Голова ВККС України. Відповідна «церемоніальна форма» складення присяги суддею, своєю чергою, додатково підкреслює високий стандарт необхідності дотримання суддею етичних норм, які спрямовані на утвердження авторитету правосуддя у суспільстві. 189

Крім цього, відповідний Закон передбачає, що з метою встановлення відповідності рівня життя судді наявному у нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам, проводиться моніторинг способу життя судді відповідно до закону. Результати моніторингу способу життя судді можуть також використовуватися для оцінки дотримання суддею правил суддівської етики (ст. 59). 190

- 191 Разом з цим, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» встановлює, що неподання, несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків та/або декларації доброчесності суддею або подання в ній завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей мають наслідком дисциплінарну відповідальність, установлену цим законом (ст. ст. 61, 62).
- 192 На виконання Конституції України, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» встановлює додаткові вимоги до кандидатів на посаду судді, які наділені етичною спрямованістю. Зокрема, не може претендувати на посаду судді особа, до якої згідно із законом застосовується заборона обіймати відповідну посаду; яку було раніше звільнено з посади судді за вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді, порушення вимог щодо несумісності, порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна або у зв'язку із набранням законної сили обвинувальним вироком щодо такої особи, крім випадків визнання в судовому порядку протиправним рішення про звільнення з цих підстав або скасування обвинувального вироку суду; яку було раніше звільнено з посади судді за результатами кваліфікаційного оцінювання (ст. 69).
- 193 Вагоме значення у контексті виконання та дотримання стандартів етики судді мають розділ VI «Дисциплінарна відповідальність судді» та розділ VII «Звільнення судді з посади та припинення його повноважень» ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».
- 194 Зокрема, норми ст. 106 відповідного Закону встановлюють підстави дисциплінарної відповідальності суддів, в основі більшості яких лежить саме порушення стандартів суддівської етики: 1) незаконна відмова в доступі до правосуддя (у тому числі незаконна відмова в розгляді по суті позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги тощо); 2) порушення засад гласності і відкритості судового процесу; 3) порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу; 5) допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності,

непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу; 6) умисне або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків; 7) розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні; 8) неповідомлення суддею ВРП та Генерального прокурора про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, у тому числі про звернення до нього учасників судового процесу чи інших осіб, включаючи осіб, уповноважених на виконання функцій держави, з приводу конкретних справ, що перебувають у провадженні судді, якщо таке звернення здійснено в інший, ніж передбачено процесуальним законодавством спосіб, упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про такий випадок; 9) неповідомлення або несвоєчасне повідомлення РСУ про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом); 10) втручання у процес здійснення правосуддя іншими суддями; 11) зазначення в декларації завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, визначених законодавством; 12) використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку; 13) допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна; 14) ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена ВККС України та/або члена ВРП, у тому числі недодержання встановлених законом строків надання інформації; 15) визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного

з корупцією, у випадках, установлених законом; 16) неподання або несвоєчасне подання декларації родинних зв'язків суддею; 17) подання у декларації родинних зв'язків судді завідомо недостовірних (у тому числі неповних) відомостей; 18) неподання або несвоєчасне подання декларації доброчесності суддею; 19) декларування завідомо недостовірних (у тому числі неповних) тверджень у декларації доброчесності судді.

195 Крім цього, норми відповідних розділів закону встановлюють право кожного на звернення зі скаргою щодо дисциплінарного проступку судді (ст. 107); визначають орган, що здійснює дисциплінарне провадження щодо судді (ч. 1 ст. 108); встановлюють перелік дисциплінарних стягнень, у тому числі підстави застосування дисциплінарного стягнення у виді подання про звільнення судді з посади (ч. 8 ст. 108); надають визначення понять «істотний дисциплінарний проступок» та «грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді» (ч. 9 ст. 108); закріплюють підстави та порядок звільнення судді з посади у разі вчинення істотного дисциплінарного проступку, грубого чи систематичного нехтування обов'язками (ст. 115), звільнення судді з посади у зв'язку з порушенням обов'язку підтвердити законність джерела походження майна (ст. 118) та припинення повноважень судді у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком щодо судді за вчинення ним злочину (ст. 124).

196 І не менш вагомим є те, що ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» також закріплює правовий статус Громадської ради доброчесності, яка утворюється з метою сприяння ВККС України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання (ст. 87).

197 До нормативно-правових актів правового регулювання суддівської етики в Україні, які проте не зазначені у Преамбулі Кодексу суддівської етики серед джерел правового регулювання, слід також віднести ЗУ «Про захист суспільної моралі»⁸² та ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»⁸³.

⁸² Про захист суспільної моралі : Закон України від 20 листопада 2003 р. № 1296-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15>

⁸³ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06 вересня 2012 р. № 5207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

Відповідні національні джерела слід віднести до засобів правового регулювання етики судді в Україні, однак, разом з цим, слід пам'ятати, що вони мають загальний характер, оскільки визначають правові засади України щодо захисту моральності у суспільстві та поширюються на діяльність не лише суддів, але також усіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ та організацій усіх форм власності, юридичних осіб та громадян. Вказані нормативно-правові акти надають визначення основних термінів, які використовуються у сфері етичної поведінки, моралі та протидії дискримінації, а також встановлюють правові основи захисту суспільства від розповсюдження засобів, що негативно впливають на суспільну мораль. 198

Крім цього, загальним характером у правовому регулюванні суддівської етики наділений також ЗУ «Про запобігання корупції», норми якого деталізовані у спеціальних джерелах правового регулювання суддівської етики на національному рівні, зокрема у ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», а також у Кодексі суддівської етики. Відповідний Закон визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень. 199

На виконання міжнародних стандартів етики судді XI черговий з'їзд суддів України затвердив Кодекс суддівської етики⁸⁴, положення якого спрямовані на встановлення етичних стандартів, пов'язаних зі статусом судді, та здійснюють правову регламентацію поведінки судді під час здійснення правосуддя та позасудову поведінку судді. Без сумніву можна стверджувати, що вказане джерело правового регулювання суддівської етики в Україні на сьогодні є основним. 200

Кодекс суддівської етики складається з Преамбули, Розділу I «Загальні положення» (статті 1–4), Розділу II «Поведінка судді під час здійснення правосуддя» (статті 5–15), Розділу III «Позасудова поведінка судді» (статті 16–20), які за змістом разом охоплюють собою 20 статей. 201

Детальний аналіз норм відповідного Кодексу, які встановлюють національні етичні стандарти поведінки судді, здійснюється у підрозділах 3.3 та 3.4 цього посібника.

⁸⁴ Кодекс суддівської етики : затверджений XI черговим з'їздом суддів України від 22 червня 2013. URL: [https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf)

202 Для вирішення задачі необхідно проаналізувати норми ст. 56, ст. 74, ст. 80, ст. ст. 106–110, ст. 115 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»; ст. 1, ст. 3, ст. 4 Кодексу суддівської етики; четвертий показник Бангалорських принципів поведінки судді (п. 4.1, п. 4.2, визначення).

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте основні джерела міжнародних стандартів суддівської етики.

2. Охарактеризуйте правове регулювання суддівської етики на рівні національного законодавства України.

3. Розкрийте основні приписи ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» у сфері суддівської етики.

4. Наведіть приклади порушення етичних правил суддею, що можуть слугувати підставою для звільнення з посади.

5. Ким та коли був прийнятий Кодекс суддівської етики? Яка його структура?

3.3. Механізм контролю за додержанням положень суддівської етики

203 Міжнародні стандарти створення механізму контролю етики суддів. На міжнародному рівні стандарти етичної поведінки суддів були закріплені у Бангалорських принципах поведінки суддів та адресовані суддям для використання як інструкції, а також судовим органам для використання як базові принципи регламентації поведінки суддів. Відповідно до Бангалорських принципів поведінки суддів, з огляду на особливості посади судді національним судовим органам потрібно вжити ефективні заходи для створення механізмів введення в дію згаданих вище принципів, якщо такі механізми відсутні в рамках їх юрисдикції.

204 Механізм контролю конфлікту інтересів в діяльності суддів. Рішенням РСУ № 2 від 04 лютого 2016 р. було затверджено «Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання» (надалі – Порядок). Цей Порядок визначає основні способи та форми здійснення контролю за додержанням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів та інших

представників судової системи, зміст та порядок застосування превентивних механізмів щодо виникнення конфлікту інтересів, а також основні заходи з врегулювання конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб (у разі, якщо такий конфлікт не може бути врегульований у порядку, визначеному процесуальним законом), правила та способи усунення наслідків порушень законодавства про конфлікт інтересів⁸⁵.

У Порядку надаються визначення низці понять у питанні створення механізму для введення в дію Бангалорських принципів поведінки суддів, зокрема: *приватний інтерес* – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, зокрема що виникає у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях; *публічний інтерес* – зацікавленість суспільства у тому, щоб особи, які працюють у судовій системі, здійснювали свої повноваження та приймали рішення неупереджено, об'єктивно та справедливо; *потенційний конфлікт інтересів* – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; *реальний конфлікт інтересів* – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

РСУ здійснює контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів у діяльності суб'єктів конфлікту інтересів, а також приймає рішення про врегулювання конфлікту інтересів у діяльності зазначених осіб (якщо конфлікт не було врегульовано самостійно або в порядку, передбаченому процесуальним законодавством). Комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів Ради суддів України, члени Ради, збори суддів відповідного суду, утворені за рішенням Ради робочі групи та інші суб'єкти можуть за дорученням

⁸⁵ Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів та інших представників судової системи та його врегулювання : затверджений рішенням Ради суддів України № 2 від 04 лютого 2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr006414-20#Text>

Ради суддів України здійснювати необхідні підготовчі дії для забезпечення контролю за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів у діяльності суб'єктів конфлікту інтересів та прийняття рішень про врегулювання конфлікту інтересів. РСУ здійснює контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів з метою попередження та запобігання виникненню конфлікту інтересів, а також його самостійного врегулювання суб'єктами конфлікту інтересів.

207 Враховуючи вищенаведене, РСУ, інші уповноважені суб'єкти здійснюють контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів у такі основні *способи*:

- підготовка, затвердження та своєчасне оновлення нормативно-правових актів щодо виявлення, розкриття, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суб'єктів конфлікту інтересів;

- інформування, роз'яснення та навчання суб'єктів конфлікту інтересів стосовно змісту нормативно-правових актів щодо конфлікту інтересів з метою підвищення їх здатності до самостійного виявлення, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;

- запровадження системи добровільного розкриття та реєстрації суб'єктами конфлікту інтересів переліку приватних інтересів, наявність яких може вплинути на об'єктивність та неупередженість під час прийняття рішень;

- реєстрація, облік, розгляд та прийняття рішень за розглядом обов'язкових повідомлень про реальний або потенційний конфлікт інтересів в діяльності суб'єктів конфлікту інтересів, що надійшли відповідно до ч. 7 ст. 131 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів в Україні»;

- реєстрація, облік, розгляд та прийняття рішень за зверненнями інших осіб з повідомленням про конфлікт інтересів у діяльності суб'єктів конфлікту інтересів;

- регулярний моніторинг стану дотримання законодавства про конфлікт інтересів суб'єктами конфлікту інтересів;

- за наявності належних підстав, звернення до компетентних органів щодо притягнення до відповідальності за порушення законодавства про врегулювання конфлікту інтересів;

- інформування громадськості стосовно змісту нормативно-правових актів та рекомендацій щодо конфлікту інтересів, а також щодо

діяльності Ради в сфері контролю за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів та його врегулювання;

– підготовка та публікація РСУ щорічного звіту на основі результатів своєї діяльності щодо контролю за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів та його врегулювання.

Рада також може в межах своїх повноважень, визначених ЗУ «Про судоустрій і статус суддів України», використовувати інші способи контролю за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів.

Контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів здійснюється на основі принципів: справедливості, законності, неупередженості, системності, регулярності, гласності, прозорості та публічності. 208

Разом з цим, суб'єкт конфлікту інтересів зобов'язаний: 209

– вживати заходів щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів у його діяльності;

– не вчиняти дій та не приймати рішень по суті в рамках виконання своїх службових повноважень в умовах реального конфлікту інтересів;

– у разі виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів (крім випадків, коли конфлікт інтересів врегульовується в порядку, визначеному процесуальним законом) у письмовій формі повідомляти про це Раду не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про виникнення такого конфлікту інтересів (відповідно до ч. 7 ст. 131 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів в Україні»);

– вживати заходів щодо самостійного врегулювання конфлікту інтересів (в тому числі – в процесуальному порядку) або звертатися до РСУ за рішенням про врегулювання конфлікту інтересів;

– у разі існування сумнівів щодо наявності у його діяльності конфлікту інтересів та/або щодо необхідних заходів врегулювання – звертатися за роз'ясненнями до РСУ;

– виконувати рішення РСУ щодо врегулювання конфлікту інтересів;

– вживати заходів для усунення негативних наслідків порушень законодавства про конфлікт інтересів.

Суб'єкти конфлікту інтересів повинні прагнути самостійно та своєчасно вживати заходи із запобігання виникненню конфлікту інтересів та його врегулювання (в тому числі, в порядку, передбаченому процесуальним законодавством).

210 Роль Громадської ради доброчесності у механізмі контролю додержання суддівської етики. З метою сприяння ВККС України у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання діє *Громадська рада доброчесності*, до повноважень якої згідно зі ст. 87 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» зокрема належить: збирання, перевірка та аналіз інформації щодо судді (кандидата на посаду судді); подання ВККС України інформації щодо судді (кандидата на посаду судді) та подання, за наявності відповідних підстав, ВККС України висновку про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє.

Питання для самоконтролю:

1. Які стандарти етичної поведінки суддів встановлені на міжнародному рівні та у національному законодавстві України?
2. Які існують механізми додержання стандартів етичної поведінки суддів?
3. Розкрийте поняття і зміст конфлікту інтересів у суддівській діяльності.
4. Яким чином Рада суддів України здійснює контроль за дотриманням законодавства про конфлікт інтересів у діяльності суддів?
5. Які обов'язки покладаються на суддю як суб'єкта конфлікту інтересів?
6. Розкрийте статус і призначення Громадської ради доброчесності.

3.4. Етика поведінки судді під час здійснення правосуддя

211 Під час судового розгляду кримінального провадження за обвинуваченням групи осіб у заподіянні середньої тяжкості тілесних ушкоджень потерпілому П. останній заявив суду клопотання про проведення закритого судового засідання, мотивуючи це тим, що він є особою нетрадиційної сексуальної орієнтації, що слугувало мотивом заподіяння йому тілесних ушкоджень. Відкритий судовий розгляд, на думку П., призведе до розголошення відомостей про його особисте життя та приверне надмірну увагу ЗМІ, якої б він хотів уникнути. Головуючий відмовив у задоволенні

клопотання, пославшись на те, що кримінальне правопорушення, яке є предметом розгляду, не належить до злочинів проти статевої свободи і недоторканності особи. Під час судового розгляду суддя неодноразово зневажливо висловлювався на адресу П., називаючи його «гоміком» та «помилкою природи», а також висловив жаль, що через такого, як він, кримінальній відповідальності будуть піддані «нормальні хлопці».

Надайте оцінку поведінці судді з погляду додержання етичних вимог до його професійної діяльності. Як можна реагувати на таку його поведінку?

Роль і місце етичних правил поведінки судді під час здійснення правосуддя у системі професійної етики суддів. Суддівська етика є складним комплексом моральних правил, вимог і настанов, що мають дотримуватися у єдності й взаємозв'язку, але водночас мають внутрішню диференціацію залежно від спрямованості та сфери дії. Тому правила професійної етики суддів можна розглядати у трьох аспектах:

1) *загальні принципи й положення професійної етики суддів* – мають універсальний характер і виявляються як у здійсненні суддею правосуддя, так і в його повсякденному житті. Згідно з Розділом I Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Поряд з цим, суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною. Отже, незалежно від того, чи здійснює суддя функції з відправлення правосуддя, його поведінка має бути бездоганною, а репутація – незаплямованою, з тим, щоб формувати й підтримувати в очах суспільства високий авторитет судової влади;

2) *етичні правила поведінки судді під час здійснення правосуддя* – мають значення та проявляють свою дію у процесі реалізації функцій судової влади і є безпосередньо пов'язаними зі здійсненням суддями покладених на них повноважень;

3) *етика позасудової поведінки судді* – етичні вимоги, що поширюються на поведінку судді поза виконанням службових обов'язків (у побуті, сімейному житті, відносинах з оточенням тощо). Більш детально про них ідеться у підрозділі 3.5.

- 213 У цій системі етичних правил вимогам до поведінки судді під час здійснення правосуддя належить центральне місце, адже саме професійна діяльність із реалізації функцій судової влади визначає особливості правового статусу суддів як її представників, наділених виключними повноваженнями зі здійснення правосуддя. Підвищена соціальна значущість, яка надається функції правосуддя, змістом якої є розгляд та вирішення правових конфліктів, обумовлює встановлення особливих вимог до носіїв цієї функції, тобто суддів, у т. ч. в частині додержання ними правил професійної етики та поведінки. Фактично, етика поведінки судді під час здійснення правосуддя містить систему вимог та настанов, якими має керуватися суддя для найбільш оптимального виконання покладених на нього завдань та повноважень. Її неухильне дотримання сприяє підвищенню ефективності професійної діяльності кожного окремого судді й системи правосуддя в цілому, а також слугує підвищенню довіри до судової влади, зростанню поваги до неї та зміцненню легітимності суду як в очах осіб, які є учасниками судових процесів, так і населення України в цілому.
- 214 Система та зміст етичних правил поведінки судді під час здійснення правосуддя. Поведінка судді під час здійснення правосуддя регламентується процесуальними кодексами, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», а також Розділом II Кодексу суддівської етики. Аналіз положень вказаних нормативно-правових актів дозволяє виокремити такі правила поведінки судді під час здійснення правосуддя.
- 215 Незалежність суддів – сукупність вимог етичного та правового характеру та відповідних їм спеціальних гарантій, які забезпечують здійснення судової влади її носіями – суддями – виключно на основі Конституції і законів України, керуючись принципом верховенства права, і вільно від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання з боку будь-яких сторонніх осіб.
- 216 Вказаний етичний принцип набув широкого нормативного закріплення. Так, відповідно до ч. 1 ст. 129 Конституції України суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права. Незалежності судів присвячено ст. 6 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», згідно з якою, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. У Бангалорських принципах поведінки

суддів принцип незалежності поставлений на перше місце серед стандартів етичної поведінки суддів та розглядається як передумова забезпечення правопорядку та основна гарантія справедливого вирішення справи в суді. Аналогічне значення цього принципу підкреслюється у ст. 5 Кодексу суддівської етики, згідно з якою незалежність судді під час здійснення правосуддя є передумовою дії принципу верховенства права та невід'ємною складовою справедливого суду.

Надання принципу незалежності суду (й незалежності суддів як його складовій частині) такого значення зумовлене тим, що лише повністю вільний від будь-якого впливу, тиску чи втручання суддя зможе здійснювати правосуддя на належному рівні, керуючись принципами верховенства права, законності, об'єктивності й неупередженості. З іншого боку, обмеження незалежності суддів тягне за собою ухвалення судом несправедливих та упереджених рішень, що нівелює реалізацію завдань судової влади. Відтак, держава повинна забезпечити достатні гарантії незалежності суддів, а кожен суддя повинен відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності суду та протистояти будь-яким посяганням на нього.

Принцип незалежності суддів має низку складових, що відображають окремі етико-правові аспекти його реалізації, а саме:

- уникнення суддею будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя. Суддя не може започатковувати та підтримувати будь-які взаємовідносини, що не відповідають його посаді та можуть призвести до порушення його незалежності (наприклад, підтримувати дружні відносини з представниками злочинного світу; обговорювати зі сторонніми особами деталі справи; допускати втручання у розгляд справи з боку представників органів державної влади чи місцевого самоврядування, громадських організацій тощо);

- незалежність від учасників процесу. Здійснюючи правосуддя, суддя має дотримуватися незалежної позиції від сторін судової справи, у якій він повинен винести рішення, а також від інших учасників судового процесу. Відповідно до ст. 14 Кодексу суддівської етики, суддя повинен уникати позапроцесуальних взаємовідносин з одним із учасників процесу або його представником у справі за відсутності інших учасників процесу. Однак вказане положення варто розуміти більш широко – як

заборону для судді спілкуватися з учасниками справи, яку він розглядає, поза процедурою її судового розгляду. З цього погляду порушенням професійної етики з боку судді слід вважати, приміром, практику «перемовин» із прокурором чи адвокатом у своєму службовому кабінеті перед розглядом справи чи ухваленням судового рішення або ж спілкування з кимось із учасників процесу у коридорі суду чи в будь-якому іншому місці. Слід пам'ятати, що відносини судді з учасниками провадження мають чітко визначену процедуру, регламентовану у процесуальних кодексах, відступ від якої являє собою етичне порушення;

220 – самостійність від своїх колег у процесі прийняття рішень. У випадках одноособового розгляду справи суддею він має приймати рішення незалежно від своїх колег по суду, не повинен обговорювати з колегами деталі справи та питати їхніх порад щодо її вирішення. В ситуації колегіального розгляду суддя має дійти висновків у справі самостійно та не озираючись на позицію інших членів колегії, а також висловити свою позицію шляхом голосування під час ухвалення рішення у нарадчій кімнаті. У разі, якщо суддя не погоджується з рішенням колегії, він має право викласти письмово окрему думку, яка не оголошується в судовому засіданні, а приєднується до матеріалів провадження і є відкритою для ознайомлення;

221 – вжиття суддею заходів до забезпечення своєї незалежності. Забезпечення незалежності судді являє собою багатосторонній механізм, у якому вирішальна роль належить самому судді. Незалежна позиція судді має бути чіткою та явною, тобто такою, щоб бути зрозумілою навіть сторонньому спостерігачу. Демонстрація суддею певної «неприсутності» (яку не слід ототожнювати зі зверхністю чи зневажливим ставленням до учасників процесу чи інших осіб) в більшості випадків є достатнім сигналом для оточення, що з таким суддею неможливо домовитися чи іншим чином протизаконно вплинути на його рішення. У тих випадках, коли незаконний вплив все ж відбувся або наявна реальна загроза його здійснення, суддя зобов'язаний звернутися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя та до Генерального прокурора (ч. 4 ст. 48 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). На підставі такого звернення чи за власної ініціативи Вища рада правосуддя з метою забезпечення незалежності суддів та

авторитету правосуддя вживає заходи, передбачені ст. 73 ЗУ «Про Вищу раду правосуддя», зокрема: 1) веде і оприлюднює на своєму офіційному вебсайті реєстр повідомлень суддів про втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя, проводить перевірку таких повідомлень, оприлюднює результати та ухвалює відповідні рішення; 2) вносить до відповідних органів чи посадових осіб подання про виявлення та притягнення до встановленої законом відповідальності осіб, якими вчинено дії або допущено бездіяльність, що порушує гарантії незалежності суддів або підриває авторитет правосуддя; 3) ухвалює та оприлюднює публічні заяви і звернення; 4) звертається до суб'єктів права законодавчої ініціативи, органів, які уповноважені приймати правові акти, із пропозиціями щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя; 5) звертається до прокуратури та органів правопорядку щодо надання інформації про розкриття та розслідування злочинів, вчинених щодо суду, суддів, членів їх сімей, працівників апаратів судів, злочинів проти правосуддя, вчинених судьями, працівниками апарату суду та ін. Таким чином, моральним обов'язком судді є всебічне забезпечення власної незалежності і реагування на будь-які спроби її порушення.

Безсторонність суддів – полягає у тому, що судді виконують свої повноваження неупереджено, виключаючи будь-яку особисту заінтересованість носіїв судової влади у результатах вирішення справи, а також уникаючи дискримінації за будь-якою ознакою: політичних переконань, соціального походження, раси, культури, статі, мови тощо, а судові рішення приймаються лише на основі закону, виходячи із фактичних обставин справи, яким надана належна правова оцінка, і внутрішнього переконання судді. 222

Безсторонність судової влади та її носіїв уособлює міфічний образ богині правосуддя Феміди, яка зображується з пов'язкою на очах, шалькою терезів у одній руці і мечем – в іншій. Цей принцип передбачений у п. 1 ст. 6 КЗПЛ, а також п. 2 Основних принципів незалежності судових органів ООН, згідно з якими судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонуки, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин. Вказаній етичній zasadі присвячено ст. ст. 7, 9, 10, 14 та 15 Кодексу суддівської етики. 223

224 До складових безсторонності суддів належать:

– неупередженість судді, що передбачає зайняття ним у справі позиції арбітра, який рівною мірою дистанціюється від сторін провадження, між якими відбувається змагання, і ухвалює рішення виключно на основі більшої переконливості та обґрунтованості позиції однієї зі сторін. При цьому судді заборонено ставати на бік будь-якої зі сторін, надавати їй перевагу чи дискримінувати іншу сторону. У свою чергу, для цього суддя має бути вільним від будь-яких попередніх суджень щодо предмета відповідної справи, розглядаючи її нібито «з чистого аркуша». Відповідно до ст. 15 Кодексу суддівської етики неупереджений розгляд справ є основним обов'язком судді. Зважаючи на це, процесуальні кодекси передбачають обставини, що виключають участь судді у провадженні, а також правила його відводу (самовідводу) у випадках, якщо: раніше він брав участь у розгляді цього самого предмета спору у певному процесуальному статусі (як суддя суду іншої інстанції, прокурор, адвокат, свідок тощо); він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї зацікавлені в результатах провадження; за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості. Суддя має право заявити самовідвід у разі: (а) наявності упередженості щодо одного з учасників процесу; (б) у випадку, якщо йому з власних джерел стали відомі докази чи факти, які можуть вплинути на результат розгляду справи; (в) у разі неможливості ухвалення ним об'єктивного рішення у справі. Водночас суддя не повинен зловживати правом на самовідвід, оскільки це може призвести до неможливості утворення нового складу суду і затягування судового розгляду;

225 – заборона дискримінації, що не дозволяє судді під час здійснення правосуддя допускати будь-які прояви неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, сексуальної орієнтації, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо. Водночас подібні ознаки учасників процесу не повинні жодним чином позначатися на ухваленому суддею у справі рішенні, надаючи привілеї чи обмеження тому чи іншому її учаснику. Наприклад, визначені суддею вид та міра покарання народному депутату, який вчинив порушення правил дорожнього руху, що заподіяло загибель людини, повинні бути загалом такими ж, як і щодо аналогічного за фактичними обставинами кримінального правопорушення, вчиненого робітником заводу.

Іншими словами, здійснюючи правосуддя, суддя не повинен зважати на будь-які суб'єктивні особливості учасників процесу або обставини, які прямо не стосуються предмета судового розгляду, за винятком випадків, коли це прямо вимагається законом (наприклад, здійснення судового провадження щодо неповнолітнього потерпілого у закритому судовому засіданні; урахування під час призначення покарання попередніх судимостей обвинуваченого тощо). Такого ж рівного ставлення суддя повинен вимагати від усіх інших учасників процесу;

– об'єктивність, що передбачає вирішення суддею справи, виходячи 226 виключно з оцінки фактичних обставин, встановлених під час судового розгляду, та відповідно до свідомого розуміння права. Поряд з цим, ця вимога встановлює заборону для судді керуватися суб'єктивними почуттями та давати їм можливість впливати на його рішення. Кожен суддя, особливо у сфері кримінального судочинства, під час розгляду справи стикається з негативними аспектами суспільного життя: вбивствами, насильством, педофілією, зрадою, обманом тощо. Очевидно, що в таких випадках його особисті загальнолюдські моральні настанови вимагають жорстко реагувати на ці явища. На психоемоційну сферу судді може впливати також значний суспільний резонанс справи (коли суспільство вимагає суворого покарання обвинуваченого), особистий травматичний досвід (наприклад, коли сам суддя чи близькі йому особи ставали жертвами аналогічних злочинів) чи інші фактори. Поєднуючись із наданою судді владою, це створює ризик судової помилки, яка може призвести до засудження невинуватого чи прийняття іншого неправосудного рішення. Тому, вирішуючи справу, суддя має опанувати свої особисті емоції, абстрагуватися від суб'єктивних вражень і приймати рішення виключно на основі фактів та права, використовуючи формальну логіку та зберігаючи «холодний розум».

Доброчесність суддів – це морально-правова вимога до поведінки 227 судді, яка передбачає її спрямованість на захист публічних інтересів та відмову від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень, а також послідовне узгодження цієї поведінки із правилами професійної етики.

На необхідності додержання суддями принципів чесності та неупі- 228 купності наголошується у Бангалорських принципах поведінки суддів.

Також доброчесність є однією з вимог до кандидатів на посаду судді та суддів згідно із ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».

229 Складовими принципу доброчесності є:

– недопустимість використання суддею свого статусу в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб. В основі цієї вимоги лежить те, що професійна діяльність судді за своєю природою є публічною, тобто такою, що здійснюється в інтересах держави і суспільства. Це означає, що під час розгляду й вирішення конкретної судової справи суддя керується виключно публічним інтересом, який полягає у справедливому розв'язанні правового конфлікту у суворій відповідності до закону. Наявність будь-якої особистої заінтересованості судді у результаті розгляду справи порушує засаду публічності, підриває авторитет судової влади та може вести до прийняття неправосудних рішень. Відповідно, суддя не має права використовувати свої повноваження або надані йому правові гарантії з будь-якою іншою метою, ніж належне здійснення функцій судової влади. Це виключає особисту заінтересованість судді у результатах справи, яку він розглядає, а також його дії у будь-яких приватних інтересах. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку, є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності;

230 – демонстрація бездоганної поведінки. Професійна репутація судді має бути бездоганною навіть з погляду стороннього спостерігача. Його поведінка має підтримувати впевненість суспільства в чесності та непідкупності не лише цього конкретного судді, а й загалом судових органів. Водночас суддя повинен утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до виникнення сумнівів у його доброчесності;

231 – додержання антикорупційних вимог та обмежень. У своїй діяльності суддя має неухильно дотримуватися вимог ЗУ «Про запобігання корупції», зокрема щодо: обмеження щодо одержання подарунків (ст. ст. 23–24); сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 25); обмеження спільної роботи близьких осіб (ст. 27); запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (Розділ V); подання декларації особи,

уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (Розділ VII);

– додержання спеціальних вимог ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Так, згідно із ч. 7 ст. 56 цього Закону, суддя зобов'язаний подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді (п. 3); підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або доброчесності поведінки судді (п. 10). Наприклад, у декларації доброчесності зазначаються твердження про: 1) відповідність рівня життя судді наявному в нього та членів його сім'ї майну і одержаним ними доходам; 2) своєчасне та повне подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та достовірність задекларованих у них відомостей; 3) невчинення корупційних правопорушень; 4) відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності; 5) сумлінне виконання обов'язків судді та дотримання ним присяги; 6) невтручання у правосуддя, яке здійснюється іншими суддями та ін.

Компетентність суддів – вимога професійної етики, зумовлена потребою у здійсненні правосуддя високопрофесійними юристами, що передбачає наявність спеціальних професійних і кваліфікаційних вимог до представників суддівського корпусу, особливого порядку його формування та підтримання у належному стані, встановлених законом.

Принципи компетентності та старанності закріплені у Бангалорських принципах поведінки суддів, де розглядаються як необхідні умови для виконання суддею своїх обов'язків. Згідно із п. 8 ч. 7 ст. 56 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», суддя зобов'язаний систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду; право судді підвищувати свій професійний рівень та проходити з цією метою відповідну підготовку передбачено ч. 5 ст. 56 цього Закону. Відповідно до ст. 7 Кодексу суддівської етики, суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього

обов'язки та вживати заходів для поглиблення своїх знань та вдосконалення практичних навичок.

- 235 З цією метою суддя повинен повністю сконцентруватися на виконанні судових функцій та не відволікатися на інші види діяльності, окрім наукової, викладацької та творчої у вільний від роботи час. Суддя повинен постійно відслідковувати останні зміни у законодавстві, нову судову практику та практику ЄСПЛ. Він має вивчати юридичну літературу: монографії, наукові статті, підручники й посібники, а також за можливості брати участь у науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах. Не менше ніж раз на три роки суддя проходить підготовку у Національній школі суддів України. Ці та інші форми навчання й самоосвіти безперервно мають використовуватися суддею для удосконалення своїх професійних якостей.
- 236 Таким чином, досягнення і підтримання належного рівня професійної компетентності є водночас як правом, так і обов'язком судді, за невиконання якого він несе юридичну відповідальність. Так, згідно з п. 14 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», непроходження курсу підвищення кваліфікації в Національній школі суддів України відповідно до направлення, визначеного органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо суддів, або непроходження подальшого кваліфікаційного оцінювання для підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді, або непідтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у відповідному суді за результатами цього кваліфікаційного оцінювання є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності.
- 237 Гуманізм судді – етична вимога, яка передбачає першочергову спрямованість діяльності судді на захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. Відповідно, професійна діяльність судді повністю підпорядковується ідеї забезпечення верховенства права та захисту прав людини від будь-яких порушень.
- 238 Ідея гуманізму лежить в основі всіх основних міжнародних документів у сфері захисту прав людини та правосуддя. У національному законодавстві дія цього етичного принципу базується на ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності

держави, а також ст. 55 Основного Закону, відповідно до якої права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Гуманізм тісно пов'язаний із реалізацією принципу верховенства права. Так, приміром, відповідно до ст. 8 КПК України⁸⁶, кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Етичний принцип гуманізму має такі складові:

239

– вжиття суддею заходів до захисту прав і свобод людини. У демократичній правовій державі саме суд є основним гарантом захисту прав і свобод людини. Кожна особа у випадку порушення або загрози порушення її прав може звернутися до суду за захистом. Завданням судді, який розглядає відповідну справу, є найбільш швидке та повне вирішення відповідного правового конфлікту у суворій відповідності до закону. Таким чином, захист прав людини визначає зміст і спрямованість професійної діяльності судді;

– ввічливість та тактовність судді, що передбачає демонстрацію ним поваги до оточення, коректне поводження з ним, стриманість і вихованість. Відповідно до ст. 8 Кодексу суддівської етики, суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб. Неприпустимими для судді є глузування з учасників процесу, приниження їхньої честі та гідності, виявлення зневаги чи зарозумілості, перехід на особистості тощо. Етичними порушеннями з боку судді є лайка, образи, підвищення голосу на учасників справи та інших осіб (наприклад, працівників суду) та ін. Поряд з цим, суддя має демонструвати до учасників справи рівне ставлення та має утримуватися від виявлення своїми словами чи поведінкою прихильності чи упередженості до будь-якої особи;

240

– дбайливе ставлення судді до учасників процесу. Суддівська діяльність передбачає не механічне застосування правової норми до типової ситуації, а занурення у вир людських проблем. Відповідно, судді має бути властива емпатія, яка передбачає здатність поставити себе на чиесь місце, відчутти

241

⁸⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/t21>

та зрозуміти ту проблему, з якою сторони приходять до суду. Навіть щодо закоренілого злочинця суддя повинен мати співчуття і намагатися зрозуміти, що зробило його таким і призвело до вчинення злочину; залежно від цього, він має призначити індивідуальне покарання, необхідне й достатнє для виправлення особи. Тим більш уважно суддя має розглядати потреби потерпілих, з'ясовувати і брати до уваги їхню позицію, піклуватися про відшкодування заподіяної їм кримінальним правопорушенням шкоди. Належну увагу суддя має приділяти й становищу у процесі свідків, захисників, прокурорів та інших учасників, намагаючись максимально врахувати інтереси кожного та сприяти досягненню компромісу між ними.

242 *Транспарентність діяльності судді* – етична вимога, що передбачає прозорість та відкритість професійної діяльності судді, доступність інформації про неї для учасників судових процедур, органів влади, ЗМІ та широкої громадськості з метою формування в суспільстві об'єктивної думки щодо виконання судами покладених на них завдань і функцій. Додержання цієї вимоги забезпечує суспільний контроль над судовою діяльністю, зростання ступеня довіри населення до судів і суддів, сприяє легітимації судової влади і реалізації прав громадян.

243 На міжнародному рівні вказана етична засада впливає з п. 1 ст. 6 КЗПЛ, згідно із яким судові рішення проголошуються публічно, а також положень низки міжнародно-правових актів, відповідно до яких органи державної влади повинні діяти гласно, відкрито й інформувати суспільство про результати своєї діяльності. На рівні національного законодавства вона деталізується у принципі гласності судочинства, передбаченому у п. 6 ч. 2 ст. 129 Конституції України, ст. 11 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», а також в усіх процесуальних кодексах.

244 До складових транспарентності суддівської діяльності можна віднести:

- забезпечення суддею відкритого судового розгляду, який встановлений у всіх видах судочинства як загальне правило і передбачає право бути присутньою на судовому засіданні кожної особи, яка досягла 16 років;
- забезпечення права особи на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду її судової справи;
- забезпечення відкритості інформації про суд, який розглядає справу, сторони спору та його предмет, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи;

- фіксування перебігу судового процесу технічними засобами;
- надання особам, присутнім у залі судового засідання, представникам ЗМІ можливості проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду; прилюдне проголошення судового рішення;

- прилюдне проголошення судового рішення та своєчасне його внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;

- проведення закритого судового засідання, коли на судовому розгляді можуть бути присутні лише учасники судового провадження, за наявності підстав, передбачених процесуальним законом. Наприклад, у кримінальному судочинстві закритий судовий розгляд проводиться у випадках: 1) якщо обвинуваченим є неповнолітній; 2) розгляду справи про злочин проти статевої свободи та статевої недоторканності особи; 3) необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи; 4) якщо інше може призвести до розголошення таємниці, що охороняється законом; 5) необхідності забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні;

- забезпечення комунікації зі ЗМІ, яка передбачає виявлення суддею поваги до права журналістів на інформацію про судовий розгляд. Згідно зі ст. 11 Кодексу суддівської етики, суддя у визначеному законом порядку надає засобам масової інформації можливість отримувати інформацію, не допускаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету правосуддя;

- додержання обмежень щодо інформації та її захист. Так, згідно зі ст. 12 Кодексу суддівської етики, суддя не може робити публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи.

Слід наголосити, що суддя несе дисциплінарну відповідальність за порушення засад гласності і відкритості судового процесу (підп. «в» п. 1 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Поряд з цим, відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 106 цього Закону, підставою дисциплінарної відповідальності судді є розголошення таємниці, що охороняється законом, у т. ч.

таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала йому відома в процесі судового розгляду в закритому судовому засіданні. Отже, дотримання суддею принципу транспарентності передбачає забезпечення у його діяльності розумного балансу між інформаційною відкритістю та збереженням захищених законом таємниць.

246 Для вирішення задачі необхідно виходити з того, що у поведінці судді вбачається порушення етичних принципів гуманізму, неупередженості та транспарентності. Так, рішення судді про відмову у проведенні закритого судового засідання було необґрунтованим, адже відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 27 КПК України, суд може прийняти рішення про здійснення кримінального провадження у закритому судовому засіданні впродовж усього судового провадження або його окремої частини у разі, зокрема, необхідності запобігти розголошенню відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність особи. Хоча це рішення передбачене, як дискреційне, у наведеній ситуації вбачалися підстави для призначення закритого судового засідання, тим більше відкритий розгляд створював загрозу особистій безпеці П. У цьому вбачається порушення засади гласності кримінального провадження.

Висловлювання судді на адресу П. ображають його честь та гідність та дискримінують його за ознакою сексуальної орієнтації, а отже свідчать про упередженість судді.

У таких умовах П. або інші учасники кримінального провадження можуть: 1) заявити судді відвід на підставі п. 4 ч. 1 ст. 75 КПК України; 2) направити на суддю дисциплінарну скаргу до Вищої ради правосуддя на підставі п. п. «в» та «г» п. 1 та п. 3 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте значення етичних правил поведінки судді під час здійснення правосуддя у системі професійної етики суддів.
2. Охарактеризуйте етичну вимогу незалежності суддів.
3. У чому полягає принцип неупередженості суддів та які складові він має?
4. Які вимоги та обмеження покладає на суддів вимога добросовісності?
5. Як проявляються у діяльності судді вимоги щодо його компетентності?

6. Яку роль відіграє гуманізм у професійній діяльності судді та в чому він виявляється?

7. Розкрийте поняття і складові транспарентності діяльності судді.

3.5. Етика позасудової поведінки судді

Суддя Н-ського місцевого суду Б. зареєструвалася на інтернет-платформі «OnlyFans», де під нікнеймом «Madam Judge» створювала і викладала для підписників контент еротичного характеру, у т. ч. використовуючи суддівську мантию та молоточок. Після того, як ця ситуація набула розголосу, Б. заявила, що не вбачає у цій діяльності жодних порушень, оскільки та є творчою, а отже – не підпадає під обмеження щодо сумісності; Б. займалася нею анонімно і у позаробочий час; всі її підписники були іноземцями з Китаю та арабських країн, а отже – не мали стосунку до справ, які вона розглядає як суддя; вона використовувала не реальні атрибути судової влади, а їх імітацію. Кошти, отримані як донати від цієї діяльності, нею були задекларовані та з них сплачені податки. 247

Надайте оцінку поведінці Б. з погляду додержання етичних вимог до позасудової діяльності судді. Як можна реагувати на таку її поведінку?

Поняття і значення етики позасудової поведінки судді. Етика позасудової поведінки судді – це частина професійної етики суддів, що поширюється на їхню поведінку поза реалізацією функції правосуддя та виконанням інших службових обов'язків. Основними критеріями, які дозволяють відмежувати етику позасудової поведінки судді від етики судді під час здійснення правосуддя, є такі: 248

– охоплює соціальні відносини, учасником яких є суддя, поза виконанням його професійних обов'язків. Невипадково ця частина етики судді є «позасудовою» – вона охоплює різноманітні аспекти життя судді, які здійснюються поза судом як органом, який він представляє, і поза його робочим місцем. Це особисте життя судді, його поведінка вдома, на вулиці, у кафе, театрі тощо;

– має різноманітність форм і проявів, що характеризуються відсутністю спеціальної правової регламентації. Так, якщо діяльність судді зі здійснення правосуддя суворо регламентована і має чітку процесуальну форму, відхилення від якої саме по собі становить етичне порушення, то

позасудова поведінка судді є поліваріативною. Суддя може бути учасником різних як формальних (родина, громадські організації), так і неформальних соціальних утворень (коло друзів, сусідів, клубу по інтересах тощо), коло яких обмежується лише випадками, забороненими законом;

– здійснюється, як правило, поза робочим часом судді. Достатньо чітким критерієм такого відмежування є визначений правилами внутрішнього трудового розпорядку суду робочий час судді. Так, якщо робочий час судді розпочинається о 9.00 і закінчується о 18.00 годинах, то позасудовою можна вважати всю ту діяльність судді, яка здійснюється з 18.00 до 9.00 години, а також у вихідні та неробочі дні, під час відпустки, тимчасової непрацездатності тощо;

– охоплює невизначене коло учасників. Так, діяльність судді зі здійснення правосуддя відбувається у взаємодії із визначеним колом суб'єктів: це учасники провадження, помічники судді, інші судді, працівники апарату суду тощо. Натомість у своїй позасудовій діяльності суддя взаємодіє з необмеженим колом суб'єктів: це члени його сім'ї, інші родичі, друзі, знайомі, сусіди, продавець магазину, водій транспорту, перукар, тренер з фітнесу тощо;

– не пов'язана із правовим статусом судді як представника судової влади. Хоча правовий статус судді зберігається за його носієм незалежно від того, чи здійснює він у цей час правосуддя, однак для характеристики позасудової діяльності судді ключове значення має те, що носій відповідного статусу у тих чи інших відносинах діє не як суддя, а в інших соціальних ролях: чоловіка/дружини, батька/матері, друга/подруги, сусіда, покупця, клієнта, водія, випадкового перехожого тощо. Особи, які з ним взаємодіють, можуть знати або не знати про його статус судді, однак такий статус не є визначальним для виникнення відносин між ними. Так, наприклад, якщо ви проживаєте в одному будинку із суддею, то сприймаєте його передусім як сусіда, а не як служителя Феміди.

249 Вказані критерії необхідно розглядати у єдності і взаємозв'язку, розуміючи, що жоден із них не є універсальним. Так, наприклад, якщо суддя у свій робочий час та в робочому кабінеті буде переглядати на телефоні порнографію, це порушення буде розцінене як таке, що лежить у сфері позасудової поведінки судді. З іншого боку, якщо суддя домовлятиметься про отримання неправомірної вигоди за прийняття «потрібного»

рішення у певній справі зі своїм знайомим з тренажерного залу під час тренування у позаробочий час – це порушення матиме характер такого, що пов'язане з діяльністю судді щодо здійснення правосуддя.

Значення етики позасудової поведінки судді полягає у тому, щоб гарантувати постійне, безперервне й неухильне дотримання суддями етичних вимог і обмежень незалежно від того, в який момент, в якому місці та в якій ситуації вони присутні. Поширення етичних вимог на приватну сферу життя суддів зумовлено постійною дією їх особливого правового статусу, незалежно від того, чи здійснюють вони правосуддя. Таким чином, в той момент, коли суддя завершує розгляд справи, знімає свою мантию та залишає приміщення суду, він не перестає бути суддею, а отже – продовжує нести додаткові обов'язки, які передбачає цей статус. Це означає, що в приватному житті судді є значно більш обмеженими, ніж пересічні громадяни. Тому рамки, які ставлять правила професійної етики щодо суддів, найбільш виразно проявляються саме щодо їх позасудової поведінки.

Зазвичай саме у своїй діяльності поза судом судді допускають найбільшу кількість різноманітних етичних порушень, які набувають широкого суспільного резонансу і завдають шкоди авторитету судової влади. Отже, існує необхідність упорядкування їхньої позасудової поведінки за допомогою етичних правил і норм, що сприяє досягненню визначеності у цій сфері, притягненню винних до відповідальності та попередженню порушень у майбутньому.

Система та зміст етичних правил позасудової поведінки судді. Позасудова діяльність судді має підпорядковуватися загальним положенням професійної етики. Поряд з цим, до неї висуваються додаткові спеціальні вимоги, визначені у Розділі III Кодексу суддівської етики. Аналіз його положень дозволяє виокремити такі правила поведінки судді поза здійсненням правосуддя.

Політична нейтральність суддів – етична вимога, яка визначає, що судді повинні бути поза політикою, що, з одного боку, виключає будь-який вплив політичних партій, громадських рухів чи їх представників на суддів, перешкоджає використанню судів у своїх інтересах певними політичними силами, а з іншого – унеможливорює використання наданих суддям владних повноважень з метою досягнення певних політичних цілей.

254 Вимоги щодо політичної нейтральності суддів сформульовані у ч. 4 ст. 54 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ст. 16 Кодексу суддівської етики та передбачають заборону:

– належати до політичної партії чи професійної спілки. Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про політичні партії в Україні», політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах⁸⁷. Згідно із ст. 1 ЗУ «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» професійна спілка (профспілка) – це добровільна неприбуткова громадська організація, що об'єднує громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної (трудової) діяльності (навчання)⁸⁸. Оскільки членство як у політичній партії, так і у професійній спілці передбачає відстоювання певних політичних або професійних інтересів, судді забороняється виступати членом або засновником політичних партій та професійних спілок. Якщо особа була членом політичної партії до моменту набуття статусу судді, то на час перебування на зазначеній посаді він повинен зупинити членство в цій партії;

255 – виявляти прихильність до політичних партій чи професійних спілок. Це означає заборону для судді брати участь у політичній діяльності, тобто будь-яких політичних зібраннях, пікетах, акціях, рухах, мітингах, демонстраціях, а також страйках тощо. Судді заборонено не лише безпосередня участь у цих політичних заходах, а й виявлення прихильності чи несприйняття певної політичної сили чи окремих політиків у будь-якій іншій формі. Це стосується як публічних, так і приватних висловлювань судді, публікацій у соціальних мережах, використання символіки політичної партії тощо. При цьому не обов'язково, щоб подібні дії чи висловлювання судді містили прямі заклики до підтримки або ігнорування політичної сили, адже судді заборонено навіть висловлювати свої оцінки судження або коментарі з цих питань. Отже, суддя має повністю утримуватися від виявлення свого ставлення до політичної діяльності та її учасників;

⁸⁷ Про політичні партії в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2365-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

⁸⁸ Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#Text>

– бути кандидатом на виборні посади в органах державної влади (крім судової) та органах місцевого самоврядування, а також мати представницький мандат. Це передбачає позбавлення судді пасивного виборчого права, тобто права бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. При цьому в нього залишається активне виборче право, тобто можливість голосувати на виборах. Вказане обмеження передбачає неможливість для судді брати участь у передвиборчій агітації, тобто закликати кого-небудь проголосувати «за» чи «проти» того чи іншого кандидата. Судді також заборонено мати представницький мандат, тобто статус народного депутата України чи депутата місцевої ради. Таким чином, суддя повинен повністю дистанціюватися від будь-якої передвиборчої діяльності, яка, як правило, завжди має політичний характер, навіть якщо кандидат є самовисуванцем. Зазначене обмеження не поширюється лише на участь судді в органах суддівського самоврядування, яка також має виборний характер, проте позбавлена політичної компоненти.

Несумісність суддів – вимога, яка встановлює обмеження щодо суміщення й сумісництва правового статусу судді з будь-якою іншою посадою та оплачуваною роботою, крім наукової, викладацької та творчої, а також надання суддею пріоритету здійсненню правосуддя над усіма іншими видами діяльності.

Вимоги щодо несумісності суддів сформульовані у ст. 25 ЗУ «Про запобігання корупції», ст. 54 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та ст. 16 Кодексу суддівської етики, а саме:

– несумісність перебування на посаді судді із зайняттям посади в будь-якому іншому органі державної влади, органі місцевого самоврядування та з представницьким мандатом. Вказана вимога тісно поєднується із правилом політичної нейтральності (в частині заборони мати представницький мандат), а також охоплює будь-які інші посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Не вважається сумісництвом і не становить порушення робота судді у складі ВРП, ВККС України, РСУ або НСШУ. У разі обрання або призначення до цих органів судді відряджається для роботи в них на постійній основі;

– несумісність перебування на посаді судді із наявністю заборони такій особі обіймати посади, щодо яких здійснюється очищення

влади в порядку, визначеному ЗУ «Про очищення влади»⁸⁹. Вказаний Закон передбачає очищення влади (люстрацію), тобто заборону окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, що здійснюється з метою недопущення до участі в управлінні державними справами осіб, які своїми рішеннями, діями чи бездіяльністю здійснювали заходи (та/або сприяли їх здійсненню), спрямовані на узурпацію влади Президентом України Віктором Януковичем, підбив основ національної безпеки і оборони України або протиправне порушення прав і свобод людини;

260 – заборона поєднувати свою діяльність із підприємницькою, адвокатською діяльністю, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу (крім викладацької, наукової чи творчої), а також входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку. Ця вимога встановлює найширшу заборону для суддів займатися будь-якою оплачуваною діяльністю (підприємницькою, адвокатською, загалом трудовою діяльністю), а також брати участь у корпоративному управлінні суб'єктами господарювання. Ключовою ознакою при цьому є оплачуваний характер відповідної діяльності, що передбачає отримання грошової винагороди за виконання обов'язків, які передбачає обіймання певної посади або виконання робіт чи надання послуг.

261 Єдиними винятками із цього категоричного правила є три види діяльності, зайняття якими дозволене для судді: викладацька, наукова та творча діяльність. Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження (п. 12 ст. 1 ЗУ «Про наукову і науково-технічну діяльність»⁹⁰). Викладацька діяльність – це цілеспрямована діяльність щодо надання знань, формування вмінь і навичок, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей здобувачів освіти – учнів, студентів, курсантів, слухачів тощо. Творча діяльність – це загалом будь-яка

⁸⁹ Про очищення влади : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1682-18#Text>

⁹⁰ Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

діяльність, спрямована на створення якісно нових духовних або матеріальних цінностей наукового, технічного, виробничого, літературного чи художнього характеру, яких потребує суспільство. Згідно з рішенням КСУ від 06.10.2010 № 21-рп/2010, наукова і викладацька діяльність є видами інтелектуальної і творчої діяльності, що спрямована на одержання, поширення, використання нових знань, фахових навичок, їх практичне застосування⁹¹. Вказані види діяльності є соціально корисними та слугують розвитку творчого та інтелектуального потенціалу судді, особливо наукова та викладацька діяльність. Тому заняття ними дозволяється судді, однак лише у вільний від роботи час.

Особливості взаємовідносин судді з іншими особами. Як зазначалося 262 вище, у своїй позасудовій діяльності суддя фігурує переважно в інших соціальних ролях: батька, сусіда, знайомого тощо. Однак при цьому суддя не може забувати про свій високий соціальний статус служителя Феміди. Тому у встановленні особистих зв'язків суддя має бути обачливим і вибіркоким. Він повинен уникати взаємовідносин, які можуть вплинути на незалежність та неупередженість судді, а також на авторитет судової влади. Це рівною мірою стосується як відносин з маргінальними верствами населення (алкоголіками, наркоманами, повіями, радикалами, злочинцями тощо), так і з представниками місцевих «еліт» (очільниками органів влади та місцевого самоврядування, депутатами, адвокатами, підприємцями, керівниками поліції, прокурорами та ін.). Це зумовлено тим, що тісні контакти і з тими, і з іншими можуть скомпрометувати суддю, негативно позначитися на його неупередженості (зокрема, коли хтось із його знайомих чи «знайомих знайомих» постане перед судом), а також призвести до особистісної деформації. У цьому стосунку суддя має слідувати вимогам ст. 19 Кодексу суддівської етики, згідно з якими він повинен враховувати, що сімейні, соціальні взаємовідносини чи будь-які інші стосунки та втручання з боку органів державної влади не мають впливати на поведінку судді чи ухвалення судових рішень. Загалом,

⁹¹ Рішення Конституційного Суду України від 06.12.2010 № 21-рп/2010 у справі за конституційним поданням ВСУ щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів). URL: <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=123103>

у своїх взаємовідносинах з іншими особами суддя не повинен підкреслювати свій статус та намагатися використати його для отримання якихось переваг (наприклад, для уникнення адміністративної відповідальності за порушення правил дорожнього руху), має завжди залишатися чемним, вихованим, привітним, уникати конфліктів і непорозумінь.

263 *Громадська діяльність судді.* Згідно зі ст. 17 Кодексу суддівської етики, суддя має право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя. Таким чином, загалом судді дозволяється активна участь у житті суспільства, діяльнісне ставлення до його потреб і намагання розв'язати проблеми, які мають соціальне значення. Однак необхідним при цьому є додержання суддею низки умов: (1) така громадська діяльність та/або публічні заходи не повинні мати політичного характеру; (2) вони не мають завдавати шкоди статусу судді; (3) вони не позначаються на авторитеті правосуддя; (4) участь у них судді не може вплинути на здійснення правосуддя. Тому суддя, приміром, може взяти участь у суботнику з благоустрою свого двору, демонстрації для вшанування пам'яті загиблих у Другій світовій війні, зустрічі випускників закладу вищої освіти тощо.

264 *Майновий стан судді.* Низка вимог до позасудової поведінки судді стосуються правовідносин щодо його майна, а саме:

– обмеження корпоративних прав судді. Відповідно до ч. 3 ст. 54 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», судді, які є власниками акцій або володіють іншими корпоративними правами чи мають інші майнові права або інший майновий інтерес у діяльності будь-якої юридичної особи, що має на меті отримання прибутку, зобов'язані передати такі акції (корпоративні права) або інші відповідні права в управління незалежній третій особі (без права надання інструкцій такій особі щодо розпорядження такими акціями, корпоративними або іншими правами або щодо реалізації прав, які з них виникають) на час перебування на посаді судді. Водночас суддя має право отримувати дивіденди, відсотки та інші пасивні доходи від майна, власником якого він є;

– обізнаність про майнові інтереси. Відповідно до ст. 18 Кодексу суддівської етики, суддя повинен бути обізнаним про свої майнові інтереси та вживати розумних заходів для того, щоб бути обізнаним про майнові

інтереси членів своєї сім'ї. Це необхідно для запобігання ситуаціям конфлікту інтересів, а також порушень вимоги доброчесності суддів, про яку йшлося вище. Адже, з одного боку, суддя зобов'язаний декларувати відомості про доходи, майно та зобов'язання фінансового характеру не лише свої власне, а і членів своєї сім'ї, які спільно проживають з суддею, пов'язані спільним побутом та мають взаємні права та обов'язки; з іншого боку, майновий стан членів родин суддів привертає значну увагу громадськості та часто стає предметом журналістських розслідувань. Тому суддя повинен володіти достатньо повною і достовірною інформацією про бізнес, який ведуть його чоловік/дружина, діти, батьки, а також про належне їм майно. Зокрема, неетичною можна вважати поведінку суддів щодо заповнення декларацій, коли у графі щодо вартості майна, належного членам їх сімей, вони вказують, що член сім'ї не надав їм інформацію тощо. Також неетичним є поширене на практиці декларування суддями належного їм майна на близьких родичів (наприклад, квартир і автомобілів – на маму-пенсіонерку). Прозорість майнового становища судді передбачає як зазначення всіх належних йому об'єктів майна і майнових прав, так і можливість пояснити джерела їх походження;

– уникнення демонстрації розкішного способу життя. Судді в Україні належать до однієї з найбільш високооплачуваних професій. Відповідно, у матеріальному стосунку вони можуть дозволити собі значно більше, ніж пересічний громадянин України. Однак на фоні загалом низького рівня життя більшості населення демонстрація суддями або членами їхніх сімей своїх високих статків, що може виявлятися в наявності елітного житла, люксових автомобілів, коштовностей, брендового одягу, відпочинку на фешенебельних курортах, відвідуванні дорогих ресторанів тощо, викликає несприйняття та негативне ставлення з боку громадськості, хай навіть джерелом коштів для всього цього є офіційна заробітна плата суддів. Тому судді повинні намагатися бути скромними, уникати демонстрації марнотратства чи розкішного способу життя, а також вимагати цього від членів своїх сімей, особливо дітей, які схильні до вихваляння статками своїх батьків.

Діяльність судді в інтернеті. В умовах цифровізації сучасного суспільства та стрімкого розвитку інформаційних технологій набуває актуальності встановлення етичних правил поведінки судді в мережі інтернет.

Відповідно до ст. 20 Кодексу суддівської етики, участь судді у соціальних мережах, Інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, однак він може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади. З цього випливає, що, як і в реальному житті, загалом діяльність судді в інтернеті не забороняється, однак має низку обмежень, які лежать у площині підтримання авторитету як самого судді, так і судової влади в цілому. Поєднуючись із принципом прозорості, про який йдеться в підрозділі 3.4, це означає, що суддя не може коментувати справи, що перебувають у його провадженні чи у провадженні інших суддів; поширювати щодо них інформацію, охоронювану законом; розміщувати у соціальних мережах, на форумах, у блогах інформацію, що негативно характеризує самого суддю чи інших осіб; поширювати непристойності, образи, вдаватися до тролінгу, хейту або маніпуляцій; прагнути хайпу, накручувати кількість підписників, коментарів або уподобань своєї сторінки у соціальних мережах тощо. Судді не варто приєднуватися до бурхливих обговорень чи дискусій на інтернет-майданчиках, зберігаючи зваженість та поміркованість. Також неприпустимим для судді є поширення забороненого контенту, наприклад, порнографії чи піратських версій відео- або аудіо-продукції тощо.

266 Особливу увагу судді мають звертати на фотографії та відеозаписи, які вони та члени їх сімей розміщують у соціальних мережах. Йдеться про світлини у спідній білизні чи в купальниках, із алкоголем на застілках у кафе та ресторанах, під час відпочинку на дорогих курортах і т. д. Такі фотографії швидко набувають поширення та здатні завдати істотної шкоди не лише репутації конкретного судді, а й авторитету судової влади загалом. При цьому моральну відповідальність за поширення подібних матеріалів судді несуть і в тому випадку, коли відповідний контент виклали не вони, а інші особи. Тому суддям варто не лише вживати всіх можливих заходів задля унеможливлення потрапляння таких матеріалів у мережу, а й періодично моніторити інтернет на предмет наявності негативної інформації, що їх стосується, та вжиття заходів до її видалення.

267 Для вирішення задачі необхідно виходити з того, що у діях Б. вбачається порушення етичних вимог до позасудової поведінки судді, що стосуються зразковості поведінки судді, а також діяльності судді в інтернеті

(ст. ст. 1, 3, 20 Кодексу суддівської етики). Так, поширення Б. у мережі інтернет контенту еротичного характеру, який оплачувався її підписниками, саме по собі становить етичне порушення. Та обставина, що вона пов'язала його зі своїм статусом судді (на що вказує її нікнейм, а також атрибутів, які зовнішньо схожі на символи судової влади), порочить саму Б. як суддю, а також підриває авторитет судової влади в цілому. Поширення цього контенту в мережі інтернет створює реальну загрозу його доведення до невизначного кола осіб, яку Б. повинна була усвідомлювати. В такій ситуації Б. підлягає дисциплінарній відповідальності на підставі п. 3 ч. 1 ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» (допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду).

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте значення етичних правил позасудової поведінки судді.
2. Наведіть критерії відмежування етики позасудової поведінки судді від етичних вимог до діяльності судді під час здійснення правосуддя.
3. Які вимоги та обмеження покладає на суддів вимога політичної нейтральності?
4. В чому полягає вимога несумісності суддів? Якими видами діяльності та в яких межах дозволено займатися судді?
5. Охарактеризуйте особливості взаємовідносин судді з іншими особами.
6. Які етичні вимоги ставляться до громадської діяльності судді?
7. Сформулюйте етичні вимоги до майнового стану судді.
8. Розкрийте основні етичні вимоги до діяльності судді в інтернеті.

3.6. Відповідальність за порушення суддею етичних вимог

20 лютого 2020 р. о 00 год. 02 хв. у місті Львові З. у стані сильного алко- 268
гольного сп'яніння, керуючи належним йому автомобілем, виїхав на
смугу зустрічного руху та був зупинений працівниками патрульної поліції.

За результатами огляду на стан алкогольного сп'яніння, який про-
водився у встановленому законом порядку на місці зупинки транспортно-

засобу з використанням технічного засобу «Drager», зафіксовано показник алкоголю у крові 2,16‰. Під час спілкування з працівниками патрульної поліції З. вживав ненормативну лексику, повідомив, що він працює суддею та наразі перебуває у відпустці, у принизливій формі висловив своє ставлення до своєї професії, що зафіксовано на відеозаписах з нагрудних камер патрульних поліцейських.

У результаті патрульні поліцейські стосовно З. винесли постанову за ч. 2 ст. 122 (перевищення встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху) КУпАП про накладення адміністративного стягнення у вигляді штрафу розміром 425 грн. та було складено протокол за ч. 1 ст. 130 (керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їхню увагу та швидкість реакції) КУпАП. У подальшому матеріали протоколу скеровано до суду для розгляду за місцем проживання З. Окрім цього, було встановлено, що за період відпустки це не єдиний випадок керування З. транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння.

Враховуючи вищенаведені обставини, визначте чи є підстави для притягнення судді З. до дисциплінарної відповідальності.

269 **Наслідки порушення правил суддівської етики.** Порушення правил, які мають обов'язковий характер, є підставою для застосування заходів відповідальності. Не є винятком порушення правил етики поведінки, а тим більше суддею, з огляду на особливі повноваження, які ним виконуються. Крім цього, суддя, виконуючи обов'язки, реалізує судову владу та діє від імені держави.

Відтак, будь-яке порушення суддею етичних правил поведінки впливає на авторитет судової влади в цілому, що, своєю чергою, безумовно є підставою для застосування заходів відповідальності.

270 Згідно із ч. 7 ст. 56 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний: 1) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; 2) дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки у будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення

впевненості суспільства в чесності та непідкупності суддів; 3) подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді; 4) виявляти повагу до учасників процесу; 5) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; 6) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції; 7) подавати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 8) систематично розвивати професійні навички (уміння), підтримувати свою кваліфікацію на належному рівні, необхідному для виконання повноважень у суді, де він обіймає посаду; 9) звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до ВРП та до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання; 10) підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або доброчесності поведінки судді.

Підстави дисциплінарної відповідальності судді, що пов'язані з порушенням професійної етики. Відповідно до ст. 4 Кодексу суддівської етики порушення правил етичної поведінки, встановлених цим Кодексом, не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини. 271

Разом з цим, згідно зі ст. 106 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з таких підстав, як зокрема: 272

– допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу;

– використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;

– допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам; непідтвердження суддею законності джерела походження майна.

273 Крім цього, незважаючи на встановлений законодавчий перелік підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, законодавець виокремлює категорію «істотного дисциплінарного проступку».

Зокрема, істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді, може бути визнаний, зокрема, будь-який з таких фактів: 1) суддя допустив поведінку, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, у тому числі в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших етичних норм та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду; 2) суддя вчинив дисциплінарний проступок, маючи непогашене дисциплінарне стягнення (крім попередження чи догани), або має два непогашених дисциплінарних стягнення; 3) установлено факт недоброчесної поведінки судді, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї, законність джерел яких підтверджена; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим ним та членами його сім'ї майну і доходам; використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди; 4) суддю визнано судом винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією; 5) суддя умисно не подав декларацію доброчесності чи декларацію родинних зв'язків у встановлені строки або умисно задекларував недостовірні (в т. ч. неповні) твердження у декларації доброчесності; 6) суддя допустив інше грубе порушення закону, що підриває суспільну довіру до суду.

Дисциплінарне провадження щодо судді здійснюють дисциплінарні 274 палати ВРП у порядку, визначеному ЗУ «Про Вищу раду правосуддя», з урахуванням вимог ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».

Необхідно зазначити, що ефективне регулювання процедури при- 275 тягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення суддівської етики, суворе дотримання законності під час її здійснення є показником реалізації міжнародних стандартів у галузі судочинства та гарантування державою незалежності суддів. Процедури дисциплінарної відповідальності суддів спрямовані на реалізацію двох взаємопов'язаних завдань – гарантування законності відправлення правосуддя та незалежності суддів.

Для вирішення задачі необхідно керуватися положеннями ст. 106 276 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та статті 4 Кодексу суддівської етики, згідно з якими за вчинені порушення професійної етики суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження.

Питання для самоконтролю:

1. Яка відповідальність передбачена за порушення суддею правил професійної етики?
2. Які допущені суддею порушення етики можуть бути підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності?
3. Які порушення суддівської етики вважаються істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаний посаді?
4. В якому порядку здійснюється притягнення судді до дисциплінарної відповідальності за порушення вимог професійної етики?

Розділ 4

ЕТИКА ПРОКУРОРА

4.1. Поняття і значення професійної етики прокурора

- 277 **Особливості професії прокурора.** Для кращого розуміння поняття і значення етики прокурора передусім варто зосередити увагу на особливостях прокурорської професії, які зумовлюють специфіку етики її представників.
- 278 Сутність інституту прокуратури в Україні характеризується передусім покладеними на нього завданнями та функціями, що визначає місце прокуратури в системі державного механізму та правовий статус її працівників. Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про прокуратуру», прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Таким чином, завдання прокуратури є досить широкими і мають першочергову правозахисну спрямованість.
- 279 Функції прокуратури визначені Конституцією України. Так, відповідно до ч. 1 ст. 131–1 Основного Закону, в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом. Крім того, п. 9 Перехідних положень Конституції України передбачено, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію досудового розслідування до початку функціонування органів, яким законом будуть передані відповідні функції, а також функцію нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням

особистої свободи громадян, – до набрання чинності законом про створення подвійної системи регулярних пенітенціарних інспекцій.

Таким чином, діяльність прокуратури України зосереджена переважно у сфері кримінального правосуддя, оскільки всі її функції, за винятком представництва, реалізуються у кримінальному провадженні або безпосередньо з ним пов'язані. Це визначає обвинувальний характер діяльності прокуратури та її спрямованість на протидію злочинності шляхом притягнення винних у вчиненні кримінальних правопорушень осіб до кримінальної відповідальності. При цьому, виходячи з покладених на прокуратуру функцій, прокурор бере участь на всіх стадіях кримінального провадження: на стадії досудового розслідування здійснює організацію і процесуальне керівництво його проведенням, на стадіях судового провадження – підтримує публічне обвинувачення в суді, на стадії виконання вироку – здійснює нагляд за додержанням законів при його виконанні. Крім того, прокуратура координує діяльність правоохоронних органів у сфері протидії злочинності, а також здійснює представництво інтересів держави щодо відшкодування заподіяної кримінальними правопорушеннями шкоди. Це дозволяє визначити прокуратуру як центрального суб'єкта системи кримінальної юстиції України.

При цьому місце прокуратури в державному механізмі не є чітко визначеним. Тривалий час (з 1996 до 2016 р.) в Конституції України прокуратурі було присвячено окремий Розділ VII, що свідчило про її незалежне становище від інших гілок державної влади і суперечило ст. 6 Основного Закону, що закріплював принцип їх поділу. Частково ця колізія була вирішена в результаті конституційної реформи щодо правосуддя від 2016 р., внаслідок якої Розділ VII було виключено з Основного Закону, а натомість статус прокуратури врегульовано однією статтею – 131–1, яку поміщено у Розділ VIII «Правосуддя». Хоча при цьому не відбулося повноцінної інтеграції прокуратури до судової влади, однак вказане рішення законодавця дозволяє розглядати першу як суміжний інститут другої. Відповідно, відбувається зближення прокуратури та судової влади за низкою позицій, зокрема за системою та організаційним устроєм, органами самоврядування та механізмами організаційного забезпечення, а також за статусом суддів та прокурорів.

282 У частині останнього варто звернути увагу, що стосовно прокурорів передбачено порядок добору, що в загальних рисах відповідає процедурі призначення суддів; впроваджено аналогічні процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності; подібними є й підстави їх звільнення та припинення повноважень. Значно підвищено й гарантії незалежності прокурорів. Зазначене обумовлюється спільністю завдань, які виконуються судьями та прокурорами у сфері правосуддя, соціальною важливістю цих професій та високими вимогами, які у зв'язку із цим висуваються до них суспільством. Це стосується й етичних вимог до прокурорів, які, з огляду на наближення прокуратури до судової влади, певним чином уніфікуються із правилами суддівської етики, постійно підвищуються й удосконалюються. Разом з тим, етика прокурорів та суддів, маючи багато спільних рис, все ж не є повністю тотожною, оскільки між професіями судді та прокурора залишаються значні відмінності, зумовлені їх загальноправовим та процесуальним статусом.

283 **Особливості професійної етики прокурора.** *Етику прокурора* можна визначити як систему правил та вимог до поведінки прокурорів, обумовлену місцем прокуратури у суспільстві, покладеними на неї завданнями та функціями і відповідними їм особливостями статусу прокурорів, спрямовану на належне здійснення закріплених за ними повноважень у корпоративних та суспільних інтересах.

284 При цьому професійна етика прокурора є різновидом професійної етики юриста, а відтак їй притаманні як загальні риси професійної етики, зокрема юридичної, так і спеціальні риси, зумовлені особливостями професії прокурора. Поняття та ознаки професійної етики розкриті у Розділі 1 цього посібника.

285 Зважаючи на викладене, необхідно зосередитися на *особливостях прокурорської діяльності*, які позначаються на вимогах щодо етики та поведінки до представників цієї професії:

1) здійснюється у сфері кримінального правосуддя. Призначенням кримінального правосуддя є захист людини, суспільства та держави від кримінально-протиправних посягань. У системі кримінального правосуддя прокуратура відіграє ключову роль, забезпечуючи зв'язок між окремими її елементами, передусім органами досудового розслідування, та судом;

2) спрямована на протидію злочинності. Остання включає попередження, виявлення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які їх вчинили, усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень;

3) має обвинувальний характер. Саме прокурор відповідає за те, щоб довести винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення перед судом задля притягнення її до кримінальної відповідальності та призначення справедливого покарання. Прокурор володіє монополією на підтримання публічного обвинувачення в суді і без його участі особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може бути притягнута до кримінальної відповідальності;

4) має двосторонній характер: залишаючись обвинувачем, прокурор має виконати вимоги закону щодо всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання (ч. 2 ст. 9 КПК України). В цьому полягає одна з його відмінностей від статусу адвоката-захисника, який діє односторонньо, здійснюючи лише захисну функцію;

5) пов'язана із застосуванням норм права, передусім кримінального та кримінального процесуального законодавства. Діяльність прокурора є юридичною за своїм змістом, в її процесі відбувається застосування норми права, надання фактичним обставинам кримінального провадження належної правової оцінки, правильність якої має забезпечити прокурор;

6) передбачає прийняття рішень, що мають юридичне значення. Під час кримінального провадження прокурор приймає низку важливих рішень, що безпосередньо впливають на його розвиток та можуть обмежувати права людини, зокрема щодо початку досудового розслідування, повідомлення особі про підозру, звернення з клопотанням про застосування запобіжного заходу, закриття кримінального провадження, затвердження обвинувального акта тощо. Всі рішення, які приймає прокурор, повинні бути законними, обґрунтованими та неупередженими;

7) спирається на широкі повноваження владно-розпорядчого характеру. При здійсненні процесуального керівництва досудовим розслідуванням

прокурор може надавати слідчому обов'язкові до виконання вказівки та доручення, скасовувати його рішення, погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань тощо;

8) *реалізується в змагальному судочинстві*. Діючи у складі сторони обвинувачення як її головний представник, у кримінальному процесі прокурор змагається зі стороною захисту, надаючи докази та доводячи їх переконливість перед незалежним і неупередженим судом, який діє як арбітр;

9) *здійснюється у визначеній процесуальній формі*. До кожної дії або рішення прокурора у кримінальному провадженні ставляться вимоги щодо порядку здійснення або прийняття, належного оформлення, вони можуть бути оскаржені і стати предметом судового або відомчого контролю;

10) *пов'язана зі сприйняттям та оцінкою великих обсягів інформації*. Для належного здійснення своїх повноважень прокурор повинен досконало вивчити матеріали кримінального провадження, опанувати законодавство, яке регулює ці правовідносини, з'ясувати судову практику з відповідної категорії справ, ознайомитися з методичними рекомендаціями органів прокуратури та позитивним досвідом роботи з цих питань;

11) *характеризується високими психоемоційними навантаженнями*. При здійсненні своїх повноважень прокурор безпосередньо сприймає кримінальні правопорушення та їх наслідки, відчуває страждання жертв, спілкується зі злочинцями, повинен виконати великий обсяг процесуальних дій у стислі строки, що веде до хронічного стресу та утворює стійкий негативний емоційний фон;

12) *має значні корупційні ризики*. Обумовленість притягнення особи до кримінальної відповідальності позицією прокурора, наявність у останнього широких повноважень і дискреційний характер більшості з них (коли відповідне повноваження має декілька варіантів застосування, і прийняття конкретного рішення залежить від внутрішнього розсуду прокурора) створюють загрозу корупції, тобто використання прокурором наданих йому службових повноважень або можливостей, які з ними пов'язані, з метою одержання неправомірної вигоди. Така вигода може пропонуватися та одержуватися як за невиконання покладених на прокурора повноважень з метою уникнення винним кримінальної відповідальності частково чи в повному обсязі, так і за неправомірне використання повноважень (наприклад, необґрунтоване повідомлення про

підозру з метою притягнення до кримінальної відповідальності невинуватої особи);

13) *передбачає підвищену соціальну відповідальність*. Хоча остаточне рішення про визнання особи винуватою та застосування до неї покарання приймає суд, прокурор безпосередньо сприяє прийняттю саме такого рішення, визначаючи межі судового розгляду та пропонуючи суду вид і міру покарання. Таким чином, він несе значну частину відповідальності за результати судових помилок, і всю її повноту – за ті рішення, прийняття яких перебуває в його компетенції.

Якості, необхідні для прокурора. Всі вказані особливості в цілому 286 і кожна з них зокрема визначають специфіку професії прокурора. У зв'язку з цим представники останньої повинні володіти широким переліком ділових та моральних якостей, необхідних для належного здійснення прокурорської діяльності.

Ділові якості – це вид і рівень професійного вміння прокурора, наявність у нього теоретичних знань, практичних навичок і особливих умінь, необхідних для здійснення прокурорської діяльності, що відображають здатність прокурора до виконання службових обов'язків та ставлення до їх виконання. До їх числа, зокрема, належать: ґрунтовна теоретична підготовка; знання законодавства та вміння застосовувати його на практиці; вміння організувати роботу, якісно і своєчасно її виконувати; вміння виявити недоліки в роботі та їх усунути; здатність реально оцінювати результати своєї роботи та правильно сприймати критику; ініціативність; вимогливість до себе та до інших; комунікабельність та культура спілкування; креативність та ін. 287

Моральні якості – це усталені риси особистості, які відображають 288 її світоглядний, духовний аспект, уявлення про добро і зло, належне і допустиме, встановлюють внутрішні стимули для втілення у життя моральних правил і обмеження на вчинення неетичної поведінки, визначені світоглядом і переконаннями особи, сформованими у процесі виховання. До них, наприклад, можна віднести: справедливість; самовідданість; принциповість та непримиренність до порушень законів; непідкупність; громадянська мужність; чесність; добросовісність; скромність; відповідальність; вірність професійному обов'язку; добропорядність; чуйність і уважність до людей; толерантність та ін.

289 Ділові та моральні якості не є тотожними, однак вони тісно пов'язані між собою та доповнюють одне одного. Не може бути визнаний професіоналом прокурор, який, володіючи високими діловими якостями, поводить себе негідно, зневажає оточення, є недоброчесним. І навпаки: особа з високими «людськими» якостями, яка при цьому є некомпетентною, не має дисципліни та не вміє організувати свою роботу чи роботу колег, не зможе виконувати завдання, що покладаються на прокурорів.

290 Відтак, наявність і неухильне дотримання відповідних моральних правил, принципів і настанов становить важливий аспект формування особистості професіонала у кожного з представників прокурорського корпусу.

291 **Значення професійної етики прокурора.** Значення етики в діяльності прокурора полягає в такому:

1) *сприяння належному здійсненню прокурорами покладених на них завдань і функцій.* Додержання етичних правил та настанов дозволяють прокуророві приймати рішення та вчиняти дії виключно в інтересах людини, суспільства та держави, а чітка орієнтація на них дозволяє визначитись у спірних або неоднозначних ситуаціях;

2) *уникнення професійних деформацій.* Високі моральні якості особистості прокурора певним чином урівноважують ті ризики, які має ця професія, дозволяють прокуророві зберегти людяність, щирість та чесність незважаючи на весь той негатив, з яким він стикається при виконанні службових обов'язків;

3) *попередження порушень з боку прокурора.* Оскільки весь масив діяльності прокурора неможливо проконтролювати, а кожна його дію чи рішення – перевірити, виникає необхідність у встановленні «внутрішніх запобіжників», які б дозволяли запобігти порушенням та сти мулювали прокурора до належної поведінки. Як такі запобіжники найкраще діють етичні правила, глибоко вкорінені у свідомість прокурора, з якими він погоджує свою поведінку як під час виконання службових обов'язків, так і поза службою;

4) *підвищення довіри суспільства до прокуратури.* Як учасники кримінального провадження, так і пересічні громадяни роблять висновки про прокуратуру в цілому на прикладі тих прокурорів, з якими вони зустрічаються у житті або про яких одержують інформацію зі ЗМІ, від знайомих тощо. Відповідно, неухильне додержання етики кожним окремим прокурором

сприяє позитивному іміджу прокуратури в цілому, що сприяє поверненню довіри населення до прокуратури та утвердження її легітимності.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття та особливості професійної етики прокурора.
2. У чому полягає роль та призначення професії прокурора?
3. Як впливає на етику прокурорів місце прокуратури в системі поділу державної влади?
4. Які особливості прокурорської діяльності позначаються на етичних вимогах до прокурорів?
5. Назвіть основні ділові та моральні якості, якими повинен володіти прокурор.
6. У чому полягає значення етики в діяльності прокурора?

4.2. Правове регулювання етики прокурора в Україні

О., яка працювала на посаді спеціаліста Н-ської окружної прокуратури (категорія «В» державної служби), у позаробочий час розпивала алкогольні напої на зупинці громадського транспорту, під час спілкування з поліцейськими назвала себе працівником прокуратури і намагалася уникнути адміністративної відповідальності. Дізнавшись про цей випадок, керівник органу прокуратури, в якому вона працює, прийняв рішення про звільнення О. у зв'язку із вчиненням одноразового грубого порушення професійної етики, а саме ч. 3 ст. 21 Кодексу професійної етики прокурора, що зобов'язує поза службою поводитися коректно і пристойно, при з'ясуванні будь-яких обставин з представниками правоохоронних і контрольних органів не використовувати свій службовий статус із метою впливу на посадових осіб. Чи правильно було застосовано керівником органу прокуратури правові положення щодо професійної етики прокурора до О.?

Поняття і значення правового регулювання етики прокурора. Професійна етика прокурора, як і представників інших юридичних професій, вийшла за межі суто моральних приписів, а тому потребує належного правового регулювання. В цьому знаходить вираз максимальне зближення права і моралі, які, хоча і мають спільне коріння, все ж є різними категоріями. *Необхідність правового регулювання етики прокурора* зумовлена соціальною важливістю цієї професії і визначається потребою:

- 1) чітко визначити моральні вимоги, приписи і настанови, які ставляться до прокурорів;
- 2) усунути суперечності між ними та правовим регулюванням статусу прокурора;
- 3) довести ці моральні правила до відома самих прокурорів та громадськості;
- 4) встановити обов'язковість цих правил для прокурорів;
- 5) гарантувати їх неухильне додержання шляхом встановлення відповідальності за їх порушення.

294 Таким чином, *правове регулювання етики прокурора* є засобом офіційного закріплення й доведення до відома невизначеного кола осіб моральних приписів, правил та настанов, що ставляться до поведінки прокурора, а також надання їм обов'язкової юридичної сили, за допомогою оформлення у вигляді сукупності правових норм, що містяться у відповідних нормативно-правових актах.

295 **Система джерел правового регулювання етики прокурора.** Правове регулювання етики прокурора має різні джерела, що відрізняються за юридичною силою, сферою дії та спрямованістю правового впливу. Відповідно, ці норми можна класифікувати за різними критеріями.

296 Так, за *юридичною силою* нормативно-правового акта, в яких вони містяться, ці приписи поділяються на:

- а) норми Конституції України;
- б) норми міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана ВР України;
- в) норми законів;
- г) норми підзаконних актів;
- д) норми відомчих актів.

297 За *характером* ці норми поділяються на:

- а) загальні (встановлюють загальні стандарти прав людини та засади діяльності органів державної влади, в т. ч. прокуратури, що є визначальними для формування прокурорської етики);
- б) спеціальні (предметно присвячені етиці прокурорів).

298 За *сферою дії* ці норми можна класифікувати на:

- а) загальнообов'язкові для всіх моральні правила (наприклад, закріплені у Конституції України, законах України «Про захист

суспільної моралі», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» тощо);

б) правила етичної поведінки осіб, на яких поширюються положення ЗУ «Про запобігання корупції»;

в) правила поведінки учасників відповідних видів судочинства (кримінального, цивільного, господарського, адміністративного);

г) правила етики та поведінки прокурорів.

За спрямованістю їх можна диференціювати на норми, які: 299

а) закріплюють основні принципи професійної етики та поведінки прокурорів;

б) стосуються професійної поведінки прокурора;

в) містять вимоги до поведінки прокурора поза службою;

г) передбачають відповідальність за недодержання етичних вимог.

За суб'єктом створення (прийняття): 300

а) прийняті ВР України;

б) прийняті Офісом Генерального прокурора;

в) прийняті органами прокурорського самоврядування.

За рівнем створення: 301

а) прийняті на міжнародному рівні;

б) розроблені на національному рівні.

Вказівку на правове регулювання правовідносин у сфері професійної етики прокурорів містить ст. 3 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, згідно з якою правову основу регулювання відносин у цій сфері становлять Конституція України, ЗУ «Про прокуратуру», «Про захист суспільної моралі», «Про запобігання корупції», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та інше законодавство, що стосується діяльності органів прокуратури, накази Генерального прокурора та цей Кодекс. Згідно з Кодексом, нормативною базою в цій сфері є також міжнародно-правові документи, в т. ч. КЗПІ і рішення ЄСПЛ, Керівні принципи ООН щодо ролі прокурорів від 1990 р., Стандарти професійної відповідальності та виклади основних обов'язків і прав прокурорів, ухвалені МАП у 1999 р., Європейські інструкції з питань етики та поведінки прокурорів (Будапештські принципи), ухвалені Конференцією генеральних прокурорів країн-членів РЄ у 2005 р., та ін. 302

- 303 Основні правові джерела професійної етики прокурора. Наголо- симо, що правила прокурорської етики, розроблені на міжнародному рівні, аналізуються у підрозділі 2.3 посібника в контексті міжнародних стандартів етики прокурора. Зважаючи на це, зосередимо увагу на *джерелах професійної етики прокурора*, що існують на національному рівні.
- 304 Найвищу юридичну силу серед них мають норми *Конституції України*. В Основному Законі правила прокурорської етики безпосередньо не закріплені, проте він закладає їх основу, передусім, за допомогою вказівки на те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3), визнання верховенства права (ст. 8), гарантування прав і свобод людини і громадянина (Розділ II) та ін. Професійна етика прокурора повинна від- повідати конституційним положенням та забезпечувати їх реалізацію.
- 305 Джерелом етики прокурорів, яке має загальний характер, є ЗУ «Про захист суспільної моралі», що встановлює правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впли- ває на суспільну мораль. Цей Закон, серед іншого, закріплює визна- чення поняття «суспільна мораль» як системи етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість (ст. 1). Крім того, він містить вка- зівки на можливі способи порушення суспільної моралі, зокрема шля- хом встановлення заборони виробництва та обігу продукції порногра- фічного характеру, а також продукції, що пропагує війну, національну та релігійну ворожнечу, зміну шляхом насильства конституційного ладу або територіальної цілісності України; пропагує фашизм та нео- фашизм; принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою; пропагує бузувірство, блюзнірство, неповагу до національних і релігійних святинь; принижує особистість, є проявом знуцання з при- воду фізичних вад (каліцтва), з душевнохворих, літніх людей; пропагує невігластво, неповагу до батьків; пропагує наркоманію, токсикоманію, алкоголізм, тютюнопаління та інші шкідливі звички тощо (ст. 2 ЗУ «Про захист суспільної моралі»). Таким чином, будь-які дії прокурора, вчинені всупереч цим заборонам, розглядатимуться як порушення суспільної моралі, а отже – і професійної етики прокурорів як її частини.

Джерелом професійної етики прокурорів загального характеру є *ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»*, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, етичний характер мають принципи недискримінації, закріплені цим Законом, такі як: 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повага до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб (ст. 2). Цей Закон, з одного боку, гарантує права прокурорів на захист від дискримінації, а з іншого – покладає на них відповідальність за допущення її проявів.

Важливе значення серед джерел професійної етики прокурорів має *ЗУ «Про запобігання корупції»*, що визначає «правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень». Водночас цей Закон встановлює загальні вимоги до поведінки відповідних осіб, в т. ч. і прокурорів, якими вони зобов'язані керуватися під час виконання своїх службових повноважень, а також підстави та порядок притягнення до відповідальності за порушення цих вимог. Вони закріплені у Розділі VI «Правила етичної поведінки» цього Закону. До таких вимог належать: додержання вимог закону та етичних норм поведінки; пріоритет інтересів; політична нейтральність; неупередженість; компетентність і ефективність; нерозголошення інформації; утримання від виконання незаконних рішень чи доручень (ст. ст. 38–44 *ЗУ «Про запобігання корупції»*). Таким чином, цей Закон є правовою основою для кодексів чи стандартів професійної етики прокурорів та інших осіб, на яких він поширюється.

Базовим актом з питань організації та діяльності прокуратури, а також статусу прокурорів є *ЗУ «Про прокуратуру»*. Професійна етика прокурора не є самостійним предметом його регулювання, проте цей Закон регламентує окремі її аспекти в контексті вирішення інших питань, а саме:

– визначення *засад діяльності прокуратури*. Неухильне дотримання вимог професійної етики та поведінки передбачено серед загальних засад діяльності прокуратури (п. 10 ч. 1 ст. 3 *ЗУ «Про прокуратуру»*), що

- надає їм базисного і першочергового значення в контексті правового регулювання діяльності прокуратури і статусу прокурорів;
- 310 – визначення загальних обов'язків прокурорів. Серед загальних обов'язків прокурора передбачено такий, як додержуватися правил прокурорської етики, зокрема не допускати поведінки, яка дискредитує його як представника прокуратури та може зашкодити авторитету прокуратури (п. 4 ч. 4 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру»). Отже, додержанню професійної етики надається значення імперативної вимоги, що ставиться до прокурорів, і розглядається як міра їх належної поведінки;
- 311 – визначення предмета підготовки прокурорів. Вивчення правил прокурорської етики передбачене в контексті періодичної підготовки, яку прокурор періодично проходить у ТЦПУ (ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру»). У свою чергу, така підготовка розглядається як один із загальних обов'язків прокурора, що зобов'язує його вивчати правила прокурорської етики, а ТЦПУ – забезпечувати таке вивчення на належному рівні;
- 312 – визначення предмета спеціальної підготовки кандидатів на посаду прокурора. Вивчення правил прокурорської етики розглядається як складова спеціальної підготовки, яку проходить кандидат на посаду прокурора протягом одного року у ТЦПУ з метою отримання знань та навичок практичної діяльності на посаді прокурора (ч. 1 ст. 33 ЗУ «Про прокуратуру»). Оскільки проходження спеціальної підготовки є одним з етапів добору прокурора, це означає, що прокурором може стати лише той кандидат на цю посаду, який, зокрема, належно і в повному обсязі засвоїв правила прокурорської етики;
- 313 – визначення підстав дисциплінарної відповідальності прокурорів. Систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики передбачене як одна з підстав притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності (п. 6 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру»). Таким чином забезпечується неухильне додержання прокурорами правил професійної етики та поведінки під загрозою притягнення до дисциплінарної відповідальності за її порушення;
- 314 – визначення компетенції органів прокурорського самоврядування. Згідно з п. 4 ч. 2 ст. 67 ЗУ «Про прокуратуру», всеукраїнська конференція прокурорів, яка є найвищим органом прокурорського самоврядування,

затверджує Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів. Таким чином, розробка і затвердження офіційних правил прокурорської етики віднесено до питань внутрішньої діяльності прокуратури, вирішення яких входить до предмета повноважень прокурорської спільноти, яку репрезентує всеукраїнська конференція прокурорів.

Таким чином, ЗУ «Про прокуратуру» підкреслює важливе значення 315 додержання прокурорської етики як засади діяльності прокуратури в цілому та загального обов'язку кожного прокурора зокрема, а також встановлює гарантії його забезпечення.

Разом з тим, основний масив правових норм стосовно професійної 316 етики прокурорів складається на відомчому рівні. Частково вони містяться у *наказах Генерального прокурора* з питань організації роботи прокурорів в цілому та на окремих напрямках реалізації їхніх повноважень. Так, наприклад, Наказ № 365 «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» від 07.08.2020⁹² передбачає необхідність забезпечувати діяльність органів прокуратури на засадах верховенства права, законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності, політичної нейтральності та поваги до незалежності суддів, недопустимості незаконного втручання у діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади (п. 3.2), а також вживати дієвих заходів щодо недопущення у діяльності органів прокуратури проявів формалізму, заорганізованості, зайвого створення документів, не передбачених нормативно-правовими та організаційно-розпорядчими актами (п. 7). Згідно з п. 4 Інструкції про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України⁹³, розгляд звернень і запитів, особистий прийом громадян в органах прокуратури здійснюються на принципах законності, об'єктивності, всебічності, неупередженості, своєчасності, недопущення дискримінації за будь-якими ознаками, заборони переслідування за подання звернення, неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки прокурорів.

⁹² Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України від 07 серпня 2020 р. № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0365905-20#Text>

⁹³ Інструкція про порядок розгляду звернень і запитів та особистого прийому громадян в органах прокуратури України : затверджено Наказом Генеральної прокуратури України від 06 серпня 2020 р. № 363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0363905-20#Text>

317 Основним джерелом професійної етики прокурорів є *Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів*, затверджений всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017⁹⁴ (далі – Кодекс). Необхідність створення етичних кодексів для прокурорів передбачено як міжнародними стандартами (п. 22 Керівних принципів ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, від 1990 р.; п. 35 Рекомендації R (2000) 19 КМРЕ про роль публічного обвинувачення в системі кримінального правосуддя), так і ст. 37 ЗУ «Про запобігання корупції». Вказівку на наявність такого Кодексу містить п. 4 ч. 2 ст. 67 ЗУ «Про прокуратуру», який передбачає й суб'єкта його затвердження, яким є найвищий орган прокурорського самоврядування – всеукраїнська конференція прокурорів. Затвердження Кодексу на відомчому рівні органом прокурорського самоврядування відображає повагу до корпоративної автономії прокурорської професії, самоврядність та самоврегульованість питань прокурорської етики, а також незалежність прокуратури, оскільки відповідні правила прокурорської етики виробляються самими прокурорами, призначені для прокурорів і поширюються лише на них.

318 Кодекс визначає основні принципи, моральні норми та правила прокурорської етики, якими повинні керуватися прокурори під час виконання своїх службових обов'язків та поза службою. Структурно він складається з 5 розділів (Розд. I «Загальні положення»; Розд. II «Основні вимоги до професійної поведінки прокурора»; Розд. III «Основні вимоги до позаслужбової поведінки прокурора»; Розд. IV «Взаємовідносини»; Розд. V «Відповідальність за порушення Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів»), що містять 33 статті.

319 Завданнями Кодексу, відповідно до ст. 1, є:

1) забезпечення компетентного та ефективного здійснення прокурорами своїх професійних обов'язків на підставі додержання принципів верховенства права, законності, справедливості, неупередженості, визначення морально-етичних стандартів внутрішньої та зовнішньої комунікації;

⁹⁴ Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затверджено всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17>

2) підвищення авторитету органів прокуратури та сприяння зміцненню довіри громадян до них;

3) створення умов для розвитку у прокурорів почуття справедливості, відповідальності, відданості справі, додержання загальнолюдських моральних цінностей, запобігання проявам корупції;

4) формування принципової морально-правової позиції у взаєминах з громадянами, колегами, керівниками та підлеглими.

За колом осіб Кодекс поширюється на прокурорів органів прокуратури України, тобто лише на посадових осіб, визначених ст. 15 ЗУ «Про прокуратуру», а саме: 1) Генерального прокурора; 2) першого заступника Генерального прокурора; 3) заступника Генерального прокурора; 5) заступника Генерального прокурора – керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; 6) керівника підрозділу Офісу Генерального прокурора; 7) заступника керівника підрозділу Офісу Генерального прокурора; 8) прокурора Офісу Генерального прокурора; 9) керівника обласної прокуратури; 10) першого заступника керівника обласної прокуратури; 11) заступника керівника обласної прокуратури; 12) керівника підрозділу обласної прокуратури; 13) заступника керівника підрозділу обласної прокуратури; 14) прокурора обласної прокуратури; 15) керівника окружної прокуратури; 16) першого заступника керівника окружної прокуратури; 17) заступника керівника окружної прокуратури; 18) керівника підрозділу окружної прокуратури; 19) заступника керівника підрозділу окружної прокуратури; 20) прокурора окружної прокуратури. Відповідно, інші працівники прокуратури (державні службовці, працівники патронатної служби, особи, що працюють за трудовими договорами, тощо) не підпадають під дію цього Кодексу і керуються етичними нормами, закріпленими в інших актах законодавства, про які йшлося вище.

Для вирішення задачі необхідно виходити з дії Кодексу професійної етики та поведінки прокурора за колом осіб. Так, відповідно до ст. 2 Кодексу, його дія поширюється на прокурорів органів прокуратури України. Вичерпний перелік посад прокурорів визначений у ст. 15 ЗУ «Про прокуратуру», О. є працівником прокуратури, однак не є прокурором, а отже, дія Кодексу на неї не поширюється. З огляду на це, рішення керівника органу прокуратури про її звільнення є незаконним

та необґрунтованим. Разом з тим, її поведінка має бути оцінена з погляду додержання правил етичної поведінки, визначених ЗУ «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства, у разі порушення яких вона може підлягати відповідальності, передбаченій законом.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття та значення правового регулювання професійної етики прокурора.
2. Наведіть основні критерії класифікації правових основ професійної етики прокурора.
3. Яке значення для регулювання професійної етики прокурора має Конституція України?
4. Які закони України регулюють правові відносини у сфері професійної етики та поведінки прокурора?
5. Охарактеризуйте ЗУ «Про прокуратуру» з погляду регулювання професійної етики прокурора.
6. У чому полягають особливості правового регулювання професійної етики прокурора на відомчому рівні?
7. Проведіть загальний огляд Кодексу професійної етики та поведінки прокурора.

4.3. Основні принципи професійної етики та поведінки прокурора

- 322 **Поняття і значення принципів професійної етики та поведінки прокурора.** Як і будь-яке складне соціально-правове явище, професійна етика прокурора ґрунтується на певних вихідних засадах, що визначають її сутність та значення. У свою чергу, ці етичні принципи набувають характеру моральних настанов імперативного характеру, яких прокурори мають неухильно дотримуватися у своїй професійній діяльності та поза службою. Зважаючи на це, існує необхідність визначення принципів професійної етики та поведінки прокурора.
- 323 *Значення принципів професійної етики та поведінки прокурора* полягає в такому:
- 1) вони слугують підґрунтям для створення й удосконалення системи правил професійної етики прокурорів;

2) їх чітке дотримання забезпечує повну, всебічну та ефективну реалізацію прокуратурою закріплених за нею функцій і тим самим сприяє виконанню покладених на неї завдань;

3) вони слугують орієнтиром для прокурорів у спірних або неврегульованих ситуаціях, забезпечують подолання колізій і прогалин у законі.

Система принципів професійної етики та поведінки прокурора. 324

Принципи професійної етики та поведінки прокурора утворюють єдину систему, яка є цілісною, взаємопов'язаною та взаємоузгодженою. Порушення одного з цих принципів неодмінно тягне за собою порушення й інших. При цьому слід ураховувати, що такі етичні принципи складаються і реалізуються у тісному взаємозв'язку і взаємозумовленості з іншими вихідними положеннями, обов'язковими для прокурорів. Серед них слід виділити три групи принципів, а саме: (1) міжнародні стандарти діяльності прокуратури (закріплені в міжнародних актах); (2) загальні засади діяльності прокуратури (ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру») та (3) принципи тих видів судочинства, у яких прокурори реалізують покладені на них функції, передусім засади кримінального провадження, закріплені у Главі 2 КПК України.

Кореляція цих груп принципів зумовлена тим, що діяльність прокурора не може визнаватися етичною, якщо вона здійснюється з порушенням засад прокуратури або кримінального провадження; з іншого боку, до числа загальних засад прокуратури та принципів кримінального процесу включаються норми етичного характеру, які покликані забезпечити відповідність цих правовідносин моральним засадам суспільства. Цим, зокрема, обумовлена та обставина, що ціла низка принципів, окремо віднесених законодавцем до засад діяльності прокуратури, засад кримінального провадження та принципів етики прокурора, збігається, тобто йдеться про ті самі правила й вимоги, які мають правовий і морально-етичний характер. 325

Розглянемо ці групи принципів більш детально.

Міжнародні стандарти діяльності прокуратури – це закріплені 326 у міжнародно-правових документах модельні правила оптимальної організації і діяльності органів прокуратури, в т. ч. прокурорської етики, що мають загальний, абстрактний, універсальний характер. Їх детальна характеристика наводиться у підрозділі 2.3.

327 Зокрема, що таких стандартів, що мають безпосередній етичний характер, належать обов'язки прокурорів: 1) виконувати свої обов'язки згідно з відповідними нормами національного і міжнародного права; 2) виконувати свої функції чесно, неупереджено, послідовно і швидко; 3) поважати, захищати і підтримувати людську гідність і права людини; 4) брати до уваги, що вони діють від імені всього суспільства і в публічних інтересах; 5) намагатися підтримувати справедливий баланс між базовими інтересами суспільства та інтересами і правами людини; 6) в усі часи підтримувати честь і гідність своєї професії; 7) завжди вести себе професійно; 8) в усі часи відповідати найвищим стандартам чесності і піклування; 9) завжди бути добре поінформованими, тренуваними і не відставати від значущих юридичних та соціальних змін; 10) виконувати свої обов'язки чесно і без страху, вигоди або упередження; 11) поважати право кожної людини на рівність перед судом і утримуватися від проявів дискримінації щодо осіб з яких-небудь підстав; 12) зберігати конфіденційність у професійних питаннях та ін.

328 Хоча більша частина міжнародних стандартів має рекомендаційний характер, проте авторитет міжнародних організацій, які їх розробили та прийняли, а також намагання України інтегруватися у європейський і світовий правовий простір зумовлюють гармонізацію національного законодавства про прокуратуру з міжнародними стандартами, що зумовлює узгодження національних принципів етики та поведінки прокурорів з вказаними міжнародними рекомендаціями.

329 *Засади діяльності прокуратури* – це закріплені у ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру» та в інших законах України основоположні вимоги, що відбивають призначення прокуратури в державі та суспільстві, визначають завдання та повноваження прокурорів, зміст та характер правових заходів і засобів здійснення прокурорської діяльності, а також містять ознаки та якості, які допомагають відокремити органи прокуратури від інших державних органів, у тому числі і від правоохоронних.

330 До їх числа, згідно зі ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», належать такі засади: 1) верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; 2) законності, справедливості, неупередженості та об'єктивності; 3) територіальності; 4) презумпції невинуватості; 5) незалежності

прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків; 6) політичної нейтральності прокуратури; 7) недопустимості незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; 8) поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; 9) прозорості діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання; 10) неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки.

Звертає на себе увагу та обставина, що переважна більшість цих засад 331 мають більш або менш виражений етичний характер, оскільки вони передбачають певні правила поведінки прокурорів, додержання або недодержання яких дає можливість оцінити діяльність прокурорів на відповідність вимогам, які до них висуває суспільство. Виняток становить хіба що засада територіальності, яка має суто організаційний характер.

Окремої уваги серед них заслуговує засада неухильного дотримання 332 вимог професійної етики та поведінки (п. 10 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру»), що окремо підкреслює значення професійної етики у діяльності прокурорів. Цю вимогу можна вважати додатковою (оскільки інші засади діяльності прокуратури також мають етичний характер), спеціальною (оскільки інші засади мають більш загальний характер) і уточнювальною (оскільки вона покликана наголосити на обов'язковості етики для прокурорів).

Загальні засади кримінального провадження – це закріплені у ст. 7 333 КПК України основоположні вимоги, що ставляться до змісту і форми кримінального провадження, виражають його сутність і спрямованість, а також визначають межі поведінки учасників кримінального процесу з метою досягнення його завдань.

До їх числа, згідно зі ст. 7 КПК України, належать такі засади: 1) верховенство права; 2) законність; 3) рівність перед законом і судом; 4) повага до людської гідності; 5) забезпечення права на свободу та особисту 334

недоторканність; 6) недоторканність житла чи іншого володіння особи; 7) таємниця спілкування; 8) невтручання у приватне життя; 9) недоторканність права власності; 10) презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини; 11) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 12) заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення; 13) забезпечення права на захист; 14) доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень; 15) змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 16) безпосередність дослідження показань, речей і документів; 17) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 18) публічність; 19) диспозитивність; 20) гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами; 21) розумність строків; 22) мова, якою здійснюється кримінальне провадження.

335 Усі вказані засади безпосередньо стосуються прокурора як одного з основних суб'єктів кримінального провадження, однак позначаються на його діяльності різною мірою, що впливає з процесуального статусу прокурора, змісту й обсягу його повноважень на різних стадіях кримінального процесу. Приміром, засада безпосередності дослідження показань, речей і документів більше стосується суду; засада забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності – учасників кримінального провадження, які не згодні з рішеннями, діями чи бездіяльністю прокурора та інших суб'єктів; свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї – підозрюваного (обвинуваченого) та свідків тощо. Однак прокурор у межах його компетенції несе безпосередню відповідальність за реалізацію кожної із загальних засад кримінального провадження, тому всі вони в комплексі й кожна окремо закладають основи професійної етики та поведінки прокурора.

336 На підставі викладеного *основні принципи професійної етики та поведінки прокурорів* можна визначити як систему основоположних вимог, правил та настанов щодо поведінки прокурорів відповідно до найкращих суспільних уявлень про прокуратуру та її представників, що складаються на основі міжнародних стандартів прокурорської діяльності, а також загальних засад діяльності прокуратури та принципів тих видів судочинства, у яких прокурори реалізують покладені на них завдання та функції.

Систему основних принципів професійної етики та поведінки прокурорів закріплено у ст. 4 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, згідно з якою професійна діяльність прокурорів ґрунтується на принципах:

- верховенства права та законності;
- поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації;
- незалежності та самостійності;
- політичної нейтральності;
- презумпції невинуватості;
- справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури;
- прозорості службової діяльності, конфіденційності;
- утримання від виконання незаконних наказів та вказівок;
- недопущення конфлікту інтересів;
- компетентності та професіоналізму;
- добросовісності, зразковості поведінки та дисциплінованості;
- поваги до незалежності суддів.

Вочевидь, більшість з цих принципів відповідають розглянутим вище загальним засадам діяльності прокуратури, а також засадам кримінального провадження. Разом з тим, перелік етичних принципів є більш широким, зокрема він доповнюється такими принципами етики, як: недопущення дискримінації; професійної честі і гідності; формування довіри до прокуратури; утримання від виконання незаконних наказів та вказівок; недопущення конфлікту інтересів; компетентності та професіоналізму; добросовісності, зразковості поведінки та дисциплінованості.

Характеристика основних принципів професійної етики прокурора. Розглянемо принципи етики прокурорів більш детально.

Принципи верховенства права та законності є тісно пов'язаними між собою і виявляються у неухильній відповідності праву та закону організації та діяльності прокуратури. Органи прокуратури організуються і здійснюють свої повноваження на підставі додержання Конституції України та чинних законів. З іншого боку, прокуратура як орган державної влади є уособленням права та законності. Базуються на ст. 7 Конституції України, згідно з якою в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Ці принципи закріплені як на рівні засад діяльності

прокуратури (п. п. 1 і 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру»), так і загальних засад кримінального провадження (ст. ст. 8, 9 КПК України), а також міжнародних стандартів прокуратури (п. 8 Керівних принципів ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування).

340 *Принцип поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації* передбачає першочергову спрямованість діяльності прокуратури на захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, відображаючи провідну роль прокуратури як органу державної влади у механізмі забезпечення прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших ознак. Базується на ст. 3 Конституції України, згідно з якою людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Передбачений у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру» як засада верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, у ч. 1 ст. 8 КПК України. а також у п. 24 б. Рекомендації R2000 (19), згідно з яким при виконанні своїх обов'язків публічні обвинувачі повинні дотримуватися і здійснювати захист прав людини, установлених у КЗПЛ.

341 *Принципи незалежності та самостійності* визначають самостійне, виключне місце прокуратури у механізмі державної влади та її взаємовідносини з іншими органами влади, юридичними особами та громадянами на засадах розмежування повноважень і недопустимості неправомірного впливу чи втручання у діяльність прокурорів. Передбачають існування гарантій від будь-якого незаконного впливу на прокурора (політичного, матеріального чи іншого) щодо прийняття ним рішень під час виконання службових обов'язків. Закріплені у п. 5 ч. 1 ст. 3 як засада незалежності прокурорів, деталізуються у ст. 16 ЗУ «Про прокуратуру», яка встановлює гарантії незалежності прокурорів. Є міжнародним стандартом прокурорської діяльності, зокрема згідно з п. 4 Керівних принципів ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, прокурори мають виконувати свої професійні обов'язки в обстановці, вільній від загроз, перешкод, залякування, непотрібного втручання або невинуватого притягнення до цивільної, кримінальної або іншої відповідальності.

Принцип політичної нейтральності визначає, що діяльність прокурорів повинна бути поза політикою, що, з одного боку, виключає будь-який вплив політичних партій, громадських рухів чи їх представників на прокуратуру, перешкоджає використанню прокуратури у своїх інтересах певними політичними силами, а з іншого – унеможливорює використання наданих прокурорам владних повноважень з метою досягнення певних політичних цілей. Передбачений у п. 6 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру» як засада діяльності прокуратури, а також у ч. 3 ст. 18 цього Закону в контексті вимог несумісності щодо прокурорів. Безпосередньо не закріплюється на міжнародному рівні, проте впливає з п. 6 Рекомендації R (2000) 19, згідно з яким права публічних обвинувачів на свободу слова, об'єднання і зборів можуть бути обмежені тією мірою, якою цього вимагає правове становище публічного обвинувача. 342

Принцип презумпції невинуватості передбачає, що лише суд може визнати особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, тобто особа, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, може офіційно вважатися винною у його вчиненні лише тоді, коли її винність доведена в установленому законом порядку і встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Його закріплення в числі принципів етики прокурорів зумовлене виключною роллю прокурора у сфері кримінального провадження, виконанням ним функцій підтримання публічного обвинувачення та організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Передбачений у ст. 62 та п. 2 ч. 2 ст. 129 Конституції України, у ст. 17 КПК України, у п. 4 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», а також на рівні міжнародних стандартів. 343

Принципи справедливості, неупередженості та об'єктивності полягають у тому, що прокуратура своєю діяльністю має сприяти досягненню і підтримувати справедливий баланс між правами і свободами окремої особи і загальними інтересами суспільства, а в разі його порушення – відновлювати баланс суспільних інтересів (*справедливість*); виконує покладені на неї завдання і функції безсторонньо, виключаючи будь-яку особисту заінтересованість прокурорів у результатах вирішення справи, а також уникаючи дискримінації за будь-якою ознакою: політичних переконань, соціального походження, раси, культури, 344

статі, мови тощо (*неупередженість*), а прокурори під час виконання своїх службових обов'язків приймають рішення лише на основі закону, виходячи із фактичних обставин справи, яким надана належна правова оцінка, і свого внутрішнього переконання (*об'єктивність*). Передбачені як засади діяльності прокуратури в п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», а також у п. 12–13 Керівних принципів ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування.

345 *Принципи професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури є спеціальними етичними засадами, які передбачають необхідність прокурорів діяти таким чином, щоб відповідати найкращим суспільним уявленням про прокуратуру та прокурорів, сприяти покращенню соціального іміджу прокуратури, а також підвищенню рівня довіри до неї з боку населення. Відповідно до Європейських керівних принципів з етики і поведінки для прокурорів, прокурори не повинні компрометувати своїми вчинками в приватному житті реально наявні або ті, що побутують у громадській думці, такі достоїнства працівників органів прокуратури, як чесність, справедливість і неупередженість, а також повинні поводитися таким чином, щоб підтримувати і зберігати впевненість суспільства в їх професії.*

346 *Принципи прозорості службової діяльності, конфіденційності передбачають відкритість, доступність інформації про діяльність прокурорів для учасників прокурорських правовідносин, органів влади, ЗМІ та широкої громадськості з метою запобігання злочинності, зміцнення законності та формування в суспільстві об'єктивної думки щодо виконання органами прокуратури покладених на них завдань і функцій (*прозорість службової діяльності*), що поєднується з необхідністю збереження прокурором охоронюваних законом таємниць, які стали відомі йому під час виконання службових обов'язків (*конфіденційність*). Забезпечує суспільний контроль над прокурорською діяльністю, зростання ступеня довіри населення до прокуратури і прокурорів, сприяє легітимації прокуратури та реалізації прав громадян. Передбачений у п. 9 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру» як засада діяльності прокуратури, деталізується у засаді гласності кримінального провадження (ст. 27 КПК України). Є міжнародним стандартом діяльності прокуратури, зокрема згідно з п. 6 Рекомендації СМ/Рес (2012) 11 органи прокуратури повинні, наскільки це можливо,*

дотримуватися у своїй роботі принципів прозорості та відкритості, в повній мірі дотримуючись обов'язку забезпечувати конфіденційність.

Принцип утримання від виконання незаконних наказів та вказівок є спеціальним етичним правилом щодо прокурорів, яке передбачає необхідність діяти виключно на підставі та в межах закону, не допускаючи відхилень від нього навіть у випадках відомчої субординації, зокрема під час отримання незаконних наказів чи вказівок від прокурорів вищого рівня. Є деталізацією принципів законності, самостійності та незалежності у питаннях внутрішнього підпорядкування прокурорів. Деталізується у встановлених ст. 17 ЗУ «Про прокуратуру» правилах підпорядкування прокурорів та виконання наказів і вказівок. 347

Принцип недопущення конфлікту інтересів є спеціальним етичним правилом щодо прокурорів, що спрямоване на уникнення випадків, коли наявність у прокурора приватного інтересу у сфері, в якій він виконує свої службові повноваження, впливає або може якимсь чином вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття ним рішень, чи на вчинення або невчинення дій під час виконання службових повноважень. Не закріплений серед засад діяльності прокуратури у ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», проте впливає з антикорупційних вимог та обмежень щодо прокурорів. Поняття конфлікту інтересів та питання його запобігання і врегулювання регламентуються Розділом V ЗУ «Про запобігання корупції». У п. V «А» Рекомендації ПАРЕ 1604 (2003) про роль прокуратури у демократичному правовому суспільстві передбачено, що будь-яка роль прокурорів у спільному захисті прав людини не повинна створювати підстав для будь-якого конфлікту інтересів і бути перешкодою для осіб, які шукають державного захисту своїх прав. 348

Принципи компетентності та професіоналізму є спеціальними етичними вимогами щодо прокурорів, зумовленими потребою у здійсненні функцій прокуратури високопрофесійними юристами, що передбачають наявність спеціальних професійних і кваліфікаційних вимог до представників прокурорського корпусу, особливого порядку його формування та підтримання у належному стані, встановлених законом. Не закріплені серед засад діяльності прокуратури у ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», проте впливають із ч. 2 ст. 19 (що зобов'язує прокурорів удосконалювати свій професійний рівень та з цієї метою підвищувати кваліфікацію) та ст. 27 349

(встановлює систему вимог до кандидата на посаду прокурора). Передбачені на міжнародному рівні, зокрема згідно з п. 1 Керівних принципів ООН, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування, особи, відібрані для здійснення судового переслідування, повинні мати високі моральні якості та здібності, а також відповідну підготовку та кваліфікацію. Відповідно до п. 7 Рекомендації R (2000) 19, держава має вжити ефективних заходів до того, щоб прокурори мали відповідну освіту та підготовку, як до їх призначення на посаду, так і після цього.

350 *Принципи доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості* є спеціальними етичними вимогами щодо прокурорів, що відображають необхідність уникнення ними будь-яких корупційних проявів (*доброчесність*), неухильного додержання найвищих етичних стандартів професійної діяльності як під час виконання службових обов'язків, так і поза службою (*зразковість поведінки*), а також правил внутрішнього службового розпорядку та виконавської дисципліни (*дисциплінованість*). Не закріплені серед засад діяльності прокуратури у ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», проте впливають із положень щодо перевірки доброчесності стосовно прокурорів (ч. 5 ст. 19), а також відповідальності за порушення правил прокурорської етики (п. 6 ч. 1 ст. 43) та правил внутрішнього службового розпорядку (п. 7 ч. 1 ст. 43).

351 *Принцип поваги до незалежності суддів* передбачає утримання прокурора від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання у професійну діяльність суддів, надання суддям всебічного сприяння у здійсненні правосуддя на основі Конституції України і законів України, керуючись засадою верховенства права, а також шанобливе і коректне ставлення прокурорів до суддів. Свідчить про особливу увагу, яка надається взаємодії прокуратури і судової влади. Передбачений як засада діяльності прокуратури у п. 8 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру», а також у пп. 19–20 Рекомендації R (2000) 19, згідно з якими публічні обвинувачі повинні суворо дотримуватися незалежності і неупередженості суддів; зокрема, не піддавати сумніву судові рішення, перешкоджати їх виконанню, за винятком здійснення свого права на оскарження чи інших визнаних законом дій.

Більш детально питання реалізації наведених принципів професійної етики та поведінки прокурорів розглянуто під час викладення вимог до професійної поведінки прокурора у наступному підрозділі.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття і значення принципів професійної етики та поведінки прокурорів.
2. Охарактеризуйте систему принципів професійної етики та поведінки прокурорів та її складові.
3. Проаналізуйте принципи верховенства права та законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації.
4. У чому полягають принципи незалежності та самостійності, а також політичної нейтральності?
5. Яке значення мають принципи презумпції невинуватості, справедливості, неупередженості та об'єктивності?
6. Розкрийте зміст принципів професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури, компетентності та професіоналізму.
7. Охарактеризуйте принципи прозорості службової діяльності, конфіденційності, а також поваги до незалежності суддів.
8. Поясніть значення принципів утримання від виконання незаконних наказів та вказівок та недопущення конфлікту інтересів.
9. У чому полягають принципи доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості?

4.4. Етичні вимоги до професійної поведінки прокурора

Під час судового розгляду кримінального провадження за обвинуваченням Особи_1 у вчиненні умисного вбивства двох осіб способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. п. 1, 5 ч. 2 ст. 115 КК України), прокурор наполягав на призначенні підсудному покарання у вигляді довічного позбавлення волі, проте суд ухвалив вирок, яким призначив покарання за цей злочин у вигляді 10 років позбавлення волі (мінімальна санкція статті). Обурений таким рішенням прокурор публічно назвав вирок ганебним і заявив, що суд продав справу. 352

Надайте оцінку діям прокурора з погляду додержання етичних вимог до його професійної діяльності. Як він повинен був діяти відповідно до етичних правил і норм?

Поняття етичних вимог до професійної поведінки прокурора. 353
Принципи професійної етики та поведінки прокурора, розглянуті

у попередньому підрозділі, знаходять своє втілення у *морально-етичних вимогах*, тобто правилах і настановах, що висувуються до повсякденної службової та позаслужбової поведінки прокурорів, а також до їхніх взаємовідносин з іншими особами. Ці вимоги детально регламентуються Кодексом професійної етики та поведінки прокурорів. Зважаючи на це, вони заслуговують більш детальної уваги.

354 Розпочати їх розгляд необхідно з етичних вимог до професійної поведінки прокурора, які стосуються його діяльності під час виконання службових обов'язків. Остання характеризується тим, що: здійснюється на робочому місці та у визначений правилами внутрішнього трудового розпорядку робочий час; пов'язана з реалізацією конституційних функцій прокуратури; передбачає вчинення дій та прийняття рішень у визначений законом спосіб; має владно-розпорядчий характер тощо.

355 **Основні вимоги до професійної поведінки прокурора.** Так, додержання у поведінці прокурора *принципів верховенства права та законності* передбачає, що під час здійснення повноважень він зобов'язаний діяти з повагою до права та відповідно до закону, своєчасно вживати вичерпних заходів для належного виконання правових норм. При цьому необхідно враховувати, що верховенство права і законність є тісно пов'язаними між собою, але не тотожними принципами. Так, верховенство права орієнтує прокурорів на визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями і вжиття всіх можливих заходів до утвердження і захисту прав і свобод людини. Законність передбачає покладення на прокурорів зобов'язання неухильно додержуватися норм Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, законодавства України та інших нормативно-правових актів.

356 В ідеалі верховенство права і законність повинні збігатися, однак на практиці між ними можливі колізії. Наприклад, у випадках, коли прокурори натрапляють на застосування неправових законів, які формально необхідно виконувати, проте фактично вони порушують права людини. Яскравим зразком такої колії є законодавство нацистської Німеччини, яке створювало легальну основу для масових репресій і голокосту. В подібних ситуаціях прокурорам слід пам'ятати, що першочерговим з морального та правового погляду є принцип верховенства права, який домінує над формальною законністю, а отже, саме з нього

слід виходити, ухвалюючи рішення чи вчиняючи дії під час виконання службових обов'язків.

Хоча верховенство права являє собою певний недосяжний ідеал, 357 проте існують орієнтири, якими прокурор має керуватися, визначаючи практичний зміст цього принципу. Передусім, це норми Конституції України, яка хоча і є законом, проте має найвищу юридичну силу і відображає суспільні уявлення про втілення верховенства права на сучасному етапі. Зважаючи на те, що норми Основного Закону є нормами прямої дії, саме їх має застосовувати прокурор у тих випадках, коли положення законів не відповідають або порушують конституційні приписи. По-друге, принцип верховенства права знаходить своє втілення у нормах КЗПЛ, а також у практиці ЄСПЛ. Показово, що згідно з ч. 2 ст. 8 КПК України принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ. Рівною мірою це стосується застосування принципу верховенства права і в інших сферах прокурорської діяльності. Це зобов'язує прокурорів досконало вивчати практику ЄСПЛ та застосовувати його позиції під час прийняття процесуальних рішень. По-третє, забезпеченню принципу верховенства права сприяє практика ВС та КСУ. Правові позиції вищих судових органів, у яких дається оцінка конституційності законів та інших правових актів, тлумачаться норми законодавства та роз'яснюються підходи до їх правильного застосування, також мають додержуватися прокурорами у їхній службовій діяльності.

В усіх інших випадках додержання принципу законності є вихідним 358 для прокурора і має пріоритет над всіма іншими засадами прокурорської діяльності. Тобто коли реалізація певної етичної вимоги означатиме порушення закону, прокурор повинен від неї утриматися. Зважаючи на це, у своїй професійній діяльності прокурор має керуватися правилом: «коли не знаєш, як діяти, чини по закону».

Додержання *принципу поваги до прав і свобод людини і громадянина*, 359 *недопущення дискримінації* означає, що під час виконання службових обов'язків прокурор має поважати права та свободи людини і громадянина відповідно до вітчизняних правових норм та міжнародних стандартів, усвідомлюючи, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою

соціальною цінністю. В цьому відбувається кореляція цього етичного принципу із засадою верховенства права, яка визначається саме через повагу до прав і свобод людини.

360 Таким чином, гуманізм є стрижневим принципом для прокурорської діяльності. Це знаходить свій вираз на рівні не лише засад прокуратури, а й покладених на неї завдань, серед яких захист прав і свобод людини та громадянина поставлено на перше місце (ст. 1 ЗУ «Про прокуратуру»). Водночас захист прав людини знаходить своє відображення і в завданнях кримінального провадження, які прокурор також повинен виконувати, а саме забезпечувати захист особи від кримінальних правопорушень та охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження тощо (ст. 2 КПК України).

361 На практиці цей етичний принцип вимагає від прокурора ставитися до людей справедливо, уважно, доброзичливо, згідно із загальнолюдськими принципами моралі, не допускаючи проявів зверхності чи формалізму, бездушності та зневажливості. Важливою вимогою, що впливає із цього, є заборона дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Це означає, що всі люди, з якими зустрічається прокурор під час виконання своїх службових обов'язків, є для нього рівними, він нікому не може надавати перевагу чи завдавати обмежень. Водночас не вважається дискримінацією або привілеєм першочерговий захист прокурором прав і законних інтересів вразливих категорій населення: неповнолітніх, душевнохворих, осіб з інвалідністю чи іншими вадами здоров'я, іноземців тощо.

362 *Принципи незалежності та самостійності* передбачають, що під час виконання службових обов'язків прокурор має бути незалежним від будь-якого впливу, тиску чи втручання в його професійну діяльність, у тому числі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, і керується у своїй діяльності лише Конституцією та законами України.

363 З одного боку, це забороняє будь-кому допускати прояви впливу, тиску чи втручання у діяльність прокурора. Так, відповідно до ст. 16 ЗУ «Про прокуратуру», що встановлює гарантії незалежності прокурора,

органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інші державні органи, їх посадові та службові особи, а також фізичні та юридичні особи і їх об'єднання зобов'язані поважати незалежність прокурора та утримуватися від здійснення у будь-якій формі впливу на прокурора з метою перешкоджання виконанню службових обов'язків або прийняття ним незаконного рішення. Межі обґрунтованої критики діяльності прокурора визначаються з урахуванням КЗПЛ та практики ЄСПЛ.

З іншого боку, ці етичні принципи покладають на прокурора обов'язок активно, у визначений законодавством спосіб протистояти спробам посягання на його незалежність. Зокрема, згідно із ч. 6 ст. 16 ЗУ «Про прокуратуру», прокурор має звернутися з повідомленням про загрозу його незалежності до Ради прокурорів України, яка зобов'язана невідкладно перевірити і розглянути таке звернення за його участю та вжити в межах своїх повноважень необхідних заходів для усунення загрози. У прийнятті конкретних рішень прокурор повинен бути самостійним, керуватися вимогами закону, морально-етичними принципами професії, відмежовуватися від будь-яких корисливих та приватних інтересів, політичного впливу, тиску з боку громадськості та засобів масової інформації. 364

Загалом, ЗУ «Про прокуратуру» встановлює широкий перелік гарантій незалежності прокурорів, передбачаючи, що вона забезпечується: 1) особливим порядком призначення прокурора на посаду, звільнення з посади, притягнення до дисциплінарної відповідальності; 2) порядком здійснення повноважень, визначеним процесуальним та іншими законами; 3) заборонаю незаконного впливу, тиску чи втручання у здійснення повноважень прокурора; 4) установленим законом порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності прокуратури; 5) належним матеріальним, соціальним та пенсійним забезпеченням прокурора; 6) функціонуванням органів прокурорського самоврядування; 7) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки прокурора, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту. Однак на практиці ці гарантії належним чином не реалізуються. В умовах нестабільної соціально-політичної ситуації в Україні останніми роками набули поширення приклади тиску на прокурорів з боку т. зв. «активістів», які блокували роботу прокуратури, ображали і принижували прокурорів, чинили на них фізичний вплив, 365

влаштовувати «сміттєві люстрації» тощо, проте не несли за ці дії жодної реальної відповідальності. Це породжує у прокурорів почуття беззахисності, сковує їх ініціативу і змушує рахуватися з протизаконними інтересами певних маргінальних груп, що є безпосереднім порушенням принципів незалежності та самостійності.

366 Таким чином, додержання засад незалежності та самостійності найчастіше є результатом етичного вибору прокурора, коли, з одного боку, він може піддатися тиску чи втручанню у свою діяльність, отримуючи за це певні матеріальні або нематеріальні блага (просування по службі, зв'язки з «впливовими людьми» тощо) або принаймні не зазнаючи втрат, а з іншого – активно протистояти такому впливу, що вимагає значних емоційних сил, стійкості та мужності, проте ніяк не заохочується. Тому саме непохитні моральні настанови в умовах неефективності правових механізмів стають найважливішою запорукою незалежності й самостійності прокурорів.

367 *Принцип політичної нейтральності* встановлює етичну вимогу до прокурорів дотримуватися під час виконання своїх службових повноважень політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати свої службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків. В умовах політизації українського суспільства добитися цього досить важко, що поєднується з ризиками незалежності та самостійності прокурорів, про які йшлося вище. Зважаючи на широкі повноваження прокурорів і їх виключну роль у кримінальному провадженні, у політичних сил завжди існує спокуса використати прокуратуру у своїх інтересах: для розширення влади та розправи над конкурентами. Тому забезпечення політичної нейтральності набуває особливої актуальності.

368 Для її забезпечення прокурори повинні демонструвати рівне, неупереджене і безстороннє ставлення до різних політичних партій, рухів та їхніх представників під час виконання покладених на прокуратуру повноважень. Ці повноваження недопустимо використовувати в інтересах політичних партій або окремих політиків, громадських об'єднань або з іншою політичною метою.

369 Перебування на посаді прокурора є несумісним з обійманням посади в будь-якому органі державної влади, іншому державному органі, органі

місцевого самоврядування та з представницьким мандатом на державних виборних посадах. Це означає, що прокурори позбавляються пасивного виборчого права, їх не можуть висувати і обирати на державні виборні посади.

Прокурор не може належати до політичних партій, об'єднань та рухів, брати участь у будь-якій політичній діяльності, передвиборній агітації та залучати до них підпорядкованих працівників, демонструвати свої політичні переконання та вчиняти інші дії, що можуть бути розцінені як його особливе ставлення до певної політичної сили. 370

Не допускається утворення в прокуратурі осередків політичних партій, рухів, інших громадських організацій, які переслідують політичні цілі, індивідуальне або колективне членство в них прокурорів. 371

Принцип презумпції невинуватості є обов'язковим для прокурора на всіх етапах кримінального провадження. Дія цього принципу покладає на прокурора як на представника сторони обвинувачення обов'язок доведення вини особи поза розумним сумнівом. При цьому, залишаючись обвинувачем, прокурор повинен враховувати всі обставини незалежно від того, свідчать вони проти підозрюваного (обвинуваченого) чи на його користь, вживати заходів для гарантування права особи на справедливий судовий розгляд та забезпечувати її право на захист. У цьому позиція прокурора відрізняється від статусу захисника, який зобов'язаний вчиняти лише ті дії, що спрямовані на покращення становища його підзахисного. 372

Здійснюючи свої повноваження у кримінальному провадженні, прокурор має бути переконаний, що всі проведені слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії та зібрані докази дають достатні підстави для звинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення. Прокурор не може обґрунтовувати підозру, обвинувачення доказами, отриманими незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи прокурор має тлумачити на користь такої особи. 373

Разом з тим, поведження прокурора з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою. Це означає, що прокурор не може допускати дій чи висловлювань, що можуть розцінюватися як порушення презумпції 374

невинуватості, наприклад називати підозрюваного, обвинуваченого злочинцем, говорити про винуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення як беззаперечний і доведений факт тощо.

375 *Принципи справедливості, неупередженості та об'єктивності* покладають на прокурора зобов'язання діяти справедливо, неупереджено, додержуючись вимог закону щодо підстав, порядку та умов реалізації повноважень прокуратури в межах її функцій. Зокрема, здійснюючи повноваження у кримінальному провадженні, прокурор зобов'язаний всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень.

376 Дія цього принципу у судочинстві забезпечується змагальністю сторін, за якої прокурор виступає рівноправною стороною перед судом, який діє як незалежний і неупереджений арбітр, сприяючи суду у правильному вирішенні справи. Крім того, його додержання гарантують правила відводу прокурора, якщо він заінтересований у предметі судового розгляду, перебуває у будь-яких стосунках з однією зі сторін або є інші сумніви у його об'єктивності.

377 Прокурор має бути об'єктивним у відносинах з органами влади, громадськістю та окремими особами й усвідомлювати соціальну значимість прокурорської діяльності, міру відповідальності перед суспільством. За вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури встановлено дисциплінарну відповідальність (п. 5 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру»).

378 *Принципи професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури* покладають на прокурорів обов'язок постійно дбати про свою компетентність, професійну честь і гідність. Честь прокурора – це сукупність моральних принципів, якими він керується у своїй громадській та особистій поведінці, його добра, незаплямована репутація, авторитет, чесне ім'я, яке дає право на повагу та визнання з боку оточення та суспільства в цілому. Гідність – це сукупність рис особистості прокурора, що характеризують його позитивні моральні якості, усвідомлення

прокурором своєї громадської ваги, громадського обов'язку. Обов'язок дбати про них полягає як у активних позитивних діях прокурора, у яких знаходять вираз морально-етичні якості його особистості, так і в утриманні від будь-яких дій чи вчинків, що можуть скомпрометувати його в очах громадськості.

Прокурор повинен пам'ятати, що своєю доброчесністю, принциповістю, компетентністю, неупередженістю та сумлінним виконанням службових обов'язків він сприяє підвищенню авторитету прокуратури та зміцненню довіри громадян до неї. І навпаки – будь-які негідні вчинки прокурора, його пасивність, бездіяльність під час виконання службових обов'язків підривають суспільну довіру до прокуратури, рівень якої наразі перебуває на критично низькому рівні. Це означає, що кожний прокурор повинен позиціонувати себе як представник прокуратури в цілому, усвідомлюючи особисту моральну відповідальність за її авторитет у суспільстві. 379

У сучасному інформаційному суспільстві відомості про будь-які негативні прояви з боку прокурорів відразу стають надбанням громадськості і поширюються надзвичайно швидко за допомогою мережі інтернет: у месенджерах, соціальних мережах, на платформі Youtube. При цьому зростає питома вага неперевіреної, перекрученої та спотвореної інформації, різного роду фейків. На жаль, інтерес громадськості насамперед викликають не позитивні здобутки прокуратури, а різний негатив, що стосується прокурорів: прояви корупції, розкішний спосіб життя, випадки зловживань службовим становищем. Зважаючи на це, у разі поширення неправдивих відомостей, які принижують честь, гідність і ділову репутацію прокурора, за необхідності він повинен вживати заходів до спростування такої інформації, у тому числі в судовому порядку. Сприяти йому в цьому повинні керівники відповідних прокуратур. 380

Принципи прозорості службової діяльності, конфіденційності покладають на прокурорів такі вимоги: періодично інформувати суспільство про свою діяльність шляхом повідомлень у засобах масової інформації не менш як двічі на рік; оприлюднювати інформацію про діяльність прокуратури в загальнодержавних та місцевих друкованих ЗМІ і на офіційних вебсайтах органів прокуратури; оприлюднювати видані органами прокуратури нормативно-правові акти з питань організації та діяльності 381

прокуратури України в порядку, встановленому законом. Генеральний прокурор має особисто звітувати не менше одного разу на рік перед ВР України на пленарному засіданні про діяльність органів прокуратури шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних, а керівники обласних та окружних прокуратур – не менш як двічі на рік інформувати населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці на відкритому пленарному засіданні відповідної ради, на яке запрошуються представники ЗМІ, про результати діяльності на цій території шляхом надання узагальнених статистичних та аналітичних даних.

382 Органи прокуратури мають забезпечити умови для реалізації права кожного на доступ до публічної інформації, систематичний прийом запитувачів інформації, приймання, реєстрацію і розгляд запитів фізичних, юридичних осіб, об'єднань громадян, надання за ними у визначеному порядку та строки достовірної, точної та повної інформації. Для забезпечення прозорості службової діяльності прокурор не має права відмовляти фізичним чи юридичним особам у своєчасному наданні повної і достовірної інформації довідкового характеру, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання.

383 З метою проведення єдиної інформаційної політики органів прокуратури в Офісі Генерального прокурора діє пресслужба, а в обласних прокуратурах – прессекретарі, на яких покладається: налагодження і підтримання ділових зв'язків та контактів зі ЗМІ; здійснення організаційного забезпечення виступів керівників прокуратури, прокурорів у ЗМІ, надання їм фахової допомоги у підготовці виступів та публікацій; щоденне опрацювання публікацій та виступів у ЗМІ, що стосуються діяльності прокуратури; систематичне збирання та розміщення новин у відповідних рубриках та розділах вебсайтів органів прокуратури.

384 Водночас реалізація засади прозорості має обмеження, пов'язані з недопустимістю розголошення відомостей, які належать до конфіденційної, таємної або службової інформації, стосовно яких законодавством встановлено особливий порядок захисту. З огляду на це, прокурор зобов'язаний не розголошувати і не використовувати в інший спосіб конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом, що стала йому відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень та професійних обов'язків, крім випадків, встановлених законом. Оприлюднення

відомостей у ЗМІ в Офісі Генерального прокурора здійснюється за погодженням із Генеральним прокурором або відповідним його заступником, в обласних і окружних прокуратурах – з їх керівниками.

Відповідно до *принципів утримання від виконання незаконних наказів та вказівок* прокурор, незважаючи на приватні інтереси, повинен утримуватися від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону. В цьому знаходить прояв пріоритет засади законності над правилами внутрішньої службової субординації. Поряд з цим, адміністративне підпорядкування прокурорів не може бути підставою для обмеження або порушення незалежності прокурорів під час виконання ними своїх повноважень. 385

Згідно зі ст. 17 ЗУ «Про прокуратуру», прокурори здійснюють свої повноваження у межах, визначених законом, і підпорядковуються керівникам виключно в частині виконання письмових наказів адміністративного характеру, пов'язаних з організаційними питаннями діяльності прокурорів та органів прокуратури. Під час здійснення повноважень, пов'язаних з реалізацією функцій прокуратури, прокурори є незалежними, самостійно приймають рішення про порядок здійснення таких повноважень, керуючись положеннями закону, а також зобов'язані виконувати лише такі вказівки прокурора вищого рівня, що були надані з дотриманням вимог закону. 386

Відповідно, законними є наказ або вказівка, якщо вони: 387

1) видані (надані) уповноваженим суб'єктом. Це означає, що накази можуть видавати прокурори, які обіймають адміністративні посади в межах своїх організаційно-розпорядчих повноважень, які передбачає ця посада, і такі накази є обов'язковими для прокурорів, які є їх підлеглими. Вказівки прокурорам нижчого рівня можуть давати лише прокурори вищого рівня в межах своїх повноважень, відповідно до правил підпорядкування, закріплених у ст. 17 ЗУ «Про прокуратуру»;

2) якщо вони видані (надані) в порядку, передбаченому законом. Для видання наказу або надання вказівки передбачена певна процедура прийняття відповідного рішення та доведення його до виконавця, у разі порушення якої вони не можуть визнаватися законними;

3) якщо вони належним чином оформлені. Закон встановлює загальну письмову форму для наказів та вказівок, які є обов'язковими до

виконання. Це не виключає можливості видання (надання) усних наказів або вказівок, проте останні не є обов'язковими для виконання. Так, прокурор не зобов'язаний виконувати накази та вказівки прокурора вищого рівня, що викликають у нього сумнів у законності, якщо вони не надані у письмовій формі. Прокурору, якому віддали наказ чи вказівку в усній формі, надається письмове підтвердження такого наказу чи вказівки;

4) за своїм змістом відповідають положенням чинного законодавства. Сумнів прокурора у законності наказу або вказівки дає йому підстави відмовитися від їх виконання, якщо форма такого наказу або вказівки не є письмовою (наприклад, накази або вказівки, видані (надані) усно, по телефону, за допомогою електронної пошти, месенджеру тощо. Разом з тим, прокурор зобов'язаний виконати наказ адміністративного характеру, а також вказівку, що прямо стосуються реалізації функцій прокуратури, видані (віддані) в письмовій формі в межах повноважень, визначених законом, не зважаючи на сумніви у законності змісту таких наказів або вказівок. Єдиний виняток встановлено для явно злочинних наказів або вказівок, які прокурор зобов'язаний відмовитися виконувати незалежно від форми їх видання (надання).

388 У разі виникнення сумніву щодо законності наказу або вказівки прокурора вищого рівня прокурор має право звернутися до РПУ з повідомленням про загрозу його незалежності.

389 *Принцип недопущення конфлікту інтересів* покладає на прокурора обов'язки:

1) вживати всіх можливих заходів щодо недопущення виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів. Потенційний конфлікт інтересів – це наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Реальний конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень;

2) повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли він дізнався чи повинен був дізнатися про наявність у нього реального чи

потенційного конфлікту інтересів, безпосереднього керівника. Безпосередній керівник особи або керівник органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади протягом двох робочих днів після отримання повідомлення про наявність у підлеглої йому особи реального чи потенційного конфлікту інтересів приймає рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів, про що повідомляє відповідну особу;

3) не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів. Прокурор, який обіймає адміністративну посаду, не може прямо чи опосередковано спонукати підлеглих або інших прокурорів до прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльності на користь своїх приватних інтересів або інтересів третіх осіб;

4) вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів. Наприклад, шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням документів, які підтверджують це, безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади.

Якщо особа самостійно не врегулювала конфлікт інтересів, то відповідно до ч. 1 ст. 29 ЗУ «Про запобігання корупції» відповідний керівник здійснює зовнішнє врегулювання конфлікту інтересів шляхом: 1) усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; 2) застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняттям рішень; 3) обмеження доступу особи до певної інформації; 4) перегляду обсягу службових повноважень особи; 5) переведення особи на іншу посаду; 6) звільнення особи.

Принципи компетентності та професіоналізму встановлюють для прокурорів вимогу здійснювати службові повноваження сумлінно, компетентно, вчасно і відповідально. Це означає, що прокурори повинні виконувати свої службові обов'язки чесно, старанно, ретельно і добросовісно. Для їх виконання вони повинні мати достатні знання в галузі своєї діяльності, бути добре обізнаними з нормативною базою, практикою Європейського суду з прав людини та національних судів. Під час здійснення службових обов'язків прокурори мають дотримуватися встановлених законом строків, не допускати тяганини.

- 392 Прокурори мають постійно підвищувати свій загальноосвітній та професійний рівень, культуру спілкування, виявляти ініціативу, відповідальне ставлення та творчий підхід до виконання своїх службових обов'язків, фахово орієнтуватися у чинному законодавстві, передавати власний професійний досвід колегам.
- 393 Кожний прокурор має усвідомлювати, що його діяльність оцінюється з урахуванням рівня підготовки, знання законодавства, компетентності, ініціативності, комунікативних здібностей, здатності вчасно і якісно виконувати службові обов'язки та завдання.
- 394 Забезпечення компетентності та професіоналізму прокурорів здійснюється шляхом встановлення високих вимог до кандидатів на відповідні посади. Так, згідно зі ст. 27 ЗУ «Про прокуратуру», прокурором окружної прокуратури може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж роботи в галузі права не менше двох років та володіє державною мовою. Для прокурорів органів прокуратури вищого рівня ці вимоги відповідно підвищуються. Під час добору кандидати на посаду прокурора мають підтвердити рівень своєї компетентності під час складання кваліфікаційного іспиту. Крім того, одним з етапів добору є спеціальна підготовка, яку кандидати на посаду прокурора проходять у ТЦПУ з метою отримання знань та навичок практичної діяльності на посаді прокурора, складання процесуальних документів, вивчення правил прокурорської етики.
- 395 Після призначення на посаду кожний прокурор зобов'язаний вдосконалювати свій професійний рівень та з цієї метою підвищувати кваліфікацію. Задля цього він періодично проходить підготовку у ТЦПУ, що має включати вивчення правил прокурорської етики (ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про прокуратуру»). Крім того, вдосконалення професійного рівня передбачає постійну самоосвіту, опанування інноваційними методиками здійснення повноважень, відслідковування змін у законодавстві, ознайомлення з науковою юридичною літературою тощо.
- 396 *Принципи доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості* покладають на прокурора зобов'язання під час виконання службових обов'язків дотримуватися загальноприйнятих етичних норм поведінки, бути взірцем доброчесності, вихованості і культури. Прокурори повинні уміти добре поводити себе в товаристві, володіти своїми

почуттями, бути стриманими і тактовними. Їх поведінка має являти собою взірць для наслідування, відповідаючи найвищим суспільним очікуванням.

Під час виконання службових обов'язків прокурор має бути зібраним, 397 добре організованим, чітким та послідовним у своїх діях та рішеннях. Він має дотримуватися внутрішнього службового розпорядку (початку та закінчення робочого часу, перебування на своєму робочому місці протягом робочого дня), своєчасно приходить у судові засідання та брати участь у відповідних процесуальних діях, бути пунктуальним та дотримуватися узгоджених рішень.

Прокурор не може дозволити собі розслабленості, грубості, нетактовних висловлювань або нецензурної лайки. Порушення службової дисципліни, непристойна поведінка є неприпустимими для прокурора і тягнуть за собою передбачену законом відповідальність. Прокурор повинен використовувати ввірене йому службове майно бережливо та лише за призначенням. 398

Додержання доброчесності передбачає повне і неухильне виконання 399 прокурором антикорупційних вимог та обмежень. Зокрема, прокурор зобов'язаний своєчасно подати декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у порядку, передбаченому антикорупційним законодавством, відобразивши у ній повні й достовірні відомості. Прокурор має суворо дотримуватись обмежень, передбачених антикорупційним законодавством, не допускати будь-яких проявів корупції, у тому числі: вступати у позаслужбові стосунки з метою використання службових повноважень або службового становища; неправомірно втручатися чи здійснювати у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, вплив на службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи суддів. У разі, якщо прокурору стала відома інформація про порушення вказаних вимог іншим працівником прокуратури, він зобов'язаний негайно повідомити про це відповідного керівника органу прокуратури.

Публічний характер діяльності прокурора та перебування під постійною увагою з боку суспільства покладає на нього особливі вимоги щодо 400 відповідного зовнішнього вигляду. Зважаючи на це, прокурор під час

виконання службових обов'язків має дотримуватися ділового стилю одягу, який вирізняється офіційністю, стриманістю та акуратністю.

401 *Принцип поваги до незалежності суддів* закріплює як вимогу до прокурора зобов'язання поважати незалежність суддів. Зокрема, це передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом. Водночас не може вважатися порушенням незалежності суддів публічне висловлення позиції прокурора щодо наміру подальшого оскарження судового рішення.

402 Це означає, що у випадку ухвалення судового рішення, з яким прокурор не згодний, він не має права ставити таке рішення під сумнів або висловлюватися щодо його незаконності чи необґрунтованості. Однак він може публічно заявити про необхідність оскарження такого рішення в апеляційному чи касаційному порядку. Реагувати на такі судові рішення прокурор може виключно процесуальними засобами (шляхом їх оскарження), а на незаконні дії судді – шляхом направлення скарги до Вищої ради правосуддя в порядку, передбаченому ЗУ «Про судоустрій і статус суддів».

403 Будь-які інші дії чи висловлювання прокурора можуть бути розцінені як неповага до суду та стати підставою для притягнення прокурора до дисциплінарної (на підставі п. 8 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру»), адміністративної (ст. 185³ КУпАП) або кримінальної відповідальності (ст. 376 КК України).

404 **Для вирішення задачі** необхідно виходити зі змісту засади поваги до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом (п. 8 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру»). Така сама заборона закріплена у ч. 1 ст. 17 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора. У діях прокурора вбачається порушення правил професійної етики, оскільки: (1) він допустив висловлювання щодо правосудності судового рішення; (2) таке висловлювання було публічним; (3) воно відбулося поза межами процедури оскарження судового рішення. За таке порушення, якщо воно було систематичним (два і більше разів протягом одного року) або буде визнане одноразовим грубим, прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності на підставі п. 6 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру».

Відповідно до правил етики та поведінки прокурор мав утриматися від будь-яких висловлювань щодо цього вироку і вжити належних заходів до оскарження цього рішення у порядку, передбаченому процесуальним законом.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття і значення вимог до професійної поведінки прокурора.

2. Як позначаються на поведінці прокурора принципи верховенства права та законності, поваги до прав і свобод людини і громадянина, недопущення дискримінації?

3. Які вимоги до професійної поведінки прокурора випливають із принципів незалежності та самостійності, а також політичної нейтральності?

4. Як проявляються у діяльності прокурора принципи презумпції невинуватості, справедливості, неупередженості та об'єктивності?

5. Яким чином прокурор забезпечує реалізацію принципів професійної честі і гідності, формування довіри до прокуратури, компетентності та професіоналізму?

6. Як на поведінці прокурора позначаються принципи прозорості службової діяльності, конфіденційності, а також поваги до незалежності суддів?

7. Які вимоги до прокурорів висувають принципи утримання від виконання незаконних наказів та вказівок та недопущення конфлікту інтересів?

8. Які зобов'язання прокурорів встановлюють принципи доброчесності, зразковості поведінки та дисциплінованості?

4.5. Правила внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин прокурорів

До прокурора окружної прокуратури М. звернувся його знайомий 405 журналіст з проханням надати інтерв'ю щодо резонансного кримінального провадження, процесуальне керівництво у якому здійснював колега М. Прокурор погодився та під час інтерв'ю повідомив ЗМІ анкетні дані підозрюваного та потерпілих. Після того, як це інтерв'ю

було показано по місцевому телебаченню, обурений цим фактом керівник окружної прокуратури на оперативній нараді назвав М. «тріплом» і «бовдуром» та зажадав від нього негайно написати заяву про звільнення з посади за власним бажанням

Надайте оцінку діям прокурора М. та його керівника в аспекті додержання правил внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин прокурорів. Як вони повинні були діяти відповідно до етичних правил і норм?

406 **Класифікація взаємовідносин прокурора.** Під час виконання своїх службових обов'язків прокурор взаємодіє із широким колом суб'єктів: працівниками інших правоохоронних органів, судами, іншими органами державної влади і місцевого самоврядування, представниками ЗМІ, пересічними громадянами тощо. Відносини з кожною із цих груп мають певну специфіку, яка позначається на етичних вимогах до поведінки прокурора під час їх підтримання. Відповідно, існує необхідність розглянути етичні правила взаємовідносин прокурорів.

407 При цьому взаємовідносини прокурорів можна поділити на дві основні категорії: (1) *зовнішні* – ті, що складаються між прокурорами та особами, які не працюють у прокуратурі, проте взаємодіють із прокурорами з тих чи інших питань: правоохоронцями, журналістами, суддями, громадянами тощо; (2) *внутрішні* – ті, що складаються всередині системи прокуратури між прокурорами: в колективі прокуратури, між керівниками та підлеглими, між співробітниками різних органів прокуратури.

408 **Правила зовнішніх взаємовідносин прокурора.** Розглянемо основні правила зовнішніх взаємовідносин прокурорів.

Взаємовідносини з органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Ця група взаємовідносин будується на такій zasadі діяльності прокуратури, як недопустимість незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади (п. 7 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру»), що передбачає обмеження прокурорської діяльності межами встановленої Конституцією і законодавством компетенції прокуратури, яка визначається відповідно до мети та завдань діяльності прокуратури, кола покладених на неї функцій і визначених законом повноважень прокурорів щодо їх реалізації. У широкому значенні ця засада застерігає як від прямого незаконного втручання прокуратури в діяльність органів державної влади та

місцевого самоврядування, так і від перебирання на себе їхніх повноважень, а також їх дублювання і паралелізму в роботі.

Це означає, що прокурор не повинен втручатися в діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених законом. Такі випадки стосуються здійснення покладених на прокуратуру функцій. Наприклад, реалізація функції представництва інтересів держави у виключних випадках, передбачених законом, передбачає, що прокуратура здійснює захист у суді інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження. Однак при цьому прокурор повинен належним чином обґрунтувати наявність цих обставин у суді, а також попередньо, до звернення до суду, повідомити про це відповідного суб'єкта владних повноважень, який може оскаржити наявність підстав для представництва. 409

Разом з тим, прокурор має у межах повноважень співпрацювати з цими органами під час виконання своїх службових обов'язків, якщо це не суперечить принципу його незалежності. Так, наприклад, з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, прокурор має право отримувати інформацію, яка на законних підставах належить цьому суб'єкту, витребувати та отримувати від нього матеріали та їх копії (ч. 4 ст. 23 ЗУ «Про прокуратуру»). 410

Взаємовідносини з правоохоронними органами. Ця група взаємовідносин стосується насамперед виконання прокурорами покладених на них повноважень у сфері кримінального правосуддя. Так, прокурори відповідають за організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, яке проводиться слідчими органів Національної поліції, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів ДБР, детективами НАБУ, а також оперативними підрозділами органів Національної поліції, органів безпеки, НАБУ, ДБР, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України. Реалізуючи цю 411

функцію, прокурори узгоджують і спрямовують дії слідчих та оперативних працівників, надають їм обов'язкові до виконання вказівки й доручення, погоджують клопотання, скасовують незаконні та необґрунтовані рішення тощо. Повноваження прокурора-процесуального керівника у досудовому розслідуванні є широкими за обсягом, мають імперативний характер і є владно-розпорядчими щодо слідчих, керівників органів досудового розслідування та працівників оперативних підрозділів.

412 Владно-розпорядчий характер мають і повноваження прокурорів під час здійснення нагляду за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, в межах якого прокурори перевіряють додержання законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Прокурори можуть у будь-який час за посвідченням, що підтверджує займану посаду, відвідувати такі місця, опитувати осіб, які там перебувають, знайомитися з матеріалами, вимагати від посадових чи службових осіб надання пояснень, давати їм обов'язкові до виконання вказівки тощо (ст. 26 ЗУ «Про прокуратуру»).

413 Крім того, Генеральний прокурор, керівники відповідних прокуратур, їх перші заступники та заступники відповідно до розподілу обов'язків координують діяльність правоохоронних органів відповідного рівня у сфері протидії злочинності (ч. 2 ст. 25 ЗУ «Про прокуратуру»). Під час здійснення координації прокурори узгоджують діяльність різних правоохоронних органів за часом, предметом та виконавцями, спрямовуючи її на досягнення спільних пріоритетних завдань щодо протидії злочинності. Це надає прокуратурі статусу «першого серед рівних» в системі правоохоронних органів України.

414 Таким чином, значна частина покладених на прокурорів функцій реалізується у безпосередній взаємодії із правоохоронними органами, причому прокуратура має контрольні, організаційні, координаційні та спрямувальні щодо них повноваження. Такі особливості правового статусу прокуратури потребують додержання особливої етики взаємовідносин з працівниками правоохоронних органів, яка б, з одного боку, забезпечувала повне, об'єктивне й неупереджене здійснення прокурорами

покладених на них повноважень, а з іншого боку – не допускала серед прокурорів проявів зверхності, втручання чи перешкоджання роботі інших правоохоронних органів. Зважаючи на це, Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів вимагає від них у взаємовідносинах із працівниками правоохоронних органів бути компетентними, виважено та тактовно виявляти вимогливість і принциповість, що базуються на вимогах закону (ст. 25).

Взаємовідносини з органами судової влади. Ця група взаємовідно- 415
син ґрунтується на засаді поваги до незалежності суддів (п. 8 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про прокуратуру») та відповідному принципі професійної етики, які детально розглядалися нами вище. З метою забезпечення справедливого та об'єктивного правосуддя прокурор у відносинах із суддями та присяжними повинен дотримуватися взаємоповаги, усвідомлюючи важливість спільних завдань щодо утвердження в суспільстві верховенства права та законності. Прокурору забороняється неправомірно впливати на здійснення правосуддя, у тому числі шляхом спілкування з представниками судової влади поза офіційною процедурою взаємовідносин у межах відповідного провадження. Ця вимога покликана обмежити негативну практику позапроцесуального спілкування суддів та прокурорів, коли замість офіційного змагального процесу, який у таких випадках проводиться суто формально, вони наодинці вирішують результат справи, який би «задовольняв усіх».

Під час участі у судових процесах прокурори повинні дотримуватися 416
формального церемоніалу судочинства, підкреслюючи повагу до суду та ухвалених ним рішень. Зокрема, прокурор, присутній у залі судового засідання, під час входу до нього суду та виходу суду повинен встати. Він допитує свідків та заявляє клопотання, подає заперечення стоячи і лише після надання йому слова головуючим у судовому засіданні, заслуховує вирок суду стоячи. Він звертається до суду «Ваша честь» або «Шановний суд». Прокурор зобов'язаний додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого у судовому засіданні. У разі невиконання розпорядження головуючого прокурором головуючий робить йому попередження про відповідальність за неповагу до суду. Після повторного порушення порядку в залі судового засідання прокурора може бути притягнуто до відповідальності.

- 417 *Взаємовідносини з іншими учасниками судочинства.* У відносинах з іншими, крім суду, учасниками судочинства прокурор повинен дотримуватися ділового стилю спілкування, виявляти принциповість і витримку. При цьому прокурор має вживати всіх залежних від нього заходів до забезпечення прав учасників відповідного провадження, пам'ятаючи про те, що охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження є одним із основних завдань кримінального провадження відповідно до ст. 2 КПК України.
- 418 Зокрема, у кримінальному судочинстві широкі і навіть виключні повноваження прокурора як процесуального керівника досудового розслідування покладають на нього особисту відповідальність за забезпечення прав і законних інтересів заявника, потерпілого, підозрюваного та інших учасників кримінального провадження на його досудовій стадії. Особливу увагу при цьому прокурор має звертати на забезпечення права особи на захист, додержання презумпції невинуватості, про яку йшлося вище, а також охорону прав потерпілих. Варто наголосити, що забезпечення прокурором прав учасників кримінального провадження виявляється у своєчасному наданні їм належного процесуального статусу, роз'ясненні їм їхніх прав і обов'язків, розгляді й вирішенні заявлених ними клопотань, неухильному додержанні порядку проведення процесуальних дій за їх участі тощо. Прокурор повинен дотримуватися цих вимог особисто, а також контролювати їх неухильне додержання слідчим.
- 419 Під час участі у судовому розгляді кримінального провадження забезпечення прав його учасників покладається на головуючого, проте прокурор також бере у цьому важливу участь. Зокрема, він має чітко сформулювати свою правову позицію щодо сутності і меж обвинувачення, проголосивши повністю чи в скороченому вигляді положення обвинувального акта. Він має надати суду пропозиції щодо порядку дослідження доказів, враховуючи інтереси судочинства та інших його учасників. Під час допитів обвинуваченого, потерпілого та свідків прокурор має бути ввічливим і тактовним, не допускати образливих висловлювань чи тиску на допитувану особу. Прокурор має дотримуватися правил допиту, зокрема не ставити під час прямого допиту навідиних питань. Прокурор не повинен заважати іншій стороні брати участь у допиті, але водночас він має реагувати на питання, що не стосуються

суті кримінального провадження, заявляючи щодо них протест. Під час участі у судових дебатах прокурор виголошує обвинувальну промову і має право на репліку, під час яких не повинен принижувати честь та гідність інших учасників судочинства.

Важливо підкреслити, що доведення винуватості підсудного не є для прокурора самоціллю, тому у разі виявлення під час судового розгляду нових обставин, які позначаються на сутності та обсязі обвинувачення прокурор має відповідним чином скорегувати свою правову позицію, змінивши обвинувачення, висунувши додаткове обвинувачення або взагалі відмовившись від підтримання публічного обвинувачення.

Взаємовідносини із засобами масової інформації. Практична діяльність прокурорів перебуває у центрі уваги засобів масової інформації, особливо у резонансних справах, які набувають розголосу і привертають підвищений суспільний інтерес. Зважаючи на це, взаємодія із журналістами має відбуватися з додержанням загальних моральних вимог, які висуваються до прокурорів, а також з урахуванням специфіки роботи з інформацією в органах прокуратури.

Журналістська діяльність є одним з найважливіших засобів забезпечення свободи слова, передбаченої ст. 34 Конституції України, яка, зокрема, гарантує право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб. Правові засади відносин прокуратури зі ЗМІ закладають такі закони України: «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформаційні агентства», «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації», «Про телебачення і радіомовлення», «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» та ін. Взаємодія прокурорів зі ЗМІ також регламентується законодавством про прокуратуру: ст. 6 ЗУ «Про прокуратуру», яка регламентує інформування про діяльність прокуратури; наказом Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520 «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури»⁹⁵; ст. 28 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора.

⁹⁵ Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури : Наказ Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0520905-20#Text>

- 423 Керуючись вказаними нормативними актами, прокурор повинен з повагою ставитися до діяльності представників ЗМІ щодо висвітлення роботи органів прокуратури. Забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім встановлених законом випадків. Службова діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту, затримання, а також вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених ним матеріалів та технічних засобів, якими він користується у своїй роботі.
- 424 Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, яке полягає у незаконному вилученні зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю, незаконній відмові у доступі журналіста до інформації, незаконній забороні висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю, а так само будь-яке інше умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності становить склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 171 КК України. Вчинення подібних дій прокурором, як й іншою службовою особою, з використанням свого службового становища є кваліфікуючою ознакою цього кримінального правопорушення та карається штрафом від двохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.
- 425 У взаємодії зі ЗМІ прокурори мають дотримуватися вимог наказу Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520 «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури», згідно з яким керівники органів прокуратур всіх рівнів повинні забезпечити оперативне інформування громадськості та засобів масової інформації щодо

діяльності органів прокуратури задля запобігання злочинності, зміцнення законності та формування у суспільстві об'єктивної думки про виконання органами прокуратури покладених на них завдань і функцій.

Для максимально повного й об'єктивного донесення до громадськості інформації про діяльність органів прокуратури їх керівники повинні систематично брати безпосередню участь у заходах медійного характеру (брифінгах, пресконференціях, теле- і радіоефірах, інтерв'ю тощо). Пріоритетного значення при цьому вони мають надавати оприлюдненню інформації суспільно важливого характеру з питань діяльності прокуратури, передусім про результати роботи, які реально сприяли відновленню або зміцненню законності та правопорядку. Соціально значущу інформацію необхідно невідкладно доносити до громадськості з використанням усіх доступних каналів комунікації. За наявності подій, що набули значного суспільного значення або резонансу, у межах компетенції керівники органів прокуратури повинні надавати офіційні коментарі щодо встановлених обставин, положень законодавства та вжитих органами прокуратури заходів. 426

У взаємовідносинах зі ЗМІ прокурори повинні забезпечувати ретельну перевірку матеріалів, які подаються для оприлюднення. Офіційні (письмові та усні) виступи прокурора у засобах масової інформації мають бути достовірними та виваженими, зважаючи на те, що вони можуть розцінюватись як офіційна позиція прокуратури, а дискусії вестися у коректній формі, не підриваючи авторитету органів прокуратури. Недопустимими для прокурорів є грубість або нетактовна поведінка чи висловлювання на адресу журналістів. З одного боку, це порушує загальні правила професійної етики, а з іншого – може набути розголосу у масмедіа та негативно вплинути на імідж прокуратури. Зважаючи на це, прокурор має спілкуватися з журналістами ввічливо і коректно. 427

При цьому від керівників органів прокуратури вимагається оперативно реагувати на критичні публікації та повідомлення про роботу органів прокуратури та їх посадових осіб шляхом підготовки інформації про вжиті органами прокуратури заходи, а також спростувань у разі поширення ЗМІ недостовірних даних щодо роботи прокуратури. Те саме стосується кожного окремого прокурора. Так, ст. 11 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора передбачає, що у разі поширення 428

неправдивих відомостей, які принижують його честь, гідність і ділову репутацію, прокурор за необхідності вживає заходів до спростування такої інформації, у тому числі в судовому порядку. Сприяти йому в цьому повинні керівники відповідних прокуратур. Таким чином, прокурори повинні давати відсіч інформаційним атакам на прокуратуру та на них самих, не допускаючи розповсюдження фейків чи викривленої інформації, що знижують рівень суспільної довіри до прокуратури.

429 Важливо зазначити, що інформування ЗМІ про діяльність прокуратури має низку обмежень. Так, в органах прокуратури взаємодія зі ЗМІ покладається на керівників цих органів, а також на спеціально уповноважених працівників – пресекретарів (якщо штатним розкладом передбачено відповідні посади). З огляду на це «рядові» прокурори досить рідко дають коментарі та не уповноважені робити офіційні заяви від імені органів прокуратури. Крім того, від прокурорів вимагається утримуватися від офіційних висловлювань, міркувань та оцінок з питань, розгляд яких не належить до його компетенції. Вони мають дотримуватися етики публічних виступів і вимог щодо надання службової та конфіденційної інформації у встановленому законом порядку. Необхідністю збереження охоронюваних законом таємниць обумовлюється вимога до прокурорів запобігати поширенню інформації, яка містить державну чи будь-яку іншу таємницю або конфіденційні відомості, стосовно яких законодавством встановлено особливий порядок захисту. Інформацію про результати досудового розслідування у кримінальних провадженнях можливо оприлюднювати з додержанням вимог ст. 222 КПК України, тобто лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають за можливе. Прокурори не можуть допускати поширення даних про особу підозрюваного, обвинуваченого або підсудного до набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього, а стосовно потерпілого – без його згоди.

430 **Правила внутрішніх взаємовідносин прокурорів.** Певним етичним нормам мають підпорядковуватися і *внутрішні взаємовідносини*, які складаються в межах системи прокуратури. Такі взаємовідносини складаються як між керівниками й підлеглими, так і між прокурорами, які займають рівнозначні посади або не є підпорядкованими одне одному. Крім того, прокурори взаємодіють з іншими працівниками прокуратури,

які забезпечують їх діяльність: секретарями, спеціалістами, водіями та ін. Розглянемо ці рівні внутрішніх взаємовідносин.

Взаємовідносини у колективах прокуратур. Більшу частину свого робочого часу прокурори працюють камерально, тобто на робочому місці, у приміщенні прокуратури та в оточенні колег, що саме по собі потребує налагодження й підтримання належних професійних відносин із ними. Крім того, слід враховувати, що колектив прокуратури є єдиною командою, яка працює над досягненням завдань прокуратури та виконанням покладених на неї функцій. Хоча у реалізації своїх процесуальних прав і обов'язків кожний прокурор є самостійним, однак на практиці в більшості випадків здійснення повноважень відбувається колективно, шляхом створення груп прокурорів. Поряд з цим, у роботі кожного прокурора виникає необхідність обміну професійним досвідом, консультацій з іншими прокурорами з проблемних питань, що постійно виникають у практичній діяльності. Також потреба комунікації з іншими працівниками прокуратури виникає з огляду на взаємозамінюваність з ними, коли на період відпустки, відрядження або хвороби один прокурор виконує замість іншого покладені на нього повноваження. Тому фактично жодний працівник прокуратури не може діяти автономно від своїх колег. Цим зумовлюється важливість вироблення й підтримання правил професійної етики взаємовідносин між прокурорами.

Етика відносин у колективах прокуратур регламентується ст. 29 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, яка передбачає взаємну повагу прокурорів одне до одного, а також взаємну підтримку й допомогу. Вимоги ділового спілкування з колегами передбачають, що у взаємних стосунках прокурори повинні уникати проявів недобррозичливого ставлення один до одного, якими можуть бути грубість, зневажливість, сарказм, ігнорування колег або обговорення їх позаочі. Натомість робота у колективі передбачає його консолідацію, об'єднання своїх зусиль із колегами й спрямування їх на виконання покладених на прокуратуру завдань, яке має бути максимально швидким та ефективним. Тому кожний прокурор має бути готовий прийти на допомогу своєму колезі й підтримати його, а також вправі розраховувати на відповідне ставлення до себе з боку інших.

Однaк зазначене не означає, що в колективах прокуратури має створюватися атмосфера «кругової поруки». Кожний прокурор самостійно

відповідає за наслідки своїх власних дій та рішень і не може закривати очі на допущені колегами порушення й прорахунки. Реагування на ці факти залежить від характеру виявлених недоліків. Якщо вони утворюють склад правопорушення – дисциплінарного, адміністративного або кримінального – прокурор зобов'язаний повідомити про це уповноважений орган або особу у встановленому законом порядку. Якщо ж виявлено інші, менш суттєві недоліки, які, однак, негативно позначаються на професійній діяльності прокуратури, прокурори можуть піддати їх публічній критиці. Зокрема, це може стати предметом обговорення на оперативній нараді працівників прокуратури. Однак така критика має бути об'єктивною, тобто вільною від упередження, дискримінації, оцінних суджень або припущень, а також обґрунтованою, тобто підкріпленою фактичними обставинами, які підтверджують справедливність висловлених зауважень. Також критика повинна бути конструктивною, тобто передбачати не одну лише констатацію допущених порушень, а й містити пропозиції щодо їх усунення. У будь-якому випадку публічна критика недоліків у роботі колег має поєднуватися з повагою, толерантністю, стриманістю і ввічливістю, маючи на меті не образу або приниження іншого працівника, а допомогу йому у покращенні своєї діяльності та підвищенні професійного й морально-етичного рівня.

434 *Взаємовідносини керівного складу органів прокуратури з підпорядкованими працівниками.* Особливості цих взаємовідносин зумовлені тим, що система прокуратури є ієрархічною і суворо централізованою, з підпорядкуванням прокурорів нижчого рівня прокурорам вищого рівня. Така побудова системи прокуратури визначає провідну роль керівника та покладає на нього всю повноту відповідальності за належну роботу підлеглих. Наділення керівників прокуратур широкими повноваженнями та можливістю прямого впливу на підлеглих тягне за собою ризики зловживання ними, а тому вимагає встановлення чітких етичних обмежень. З огляду на свою важливість, ці питання отримали окрему регламентацію у ст. 30 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів.

435 Так, у відносинах з підпорядкованими працівниками керівники всіх рівнів мають поєднувати: (1) принциповість та вимогливість з (2) повагою та доброзичливістю. Йдеться про оптимальний баланс цих етичних вимог, який, однак, на практиці часто порушується на користь першої

складової. В органах прокуратури переважає авторитарний (директивний) стиль керівництва, який передбачає одноосібне прийняття керівником рішень, доведення їх до виконавців у формі наказу, розпорядження або команди, придушення ініціативи підлеглих, відсутність самокритичності, підтримання твердої дисципліни, тримання дистанції, переважання стягнень над заохоченнями. Авторитарний керівник відчуває себе володарем у відповідному органі чи підрозділі прокуратури, тому він схильний до суб'єктивізму, може наближувати до себе одних працівників, які йому подобаються, й дискримінувати інших, переважваючи їх роботою, необґрунтовано критикуючи або перешкоджаючи кар'єрному зростанню. Непоодинокими є факти, коли внаслідок створення керівниками негативної психологічної атмосфери підпорядковані прокурори змушені переводитися до інших органів прокуратури або взагалі звільнятися з роботи.

Водночас етика керівника передбачає рівне ставлення до підлеглих, недопустимість грубощів та приниження людської гідності. Згідно з вимогами Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів керівники прокуратури повинні: сприяти творчому підходу прокурорів до виконання своїх функцій, заохочувати їхню ініціативу, виявляти повагу до висловлюваних ними правових позицій; бути справедливими й об'єктивними в оцінці роботи підпорядкованих працівників; не допускати фактів необ'єктивного підходу до оцінки їх професійних, ділових та особистих якостей; сприяти утвердженню в колективах службової дисципліни на засадах товариської взаємодопомоги, позитивного морально-психологічного клімату; сприяти додержанню працівниками вимог професійної етики. 436

Також варто наголосити на тому, що керівник не може використовувати свої повноваження стосовно підлеглих, обмежуючи їх незалежність, гарантовану законом. Йому забороняється спонукати працівників до виконання доручень, які виходять за межі їх службових обов'язків, вчинення протиправних дій. ЗУ «Про прокуратуру» гарантує незалежність прокурорів, у т. ч. від їх керівників. Так, згідно із частинами 5 та 6 ст. 17 цього Закону, прокурор не зобов'язаний виконувати накази та вказівки прокурора вищого рівня, що викликають у нього сумнів у законності, якщо він не отримав їх у письмовій формі, а також явно злочинні накази 437

або вказівки. Прокурор має право звернутися до Ради прокурорів України з повідомленням про загрозу його незалежності у зв'язку з наданням (відданням) прокурором вищого рівня наказу або вказівки. Надання (віддання) незаконного наказу або вказівки чи його (її) виконання, а також надання (віддання) чи виконання явно злочинного наказу або вказівки тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом.

438 Для вирішення задачі необхідно виходити із правил взаємовідносин прокурорів зі ЗМІ, а також відносин керівного складу органів прокуратури з підпорядкованими працівниками. Своїми діями щодо надання інтерв'ю журналісту М. порушив вимоги ст. 222 КПК України, згідно з якими відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. При цьому йдеться про дозвіл прокурора, який є процесуальним керівником у відповідному кримінальному провадженні, тоді як М. не мав ані цього статусу, ані дозволу на розголошення таких даних.

Крім того, М. порушив вимоги п. 1.7 наказу Генерального прокурора від 11.11.2020 № 520 «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури», згідно з якими не допускається поширення даних про особу підозрюваного, обвинуваченого або підсудного до набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього, а стосовно потерпілого – без його згоди.

Таким чином, М. допустив порушення вимог професійної етики, передбачених ст. 28 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, згідно з якими прокурор повинен утримуватися від офіційних висловлювань, міркувань та оцінок з питань, розгляд яких не належить до його компетенції, дотримуватися вимог щодо надання службової та конфіденційної інформації у встановленому законом порядку. За вказане порушення він міг бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності на підставі пунктів 3 та 6 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру».

Водночас керівник окружної прокуратури також діяв щодо М. неетично, зокрема він допустив грубі й принизливі висловлювання на його адресу, які були зроблені публічно (під час оперативної наради). Крім того, керівник не мав права вимагати від М. звільнення за власним бажанням.

Відповідно до правил етики та поведінки прокурор М. мав утриматися від надання журналісту інтерв'ю та скерувати його для отримання

необхідних відомостей за дозволом до прокурора-процесуального керівника у відповідному кримінальному провадженні. Керівник окружної прокуратури мав ініціювати проведення щодо М. службового розслідування за фактом розголошення службової інформації та притягнення його до дисциплінарної відповідальності, направивши дисциплінарну скаргу до органу, який здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, в порядку ст. 45 ЗУ «Про прокуратуру».

Питання для самоконтролю:

1. Наведіть класифікацію взаємовідносин прокурорів.
2. Які етичні вимоги ставляться до взаємовідносин прокурорів з органами державної влади та органами місцевого самоврядування?
3. Розкрийте правила взаємовідносин прокурорів з правоохоронними органами.
4. У чому полягають особливості взаємовідносин прокурорів з органами судової влади?
5. Як мають діяти прокурори у взаємовідносинах з іншими учасниками судочинства?
6. Які вимоги висуваються до взаємовідносин прокурорів із засобами масової інформації?
7. Охарактеризуйте етичні правила взаємовідносин у колективах прокуратур.
8. Які моральні вимоги ставляться до взаємовідносин керівного складу органів прокуратури з підпорядкованими працівниками?

4.6. Вимоги до позаслужбової поведінки прокурора

Прокурор П. виклав на своїй сторінці у соціальній мережі Фейсбук 439 кілька фотографій зі свого відпочинку в Дубаї, на одній з яких він тримає у руках келих мартіні, а його обіймають і цілують дві жінки у купальниках, одна з яких є його дружиною, а інша – заступником керівника окружної прокуратури, у якій він обіймає посаду. Хоча профіль прокурора мав обмеження у доступі і був відкритий для перегляду лише його друзями, зазначені фотографії були поширені у соціальних мережах та використані під час журналістського розслідування про розкішне життя прокурорів-мажорів.

Надайте оцінку діям прокурора з погляду додержання етичних вимог до його позаслужбової діяльності. Як він повинен був діяти відповідно до етичних правил і норм?

440 **Значення етики позаслужбової поведінки прокурора.** Особливістю професійної етики прокурорів є те, що її правила та вимоги поширюються на представників прокурорського корпусу не лише під час виконання ними службових обов'язків, а й поза службою – у неробочий час, вихідні дні, на відпочинку, у відпустці тощо. Йдеться про поведінку прокурора у приватному житті, що стосується його зв'язків і відносин у колі родини, з друзями та знайомими, сусідами, а також зовсім сторонніми особами, незалежно від того, чи знають вони про його статус працівника органів прокуратури. Поширення етичних вимог на цю сферу життя прокурорів зумовлено тим, що свій особливий правовий статус та похідні від нього вимоги й обмеження прокурори несуть постійно й незалежно від того, чи виконують вони свої службові обов'язки.

441 З одного боку, поведінка прокурора поза службою передбачає підпорядкування загальним етичним принципам і правилам. З іншого, до неї висуваються додаткові специфічні вимоги, які передбачені у Розд. III Кодексу професійної етики та поведінки прокурора, а також у Розд. IV Європейських керівних принципів з етики та поведінки для прокурорів.

442 **Основні етичні вимоги до позаслужбової поведінки прокурора.** Відповідно до вимог цих актів, поза службою прокурори повинні *поважати закон і неухильно дотримуватися його*. Вони повинні пам'ятати, що виступають в очах населення як уособлення законності й правопорядку, а також представники прокуратури. Будь-які порушення закону є недопустимими для прокурора, тому, залежно від їх характеру та правових наслідків, можуть розглядатися як порушення ним професійної етики та негативно позначатися на службовому становищі прокурора аж до звільнення його з посади (про що детальніше йдеться у наступному підрозділі).

443 Відповідно, від прокурора вимагається *зразковість поведінки у приватному житті*. У відносинах з оточенням прокурор повинен бути взірцем доброчесності, вихованості і культури. При цьому він повинен поводитися таким чином, щоб підтримувати і зберігати впевненість суспільства у своїй професії. Спосіб життя прокурора повинен бути скромним та відповідати рівню його доходів. Водночас прокурор

не повинен компрометувати своїми вчинками в приватному житті реально наявні або ті, що побутують у громадській думці, такі достоїнства працівників органів прокуратури, як чесність, справедливість і неупередженість. Від нього вимагається не допускати дій, висловлювань і поведінки, які можуть зашкодити його репутації та авторитету прокуратури, викликати негативний суспільний резонанс.

Вказане передбачає, що в побуті для прокурора недопустимими є: 444
пияцтво, вживання наркотичних речовин, захоплення азартними іграми, нерозбірливі статеві зв'язки, застосування насильства до членів своєї сім'ї чи інших осіб, жорстоке поводження із тваринами, використання нецензурної лексики, обман або зневага до оточення тощо. Зазначене стосується як способу життя прокурора загалом, так і його поведінки у конкретних життєвих ситуаціях. Зважаючи на це, ч. 3 ст. 21 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора формулює загальну вимогу до прокурорів поза службою поводитися коректно і пристойно.

Особливу увагу прокурорам слід звертати на свою присутність 445
у соціальних мережах. Зважаючи на розвиток сучасних технологій, будь-яка інформація, що оприлюднюється прокурорами, моментально набуває поширення і доводиться до найширшого кола осіб, а також може бути зафіксована. Тому, хоча ведення прокурорами персональних сторінок у соціальних мережах, таких як Фейсбук, Інстаграм та інших, й не забороняється, однак потребує виваженого розміщення інформації.

Поширеними проявами публікації інформації, що може зашкодити 446
репутації прокурора й авторитету прокуратури, є розміщення фотографій, на яких прокурор зафіксований під час розпиття алкогольних напоїв (приміром, під час застілля у ресторані), у нижній білизні (наприклад, це фотографії жінок-прокурорів у купальниках) тощо. У різноманітних журналістських розслідуваннях антикорупційного спрямування часто фігурують фотографії прокурорів або членів їхніх родин на елітних курортах, у дорогих автомобілях чи будинках, які здебільшого взяті з відкритих джерел. В іншому випадку негативний суспільний резонанс викликала розміщена на сторінці прокурора у соціальних мережах його фотографія на полюванні, на якій він стоїть над тушами трьох вбитих кабанів, хизуючись мисливським трофеєм. Узагальнюючи, слід зазначити, що прокурорам варто уникати будь-якого контенту, що може

прямо або опосередковано негативно позначитися на їхньому авторитеті й репутації. Зазначене стосується не лише тієї інформації, яку прокурори самі викладають на своїх інтернет-сторінках, а і яку вони поширюють, підтримують чи коментують.

447 Поряд з цим, у своєму приватному житті прокуророві заборонено *поширювати будь-яку службову інформацію*, яка стала йому відома. Досить імперативна вимога щодо цього сформульована у п. «d» Розділу IV Європейських керівних принципів з етики та поведінки для прокурорів, згідно з яким прокурори не повинні використовувати будь-яку інформацію, до якої вони отримали доступ по службі, для задоволення своїх власних приватних інтересів або інтересів інших осіб. Тому недопустимим для прокурора є, наприклад, оприлюднення у соціальних мережах відомостей про кримінальні провадження, в яких він бере участь, або обговорення службових питань зі своїми знайомими чи родичами.

448 Поза службою прокурору слід уникати *особистих зв'язків, фінансових і ділових взаємовідносин*, що можуть вплинути на неупередженість і об'єктивність виконання професійних обов'язків, скомпрометувати звання прокурора. До кола небажаних для прокурора контактів можна віднести представників злочинного світу, маргінальних груп населення, осіб, які зловживають алкоголем, вживають наркотики, ведуть розпусний спосіб життя або мають конфлікти із законом. Це означає, що прокурор має: під час встановлення нових взаємовідносин або підтримання наявних з'ясувати спосіб життя і рід занять відповідних осіб; уникати незнайомих компаній та людей із сумнівною репутацією; не відвідувати місць розпусти, казино, наркопритонів, стриптиз-барів та інших подібних закладів.

449 Іноді складні етичні дилеми для прокурора виникають у випадках, коли до таких осіб належать його родичі, друзі дитинства або інші близькі йому люди. З одного боку, між ними та прокурором існують стійкі родинні та/або дружні зв'язки, нехтування якими є порушенням суспільної моралі; з іншого боку, спосіб життя таких осіб та зв'язок із ними можуть скомпрометувати прокурора як публічного діяча. Де в чому аналогічна етична колізія в умовах збройного конфлікту на Сході України та окупації частини її території може виникати у випадках, коли близькі прокурору особи проживають на тимчасово непідконтрольних

територіях України або у Російській Федерації. Вочевидь, подібні етичні конфлікти мають вирішуватися прокурором індивідуально, з урахуванням того, що: (1) професійна етика є похідною від загальнолюдської моралі й не може протиставлятися їй. Тож, наприклад, якщо прокурор припиняє спілкування й залишає без підтримки своїх непрацевдатних батьків через те, що вони зловживають алкогольними напоями, це є порушенням загальних етичних норм; (2) професійна етика має спеціальний щодо загальнолюдської характер, тому її вимогам варто віддавати пріоритет у колізійних ситуаціях. Тому, наприклад, етичним для прокурора буде припинити спілкування зі своїм однокласником, який був засуджений за вчинення злочину тощо. Таким чином, у своєму приватному житті прокурор має забезпечувати баланс і узгодження цих етичних правил залежно від конкретної ситуації, ступеню і характеру особистих зв'язків з певною особою та можливих ризиків від підтримання таких відносин для авторитету органів прокуратури.

Відповідно до засади політичної нейтральності встановлюються 450 обмеження щодо участі прокурора у політичній діяльності. Їм присвячена ст. 22 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора, згідно із якою прокурор не може належати до політичної партії, брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках та залучати до них підпорядкованих працівників, публічно демонструвати свої політичні переконання. Загалом, прокуророві слід уникати будь-яких дій, що можуть бути розцінені як вираз його ставлення до тієї чи іншої політичної сили, незалежно від того, позитивним є таке ставлення чи негативним.

Дещо ширшою свободою прокурори користуються у своєму ставленні 451 до релігії. Вони мають право вільно визначати своє ставлення до релігії, обираючи певну конфесію та віросповідання або дотримуючись атеїзму. При цьому прокурори можуть брати участь у діяльності релігійних організацій, зокрема відвідуючи храми і богослужіння, допомагати релігійній громаді пожертвами чи іншими внесками тощо. Обмеження у цій сфері стосуються лише такого: 1) релігійні організації, участь у діяльності яких бере прокурор, мають діяти на законних підставах; 2) діяльність цих організацій не може бути спрямована на розпалення расової, політичної, національної та релігійної ворожнечі; 3) прокурор не може допускати втручання вказаних організацій у свої службові справи.

Поряд з цим, ставлення прокурора до релігії має виражатися стримано і толерантно: неетичним для прокурора є войовничий атеїзм, пропагування зверхності однієї конфесії над іншою, упереджене ставлення до представників іншого віросповідання тощо.

452 На окрему увагу заслуговують *фінансові взаємовідносини прокурора*, передусім що стосуються отримання ним грошових коштів чи інших матеріальних благ від інших осіб. Відповідно до п. «е» Розділу IV Європейських керівних принципів з етики та поведінки для прокурорів, прокурори не повинні приймати будь-які подарунки, призи, привілеї, стимули або відчувати на собі гостинність у третіх осіб або виконувати будь-які завдання, які можуть скомпрометувати їх чесність, справедливість чи безсторонність.

453 У цьому аспекті прокурор має керуватися вимогами антикорупційного законодавства, що встановлюють обмеження щодо одержання подарунків. Згідно із ЗУ «Про запобігання корупції» подарунок – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надають/одержують безоплатно або за ціною, нижчою від мінімальної ринкової. Відповідно до ст. 23 цього Закону, прокурорам забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб: 1) у зв'язку зі здійсненням ними діяльності, пов'язаної із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; 2) якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні прокурора. Це означає категоричну заборону на одержання будь-якого подарунка за вчинення чи невчинення дій або прийняття рішень, що входять до службових повноважень прокурора (наприклад, коли потерпілий, чиї права прокурор захистив у суді, намагається віддячити йому пляшкою коньяку тощо). Так, згідно із ч. 4 ст. 23 ЗУ «Про запобігання корупції», рішення, прийняте прокурором на користь особи, від якої вона чи її близькі особи отримали подарунок, вважаються такими, що прийняті в умовах конфлікту інтересів, і підлягають скасуванню органом або посадовою особою, уповноваженою на прийняття чи скасування відповідних актів, рішень, або можуть бути визнані незаконними в судовому порядку. Також не допускається отримання будь-яких подарунків від своїх підлеглих. У цьому стосунку, приміром, усталена практика збору коштів у колективі прокуратури на

подарунок керівнику на день народження, навіть символічного букету квітів, є порушенням антикорупційних вимог.

Водночас прокурори можуть приймати подарунки, які відповідають 454 загальноновизнаним уявленням про гостинність, якщо вартість таких подарунків не перевищує один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) протягом року, не перевищує двох прожиткових мінімумів, встановлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки. Зазначені обмеження щодо вартості подарунків не поширюються на подарунки, які: 1) даруються близькими особами; 2) одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси. Тобто прокурори, наприклад, можуть приймати подарунки незначної вартості від своїх друзів і знайомих, скористатися запрошенням на відпочинок на чийсь дачі чи відвідати застілля, однак вартість подібних майнових благ є чітко лімітованою залежно від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Вказане обмеження не стосується близьких осіб, коло яких визначене 455 у ст. 1 ЗУ «Про запобігання корупції»: це члени сім'ї прокурора, а також чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний та двоюрідний брати, рідна та двоюрідна сестри, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням зазначеного суб'єкта. Такі особи можуть дарувати прокуророві грошові кошти та інше майно без обмеження їхнього розміру, хоча, звичайно, законні джерела походження цих коштів мають бути підтверджені. Також не встановлені обмеження для подарунків у вигляді знижок, виграшів, премій тощо. Приміром, прокурор може виграти гроші у лотереї, отримати кешбек за користування банківською карткою, мати знижки за програмою лояльності у торговельних мережах чи ресторанах, проте такі подарунки мають бути загальнодоступними, тобто надаватися всім без винятку особам, які виконують певні умови. З цього погляду

будь-які індивідуальні пропозиції або персональні знижки для прокурора можуть розглядатися як порушення антикорупційного законодавства (наприклад, коли прокурор під час придбання квартири отримав від забудовника знижку розміром 30 % вартості житла, хоча загальний її розмір для інших покупців становив 10 % тощо).

456 Таким чином, прокурори не можуть використовувати своє службове становище для одержання будь-яких подарунків чи привілеїв для себе чи членів своєї сім'ї. Навіть у тих випадках, коли такі блага не становлять порушення антикорупційних вимог і обмежень, етичні правила вимагають від прокурорів утриматися від їх прийняття, оскільки це може скомпрометувати прокурора в очах населення.

457 На увагу з боку прокурора заслуговує також його *зовнішній вигляд*. Вимоги до нього встановлені ст. 20 Кодексу професійної етики та поведінки прокурора, згідно з якою, публічний характер діяльності прокурора та перебування під постійною увагою з боку суспільства покладає на нього особливі вимоги щодо відповідного зовнішнього вигляду. Під час виконання службових обов'язків прокурор має дотримуватися ділового стилю одягу, який вирізняється офіційністю, стриманістю та акуратністю. Поза службою такі вимоги не висувуються, однак навіть у повсякденному житті прокурор має бути вдягнений стримано і акуратно, утримуватися від провокативного стилю в одязі, а також у інших елементах зовнішнього вигляду. Це стосується небажаності для прокурора пірсингу, татуювань, довгого волосся чи сережок у чоловіків, надмірно яскравого макіяжу у жінок тощо. В цілому зовнішній вигляд прокурора не повинен суттєво вирізнятися від оточення та привертати до себе надмірну увагу. З цього погляду, а також з метою підтримання у суспільства переконання у доброчесності прокурорів їм не рекомендується використовувати надмірно дорогі одяг та аксесуари: коштовні ювелірні прикраси, годинники чи сумки тощо.

458 Загалом поза службою прокурори повинні уникати будь-яких *конфліктних ситуацій* та таких, що несуть ризики порушення етичних вимог. Якщо ж усе-таки вони потрапили у таку ситуацію, то під час з'ясування будь-яких обставин з представниками правоохоронних і контрольних органів прокурорам забороняється використовувати свій службовий статус, у тому числі посвідчення прокурора, з метою

впливу на посадових осіб. Такі випадки можуть мати місце, приміром, коли прокурор, зупинений працівниками поліції за порушення правил дорожнього руху, демонструє їм своє службове посвідчення, намагаючись уникнути притягнення до адміністративної відповідальності. Однак у такій ситуації прокурор скоює не лише адміністративне правопорушення, а й грубе порушення вимог професійної етики, що передбачає можливість притягнення його ще й до дисциплінарної відповідальності.

Для вирішення задачі необхідно виходити зі змісту вимог до поза- 459 службової поведінки прокурора, закріплених у Розділі III Кодексу професійної етики та поведінки прокурора. Згідно із ч. 2 ст. 21 цього Кодексу, прокурору слід уникати особистих зв'язків, фінансових і ділових взаємовідносин, що можуть вплинути на неупередженість і об'єктивність виконання професійних обов'язків, скомпрометувати звання прокурора, не допускати дій, висловлювань і поведінки, які можуть зашкодити його репутації та авторитету прокуратури, викликати негативний суспільний резонанс. У діях прокурора вбачається порушення правил професійної етики, оскільки: (1) він розмістив у соціальних мережах свої фотографії з дорогого курорту, що може викликати сумнів у його доброчесності; (2) на цих фотографіях прокурор вживає алкогольні напої й обіймається з напівоголеними жінками, що може створити враження у його аморальності; (3) прокурор демонструє свої близькі позаслужбові відносини з особою, яка є щодо нього прокурором вищого рівня, порушуючи службову субординацію. Оскільки ці фотографії розміщені у соціальній мережі, то вони можуть вважатися публічно оприлюдненими, а тому компрометують самого прокурора, заступницю керівника прокуратури, у якій він працює, та органи прокуратури в цілому.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття і значення вимог до позаслужбової поведінки прокурора.
2. Які соціальні контакти є небажаними для прокурора?
3. Яких правил прокурор має додержуватися у зв'язку зі своєю присутністю у соціальних мережах?
4. Які обмеження висувуються до участі прокурора у політичній діяльності та його ставлення до релігії?

5. Які обмеження встановлені для прокурорів щодо одержання подарунків?

6. Які вимоги ставляться до зовнішнього вигляду прокурора?

7. Як прокурор має поводитись у конфліктних ситуаціях, а також у взаємодії із працівниками правоохоронних органів?

4.7. Відповідальність за порушення прокурором норм професійної етики

460 Прокурор В. у нічному клубі після зловживання алкогольними напоями чіплявся до дівчат, нецензурно висловлювався на адресу інших відвідувачів та відмовлявся оплачувати рахунок. Після того, як адміністрація закладу викликала працівників поліції, В. пред'явив їм службове посвідчення та вимагав залишити його в спокої й не перешкоджати йому відпочивати.

Надайте оцінку діям прокурора з погляду додержання етичних вимог. Чи підлягає він юридичній відповідальності та якого саме виду?

461 **Загальна характеристика відповідальності прокурора за порушення професійної етики.** Однією з основних гарантій додержання прокурором правил професійної етики є відповідальність за їх порушення. Таку відповідальність можна розглядати в двох аспектах: внутрішньому та зовнішньому.

462 Внутрішній аспект такої відповідальності полягає у певних переживаннях особистості, пов'язаних із невиконанням етичних вимог або порушенням моральних заборон. Найчастіше вони ототожнюються з такими морально-етичними категоріями, як «совість» або «сумління» певної людини, які у внутрішній свідомості індивіда домінують над оцінкою з боку інших людей, загрозою покарання тощо. Невипадково саме муки совісті вважаються найбільш серйозною відплатою за негативний вчинок. Відчуття психологічного дискомфорту, яке спричиняє відступ від правил професійної етики, є для багатьох прокурорів необхідним і достатнім фактором, який стримує їх від подібних порушень, а у разі їх вчинення – зумовлює самостійне усунення негативних наслідків такого порушення. Тобто у цьому випадку відповідальність настає ніби перед самим собою, коли морально-орієнтована частина

особистості (що у психології розглядається як «понад-я» або «супер-его») набуває перевагу й зумовлює позитивну корекцію аморальної поведінки, що супроводжується неприємними відчуттями, які, з одного боку, спокутують моральну провину, а з іншого – попереджають подібні порушення у майбутньому.

Разом з тим, у більшості випадків порушення моральних настанов завдає шкоду не лише конкретній особі, а і її оточенню і суспільству в цілому. Тому вони викликають негативну сторонню реакцію, яку можна вважати зовнішнім аспектом такої відповідальності. У свою чергу, така «зовнішня» відповідальність виявляється у двох вимірах: 1) моральному та 2) юридичному.

463

Зовнішня моральна відповідальність виявляється у суспільному осуді порушника, зневазі до нього з боку оточення, послабленні соціальних зв'язків, втраті авторитету та впливу на інших людей. Це може виявлятися у різноманітних формах: від ігнорування людини (наприклад, у колективі з таким прокурором перестають вітатися, колеги не запрошують його на свята та корпоративи тощо), до активних негативних проявів на його адресу, таких як глузування, образи і приниження тощо. Здебільшого такі реакції мають ситуативний характер і залежать від багатьох факторів: ступеня і характеру порушення етичних норм, попередньої поведінки порушника, його положення у колективі, наявності підтримки з боку інших, вжитих заходів щодо виправлення та реабілітації в очах оточення тощо. Досить часто вони не є сумірними вчиненому проступку, адже люди здатні виправдовувати вчинки тих, кому вони симпатизують, і, навпаки, надмірно суворо сприймають порушення з боку людей, до яких ставляться негативно. При цьому ті самі дії прокурора можуть викликати протилежну моральну оцінку з боку сторонніх осіб: приміром, коли прокурор інформує генеральну інспекцію про те, що хтось з його колег отримує неправомірну вигоду, це може зумовити його обструкцію у колективі прокуратури, однак позитивно оцінюється в очах суспільства тощо. Крім того, слід враховувати, що наслідки такої відповідальності передусім зачіпають особистісну сферу порушника, однак прямо не позначаються на його майновій сфері чи службовому становищі. Вони мають суб'єктивний характер: хтось реагує на ці прояви гостріше і страждає від них, комусь вони байдужі. Невизначеним є строк

464

дії подібного морального осуду: в одних випадках про аморальний вчинок прокурора можуть поговорити і забути через місяць, в інших випадках – про нього пам'ятають роками, і хоча суть етичного проступку ніхто вже не може згадати, однак негативне ставлення до особи зберігається.

465 З огляду на всі ці особливості моральної відповідальності, вона не є достатньою гарантією дотримання прокурорами вимог професійної етики. Зважаючи на це, правовідносини, що стосуються реакції на їх порушення, потребують нормативного врегулювання. Це обумовлює необхідність встановлення правової відповідальності за такі порушення.

466 *Правову відповідальність* можна визначити як різновид соціальної відповідальності, що передбачений законом і забезпечується силою державного примусу та полягає у встановленні для особи певних обмежень у зв'язку з порушенням нею норм і правил професійної етики. Вона характеризується тим, що: є складовою юридичної відповідальності; є нормативно визначеною; настає за наявності передбачених законом підстав, якими є порушення етичних правил та заборон; реалізується в особливому порядку, тобто за встановленою процедурою; має для прокурора негативні правові наслідки, що позначаються на його особистій сфері та/або правовому статусі як працівника прокуратури.

467 **Форми відповідальності прокурора за порушення професійної етики.** Питанням відповідальності прокурора за порушення Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів присвячено Розділ V цього Кодексу. Аналіз положень цього Кодексу дозволяє дійти висновку, що така відповідальність розглядається у двох аспектах: 1) в контексті оцінки дотримання норм професійної етики та поведінки та 2) в аспекті наслідків порушення відповідних вимог. Фактично, йдеться про пряму й опосередковану відповідальність за подібні порушення. Так, у першому аспекті порушення етики можуть створювати перешкоди у кар'єрному просуванні прокурора або його заохоченні, хоча і не є основним та/або єдиним критерієм оцінки прокурора; у другому аспекті вони можуть тягнути за собою безпосередні негативні наслідки для прокурора у вигляді дисциплінарного стягнення аж до звільнення із займаної посади.

468 Так, оцінка дотримання норм професійної етики та поведінки прокурора, згідно зі ст. 32 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, може проводитися в таких випадках:

1) дисциплінарного провадження. Дисциплінарне провадження – це процедура розгляду відповідним органом, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, дисциплінарної скарги, в якій містяться відомості про вчинення прокурором дисциплінарного проступку (ч. 1 ст. 45 ЗУ «Про прокуратуру»). Право на звернення до відповідного органу, що здійснює дисциплінарне провадження щодо прокурорів, із дисциплінарною скаргою про вчинення прокурором дисциплінарного проступку має кожен, кому відомі такі факти. Дисциплінарне провадження здійснюється відповідним органом та включає в себе встановлення та перевірку відомостей про вчинення прокурором дисциплінарного проступку, під час якої відбувається ознайомлення з документами, що стосуються предмета перевірки, опитування прокурорів та інших осіб, отримання необхідної інформації з інших джерел тощо. Таким чином, під час процедури дисциплінарного провадження може перевірятися те, чи відповідає поведінка прокурора, що стала предметом подання дисциплінарної скарги, правилам професійної етики;

2) вирішення питань щодо підвищення по службі. Дотримання прокурором правил професійної етики оцінюється під час вирішення питань щодо кар'єрного просування прокурора. Варіантами підвищення прокурора по службі можуть бути: а) призначення прокурора на адміністративну посаду; б) переведення до органу прокуратури вищого рівня. У першому випадку, згідно із ч. 5 ст. 39 ЗУ «Про прокуратуру», морально-ділові якості кандидата повинні враховуватися Радою прокурорів України під час вирішення питання щодо надання рекомендації для призначення на адміністративну посаду поряд з його професійними якостями, а також управлінсько-організаторськими здібностями та досвідом роботи. У випадку встановлення фактів порушення кандидатом на адміністративну посаду правил професійної етики та поведінки РПУ може відмовити йому у наданні рекомендації щодо призначення на адміністративну посаду.

Морально-етичні якості прокурора також повинні враховуватися під час переведення прокурора до органу прокуратури вищого рівня. Так, згідно із ч. 1 ст. 38 ЗУ «Про прокуратуру», переведення до органу прокуратури вищого рівня здійснюється за результатами конкурсу, який має включати в себе оцінку професійного рівня, досвіду, морально-ділових

якостей прокурора та перевірку його готовності до здійснення повноважень в іншому органі прокуратури, у тому числі вищого рівня. Відповідно до п. 6 Розділу VI Порядку переведення прокурора до органу прокуратури вищого рівня, затвердженого наказом Генерального прокурора від 16 вересня 2020 р. № 454, одним із критеріїв, за якими здійснюється оцінювання кожного кандидата на переведення до органу прокуратури вищого рівня, є моральні якості, дотримання правил прокурорської етики. Відповідно, низький рівень моральних якостей прокурора, встановлені факти порушення ним правил прокурорської етики можуть мати наслідок у вигляді відмови у переведенні до прокуратури вищого рівня.

471 3) підготовки характеристик та рекомендацій. Як правило, відповідні характеристики та рекомендації стосуються випадків підвищення прокурора по службі, про які йшлося вище. Приміром, призначення прокурора на адміністративні посади першого заступника та заступників Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури та його першого заступника і заступників, керівника окружної прокуратури здійснюється за рекомендацією Ради прокурорів України. Під час підготовки такої рекомендації вона повинна вивчити морально-етичні якості кандидата та встановити факти порушення ним вимог професійної етики, якщо такі мали місце. Відповідні відомості також викладаються у службових характеристиках прокурора, які можуть надаватися йому за місцем роботи або під час підвищення кваліфікації у Тренінговому центрі прокурорів України, зберігаються в його особовій справі та враховуються під час вирішення питань щодо переведення до іншого органу прокуратури, призначення на адміністративні посади, застосування до прокурора заохочень тощо.

472 Оцінка дотримання норм професійної етики та поведінки прокурора може проводитися також в інших випадках. Приміром, раніше, в умовах дії Положення про класні чини працівників органів прокуратури України, дотримання вимог професійної етики враховувалося під час присвоєння прокурору класного чину.

473 Іншим випадком надання оцінки відповідності прокурора вимогам професійної етики було проведення атестації прокурорів у 2019–2021 рр. як тимчасової та екстраординарної процедури очищення і кадрового перезавантаження прокурорського корпусу, за наслідками якої приймалося рішення про переведення прокурорів до Офісу Генерального

прокурора, обласних та окружних прокуратур або про звільнення прокурорів з органів прокуратури. Відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо першочергових заходів із реформи органів прокуратури» від 19.09.2019, предметом атестації була оцінка, зокрема, професійної етики та доброчесності прокурора. Встановлення відповідності прокурора вимогам професійної етики здійснювалося під час проведення співбесіди. Відповідно до п. 15 Розділу II «Прикінцеві і перехідні положення» цього Закону, інформацією, на підставі якої встановлювалося дотримання прокурором правил професійної етики та доброчесності, слугувало, зокрема: а) відповідність витрат і майна прокурора та членів його сім'ї, а також близьких осіб задекларованим доходам, у тому числі копії відповідних декларацій, поданих прокурором відповідно до законодавства у сфері запобігання корупції; б) інші дані щодо відповідності прокурора вимогам законодавства у сфері запобігання корупції; в) дані щодо відповідності поведінки прокурора вимогам професійної етики; г) матеріали таємної перевірки доброчесності прокурора. При цьому відомості, які можуть свідчити про невідповідність прокурора критерію професійної етики, мали право подавати до відповідної кадрової комісії, яка проводила атестацію прокурора, фізичні та юридичні особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, тобто будь-які особи, яким така інформація була відома.

Таким чином, відповідність прокурора вимогам професійної етики 474 слугувала одним із обов'язкових критеріїв успішного проходження прокурорами атестації, за результатами якої вони могли продовжувати службу в прокуратурі. Водночас значна кількість прокурорів була звільнена з органів прокуратури через неуспішне проходження атестації, в тому числі внаслідок встановленої невідповідності морально-етичним вимогам. Таким чином, порушення правил професійної етики та поведінки, навіть вчинене багато років тому і таке, за яке прокурор вже притягувався до дисциплінарної відповідальності, фактично потягло за собою звільнення прокурора з органів прокуратури, що можна розглядати як опосередковану форму відповідальності за такі порушення.

Розглядаючи наслідки порушення прокурорами вимог професійної етики 475 та поведінки, слід зазначити, що ст. 33 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів зобов'язує прокурорів неухильно дотримуватися

вимог цього Кодексу та передбачає, що їх порушення тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Такою встановленою законом відповідальністю є дисциплінарна. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру», прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав, як, наприклад, систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики. Отже, законодавець визначає такі порушення як окрему підставу для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

476 Водночас варто відзначити, що тісно пов'язаною з оцінкою етичності поведінки прокурора є й така підстава притягнення його до дисциплінарної відповідальності, як вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури (п. 5 ч. 1 ст. 43 Закону «Про прокуратуру»). Зважаючи на це, на практиці у їх розмежуванні іноді виникають складнощі, тому часто ці підстави одночасно застосовуються для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.

477 **Порушення етики як підстава для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності.** При цьому підставою для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності є не будь-яке порушення морально-етичних вимог, а лише:

1) систематичне, яким визнається порушення професійної етики, яке вчинене повторно в межах визначеного часового періоду – протягом року з дня вчинення первісного порушення. Закріплення в законі подібних обмежень передбачає гарантію для прокурора від притягнення до дисциплінарної відповідальності за одноразове порушення етики, яке могло бути випадковим і належним чином не характеризує його особу. Водночас прокурора не притягають до відповідальності за порушення етики, які віддалені одне від одного у часі та у зв'язку із цим не являють значної небезпеки для етичних цінностей суспільства, не підривають репутації прокурора та не шкодять авторитету прокуратури.

478 З іншого боку, вчинення прокурором систематичних порушень професійної етики свідчить про його зневагу до них, моральний розпад особистості прокурора та значну загрозу рецидиву, в т. ч. більш серйозних

правопорушень. Крім того, подібні випадки можуть набувати широкого суспільного резонансу, створюючи в очах населення хибне уявлення про «безкарність» прокурорів і потурання їхній аморальній поведінці з боку керівництва. Тому така ситуація не повинна залишатися без уваги, а отже – потребує реагування у вигляді початку дисциплінарного провадження, за наслідками якого прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Водночас у практичному застосуванні цієї підстави притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності є певні складності. Передусім вони пов'язані зі встановленням факту вчинення попереднього порушення вимог професійної етики та його дати. Так, ані ЗУ «Про прокуратуру», ані чинний Кодекс професійної етики та поведінки прокурора не передбачають будь-якої фіксації чи документування факту порушення норм професійної етики. В цій ситуації для того, щоб довести, що порушення морально-етичних вимог дійсно було систематичним, необхідним є підтвердження не лише останнього, а й попереднього порушення. У разі відсутності такого підтвердження відповідальність прокурора виключається, адже ознака систематичності порушення не є встановленою. Тому більш правильним вирішенням цього питання можна вважати підхід, закріплений у ст. 30 попереднього Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури від 28.11.2012 (втратив чинність), де вказувалося, що у разі відсутності підстав для юридичної відповідальності працівника прокуратури керівником органу прокуратури до нього може бути застосований такий захід морального впливу, як застереження про припинення неетичної поведінки з попередженням про можливість застосування дисциплінарного стягнення, про що оголошується колективу прокуратури чи відповідного структурного підрозділу та складається протокол.

2) одноразове грубе порушення правил прокурорської етики. Як альтернативу систематичності порушень прокурорської етики, законодавець передбачає можливість притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за вчинення одноразового порушення, яке має ознаки грубого, тобто такого, що є особливо руйнівним для системи етичних вимог і правил, заподіює значну шкоду репутації прокурора, який його вчинив, а також підриває довіру населення до прокуратури.

481 Поняття «грубості» порушення є оцінним, тому створює можливості для різного його тлумачення. Правозастосовна практика виробила певні критерії, що дають змогу відмежувати «грубе» порушення від «негрубого». Так, приміром, враховується форма вини прокурора: порушення, вчинене умисно, може розцінюватися як грубе, в той час як необережне – як правило, ні. Також береться до уваги той факт, чи могло бути порушення правил прокурорської етики виправдано певними обставинами. Якщо до цього призвели дії потерпілого (наприклад, той умисно ображав прокурора, намагаючись позбавити його душевної рівноваги) або надзвичайна ситуація (наприклад, прокурор порушив правила дорожнього руху, коли віз дружину, у якої почалися перейми, до пологового будинку), то такі обставини певним чином виправдовують його дії і виключають ознаку грубості. Крім того, підлягають встановленню наслідки порушення прокурорської етики. В тих випадках, коли воно набуло значного негативного суспільного резонансу, завдало шкоди правам та законним інтересам особи чи держави або створило реальну загрозу настання таких наслідків, порушення може бути визнане грубим. Якщо ж, незалежно від характеру дій, такі наслідки не настали (наприклад, прокурор зловжив алкогольними напоями у себе вдома і про це не дізнався ніхто, крім членів його сім'ї), то ознака грубості може бути відсутня.

482 Варто відзначити, що значна частина діянь, які мають ознаки одноразового грубого порушення професійної етики, водночас тягнуть за собою інші види юридичної відповідальності. На практиці, як правило, як одноразове грубе порушення розцінюється вчинення прокурором діянь, що мають ознаки кримінального правопорушення. Що ж до адміністративних правопорушень, то як етичні порушення розцінюються найбільш грубі з них, наприклад керування транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, передбачене ст. 130 КУпАП, тощо.

483 При цьому вчинення прокурором кримінального правопорушення, підтверджене обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, має наслідком звільнення прокурора з посади на підставі ст. 56 ЗУ «Про прокуратуру». Аналогічний правовий наслідок застосовується у разі вчинення прокурором правопорушення, пов'язаного з корупцією, за умови набрання законної сили судовим рішенням про притягнення

прокурора до адміністративної відповідальності за це. Вчинення прокурором інших правопорушень не мають безпосередніх правових наслідків для його службового становища, однак можуть розглядатися як порушення етики і тягнути відповідальність

Важливо зауважити, що притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за порушення правил професійної етики безпосередньо не залежить від притягнення прокурора до інших видів юридичної відповідальності за ті самі дії, хоча відповідні провадження можуть бути пов'язані та взаємозумовлені. Приміром, обвинувальний вирок суду, яким було встановлено винуватість прокурора у вчиненні кримінального правопорушення, одночасно означає доведеність вчинення ним одноразового грубого порушення правил прокурорської етики. Фактично, те саме значення має рішення суду про притягнення прокурора до адміністративної відповідальності за адміністративне правопорушення, передбачене ст. 130 КУпАП, тощо. Разом з тим, відсутність такого вироку чи іншого рішення суду не виключає можливості притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за порушення професійної етики. Розглядаючи це питання, Велика Палата ВС вирішила, що для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за такий дисциплінарний проступок, як одноразове грубе порушення правил прокурорської етики, необхідно установити, зокрема, факт поведінки, що скомпрометувала звання працівника прокуратури, викликала негативний громадський резонанс; при цьому обов'язкова наявність судового рішення, яким би було визнано особу прокурора винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, склад якого б передбачав відповідні діяння, не є умовою для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності (Постанова Великої Палати ВС від 02.09.2020 у справі № 9901/213/19). Таким чином, для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності за подібні порушення не потрібно чекати набуття обвинувальним вироком проти прокурора законної сили; достатнім є встановлення факту одноразового грубого порушення вимог професійної етики. Водночас притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності на цій підставі не виключає можливості притягнення прокурора до адміністративної чи кримінальної відповідальності за відповідні діяння (ч. 2 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру»).

- 485 Дисциплінарні стягнення за порушення професійної етики. За результатами дисциплінарного провадження можуть бути прийняті такі рішення: про накладення на прокурора дисциплінарного стягнення або про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора чи про закриття дисциплінарного провадження. Під час прийняття рішення у дисциплінарному провадженні враховуються характер проступку, його наслідки, особа прокурора, ступінь його вини, обставини, що впливають на обрання виду дисциплінарного стягнення (ч. 3 ст. 48 ЗУ «Про прокуратуру»). Відповідне рішення може бути прийнято не пізніше ніж через рік із дня вчинення проступку без урахування часу тимчасової непрацездатності або перебування прокурора у відпустці.
- 486 За рішенням органу, що здійснює дисциплінарне провадження, на прокурора можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: 1) догана; 2) заборона на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду; 3) звільнення з посади в органах прокуратури.
- 487 При цьому щодо перших двох стягнень прокурор протягом одного року з дня накладення на нього відповідного дисциплінарного стягнення вважається таким, який притягувався до дисциплінарної відповідальності. Водночас йому надається можливість достроково позбутися цього статусу, оскільки ч. 3 ст. 49 ЗУ «Про прокуратуру» передбачає, що прокурор, який не допустив порушення законодавства та сумлінно й професійно здійснював свої службові обов'язки, може бути визнаний таким, який не притягувався до дисциплінарної відповідальності, на підставі клопотання керівника відповідного органу прокуратури, однак не раніш як: 1) через шість місяців із дня накладення дисциплінарного стягнення у вигляді догани; 2) після закінчення половини строку, визначеного у разі накладення дисциплінарного стягнення у вигляді заборони на строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду. Таким чином, законодавець стимулює виправлення прокурора і додержання ним етичної та законослухняної поведінки.
- 488 Найбільш суворим видом дисциплінарного стягнення, яке може накладатися на прокурора за порушення ним вимог професійної етики,

є звільнення з посади в органах прокуратури. Відповідно до ч. 4 ст. 49 ЗУ «Про прокуратуру», рішення про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора за результатами дисциплінарного провадження може бути прийнято у разі: 1) якщо дисциплінарний проступок, вчинений прокурором, має характер грубого порушення; 2) якщо прокурор вчинив дисциплінарний проступок, перебуваючи у статусі прокурора, який притягувався до дисциплінарної відповідальності. Можна вважати, що перша з цих підстав значною мірою збігається з такою, як одноразове грубе порушення прокурором вимог професійної етики, тобто за подібне порушення прокурора можуть відразу звільнити з органів прокуратури, хоча не виключається й накладення на нього інших дисциплінарних стягнень. У будь-якому випадку, загроза притягнення до дисциплінарної відповідальності покликана стимулювати прокурора до неухильного додержання правил професійної етики та поведінки.

Для вирішення задачі необхідно виходити з положень КУпАП, згідно з якими прокурор допустив адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173 – дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян. 489

Такі дії прокурора порушують правила етичної поведінки, закріплені у ст. 21 Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів, згідно з якими поза службою прокурор повинен поводитися коректно і пристойно. Йому слід уникати висловлювань і поведінки, які можуть зашкодити його репутації та авторитету прокуратури, викликати негативний суспільний резонанс. Крім того, прокурор порушив вимогу ч. 2 ст. 21 цього Кодексу, згідно з якою при з'ясуванні будь-яких обставин з представниками правоохоронних і контрольних органів прокурору не можна використовувати свій службовий статус, у тому числі посвідчення прокурора, з метою впливу на посадових осіб.

Вчинені прокурором дії мають характер одноразового грубого порушення правил прокурорської етики та повинні тягнути за собою притягнення його до дисциплінарної відповідальності на підставі п. 6 ч. 1 ст. 43 ЗУ «Про прокуратуру» аж до звільнення з посади прокурора. Притягнення В. до дисциплінарної відповідальності не виключає можливості

притягнення його до адміністративної відповідальності за вказане адміністративне правопорушення.

Питання для самоконтролю:

1. Розкрийте поняття і види відповідальності прокурора за порушення правил професійної етики.
2. Які особливості внутрішньої відповідальності прокурора за порушення морально-етичних вимог?
3. В яких випадках здійснюється оцінка дотримання норм професійної етики та поведінки прокурора?
4. Які наслідки порушення прокурорами вимог професійної етики та поведінки передбачені законом?
5. Розкрийте зміст систематичного та одноразового грубого порушення прокурором вимог професійної етики.
6. Як співвідноситься дисциплінарна відповідальність прокурора за порушення вимог професійної етики з іншими видами юридичної відповідальності?
7. Які дисциплінарні стягнення можуть накладатися на прокурора за порушення правил професійної етики?

Розділ 5

ЕТИКА СЛІДЧОГО

5.1. Поняття і значення етики слідчого

Громадянин М. звернувся до слідчого поліції з заявою про викрадення його речей із квартири. В заяві йшлося про крадіжку значної кількості коштовностей та антикварних речей. Слідчий, який добре знав М. (оскільки мешкав з ним в одному будинку), почав насміхатися з нього: «Звідки у тебе – відомого алкаша – взагалі можуть бути антикварні речі! Йшов би ти додому та не заважав працювати». У прийнятті заяви М. було відмовлено. 490

Визначте правовий та етичний аспект відносин між слідчим та громадянином М. Чи порушив слідчий норми КПК України та етики слідчого? Чи має можливість громадянин М. оскаржити бездіяльність слідчого, яка полягає у невнесенні даних про кримінальне правопорушення до ЄРДР?

Особливості кримінальної процесуальної діяльності слідчого. Професійна етика слідчого є різновидом професійної етики юриста, а відтак їй притаманні як загальні риси професійної етики, зокрема юридичної (про поняття та ознаки професійної етики див. у підрозділі 1.1 цього посібника), так і спеціальні риси, зумовлені особливостями професії слідчого та його діяльності. 491

Відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий – це службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу ДБР, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ, уповноважена в межах компетенції, передбаченої КПК, здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень. 492

Кримінальну процесуальну діяльність слідчого можна визначити як сукупність рішень та дій, що приймає та проводить слідчий у межах своєї компетенції та у встановленій кримінальним процесуальним 493

законодавством⁹⁶ процесуальній формі, які спрямовані на вирішення завдань досудового розслідування та кримінального провадження в цілому (ст. 2 КПК України). До завдань стадії досудового розслідування та діяльності слідчого можна віднести забезпечення: а) швидкого прийняття заяв та повідомлень про вчинене або підготовлюване кримінальне правопорушення (або іншого суспільного небезпечного діяння), внесення цих відомостей до ЄРДР (ч. 1 ст. 214 КПК України); б) розслідування кримінального правопорушення [всєбічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження (ч. 2 ст. 9 КПК України)]; в) прав та законних інтересів учасників досудового розслідування; г) належної правової процедури проведення досудового розслідування.

494 Слідчий зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення ефективності досудового розслідування (ч. 4 ст. 38 КПК України), несе відповідальність за законність та своєчасність здійснення процесуальних дій (ч. 1 ст. 40 КПК України). Повноваження слідчого закріплені у ст. 40 та інших статтях КПК України. Так, слідчий уповноважений: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії у випадках, встановлених КПК; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру та подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення щодо закриття кримінального провадження за наявності відповідних підстав (ч. 4 ст. 284 КПК України) тощо.

495 Слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється (ч. 5 ст. 40 КПК України). Під процесуальною самостійністю слідчого слід розуміти його право незалежно, на підставі внутрішнього переконання, що ґрунтується на всєбічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом оцінювати наявні докази, приймати процесуальні рішення й вчиняти дії, пов'язані

⁹⁶ Згідно зі ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України. Кримінальне процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інших законів України.

з рухом досудового розслідування та визначенням його напрямів, збиранням та перевіркою доказів, проведенням слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, за винятком випадків, коли законом передбачене отримання на це згоди прокурора чи ухвали слідчого судді⁹⁷.

Повноваження слідчого мають державно-владний характер, реалізація яких пов'язана з можливістю обмеження прав людини (права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, невтручання у приватне життя та ін.) та застосуванням примусу. 496

Ефективність діяльності слідчого залежить від її належного законодавчого врегулювання, додержання слідчим як норм закону, так і норм моралі, моральнісних принципів. Так, ще на початку ХХ століття доктор права А.Ф. Коні зазначав, що, вивчаючи кримінальний процес, необхідно звертати увагу, як і у чому виявляється у ньому вказана Гегелем об'єктивна моральність – *Sittlichkeit* та повинна виявлятися суб'єктивна мораль – *Moralitat*. Таким чином можна з'ясувати, як треба діяти, щоб кроки судового діяча до цілей правосуддя не суперечили моральному обов'язку людини⁹⁸. Вказані поради є актуальними й у теперішній час для професійної діяльності слідчого. Сучасний стан здійснення слідчим досудового розслідування⁹⁹, особливості його діяльності та соціальна значущість професії зумовлюють потребу подальшого розвитку такого напрямку наукового знання, як етика слідчого. 497

Поняття етики слідчого. Етика слідчого є комплексним вченням, яке виникло в результаті міжнаукової інтеграції на стикові етичних та правових (кримінальних процесуальних, кримінально-правових), а також криміналістичних знань, тому її природа та предмет мають комплексний етико-правовий характер. 498

⁹⁷ Кримінальний процес : підручник / О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін. ; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. С. 117.

⁹⁸ Коні А.Ф. Нравственные начала в уголовном процессе (Общие черты судебной этики). Избранные произведения. Собр. соч.: В 8 т. Т. 4. М., 1959. С. 51.

⁹⁹ Див., зокрема, щорічні доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні» (URL: www.ombudsman.gov.ua), численні рішення ЄСПЛ у справах щодо України, в яких констатуються випадки порушення прав осіб під час проведення досудового розслідування (URL: https://minjust.gov.ua/cat_9329; URL: <https://www.scourtl.gov.ua>; <https://zakon.rada.gov.ua/> та ін.)

- 499 Поняття етики слідчого можна визначити як вчення про реалізацію загальноприйнятих моральних цінностей (життя, свобода, честь, гідність людини, стабільне існування суспільства та ін.), моральних принципів (гуманізм, справедливість, повага до честі та гідності людини та ін.) та норм моралі у правозастосовній діяльності слідчого, а також у кримінальному процесуальному законодавстві, що її регулює¹⁰⁰.
- 500 Моральні принципи є загальними орієнтирами діяльності слідчого. Норми моралі засновані на моральних принципах, мають більш конкретний характер, вказують, які вчинки повинен (або не повинен) вчиняти слідчий. По-перше, це правила, які сформульовані суспільством протягом його історичного розвитку. Наприклад, золоте правило моралі: «(Не) чини щодо інших так, як ти (не) хотів би, щоб інші чинили щодо тебе». По-друге, норми моралі для службових осіб, які здійснюють правоохоронну діяльність, закріплено у кодексах професійної етики на міжнародному¹⁰¹ та національному рівнях.
- 501 Моральні цінності людини, суспільства та держави, моральні принципи, а також норми моралі становлять зміст етичних основ діяльності слідчого, які разом із нормами кримінального процесуального права регулюють його діяльність.
- 502 Структуру етичних основ діяльності слідчого становлять такі елементи: 1) морально-правова свідомість слідчого; 2) морально-правовий аспект мети, засобів, результату діяльності слідчого; 3) етико-правовий аспект діяльності слідчого, який включає систему кримінально-процесуальних та моральних відносин слідчого із суб'єктами досудового розслідування, а також норми кримінального процесуального права, моральні принципи, норми моралі та тактичні прийоми розслідування.
- 503 Взаємодія етичних основ та норм кримінального процесуального права, які регулюють діяльність слідчого, має вияв у (1) правотворчому (на законодавчому рівні) та (2) правозастосовному аспектах.

¹⁰⁰ У підрозділі 1.1 цього посібника зверталась увага, що поняття етики можна розглядати у двох взаємопов'язаних значеннях: 1) як сукупність ідей, теорій і концепцій, предметом яких є мораль і моральність; 2) як систему норм, принципів і правил поведінки людей.

¹⁰¹ Більш докладно про міжнародні стандарти діяльності слідчого див. у Розділі 2 цього посібника.

Взаємодія етичних основ та норм кримінального процесуального права, які регулюють діяльність слідчого, на законодавчому рівні. 504
Норми кримінального процесуального права створюються, змінюються з урахуванням моральнісних цінностей, що панують у суспільстві, та сприймаються як формально визнана міра справедливості, гуманізму. Такі моральнісні цінності людини, як життя, свобода, честь, гідність, приватне (особисте і сімейне) життя, є об'єктом правового забезпечення та знаходять свій вияв у:

- а) завданнях стадії досудового розслідування та кримінального провадження у цілому (ст. 2 КПК);
- б) загальних засадах кримінального провадження (глава 2 КПК);
- в) правах та законних інтересах учасників досудового розслідування та обов'язку слідчого їх забезпечити;
- г) кримінальній процесуальній формі проведення досудового розслідування (у тому числі порядку проведення процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень слідчим).

Оскільки моральнісні цінності становлять основу норм криміналь- 505
ного процесуального права, забезпечуються ними, це дозволяє стверджувати про моральнісні засади у кримінальному процесуальному праві та у законодавстві. Застосовуючи термінологічне словосполучення «моральнісні основи законодавства», маємо на увазі, що певні норми відповідають моральнісним принципам та цінностям, проте їх природа має правовий характер. Істотні порушення норм кримінального процесуального права тягне визнання процесуальних дій та рішень незаконними, а доказів, отриманих на підставі їх проведення – недопустимими.

Зміст етичного критерію кримінального процесуального законо- 506
давства становлять: розумне співвідношення моральнісних цінностей особи, суспільства та держави; достатність правового забезпечення прав та законних інтересів особи¹⁰². Обмеження суб'єктивних прав людини (права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, особистого та сімейного життя, таємницю листування тощо) є можливими тільки на підставі та у порядку, передбачених законом; має

¹⁰² Ще на початку ХХ століття А.Ф. Кони зазначав, що інтереси суспільства та гідність людини повинні захищатися з однаковою чуттєвістю та завзятістю. Див.: Кони А.Ф. Вказ. праця. С. 63.

бути мінімальним і достатньо необхідним у демократичному суспільстві (ст. ст. 8–10 КЗПЛ). Наприклад, під час кримінального провадження щодо неповнолітньої особи слідчий зобов'язаний вчиняти процесуальні дії в порядку, що найменше порушує звичайний уклад життя неповнолітнього, вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК України). Негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч. 2 ст. 246, п. 7 ч. 2 ст. 248, п. 6 ч. 1 ст. 251 КПК України). Застосування заходів забезпечення кримінального провадження не допускається, якщо слідчий, прокурор не доведе, що потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора (п. 2 ч. 3 ст. 132 КПК України) та ін.

507 **Взаємодія етичних основ та норм кримінального процесуального права у правозастосовній діяльності слідчого.** Діяльність слідчого регулюється, в першу чергу, нормами кримінального процесуального законодавства. Слідчий також використовує криміналістичні правила та рекомендації, керується нормами моралі, моральнісними принципами. Всі ці чинники тісно між собою пов'язані. Суворе дотримання норм кримінального процесуального законодавства є не тільки правовим обов'язком, але й глибоко моральною вимогою.

508 **Взаємодія етичних основ та норм кримінального процесуального права у правозастосовній діяльності слідчого знаходить свій прояв, зокрема, у:**

- а) тлумаченні правового змісту норм кримінального процесуального права, особливо тих, які містять оцінні поняття;
- б) оцінці доказів за внутрішнім переконанням;
- в) виборі процесуального рішення, яке необхідно прийняти в конкретній ситуації за наявності у слідчого дискреційних повноважень;
- г) виборі та застосуванні тактичних прийомів розслідування;
- д) відносинах слідчого із суб'єктами досудового розслідування, його поведінці, ставленні до свого процесуального обов'язку, до суб'єктів кримінального провадження.

509 Наприклад, для тлумачення оцінних понять, закріплених в КПК України, як-от: «людська гідність» (ст. 11), «жорстоке, нелюдське

або таке, що принижує гідність особи, поводження» (ч. 2 ст. 11, п. 2 ч. 2 ст. 87), «особисте та сімейне життя» (ст. 15, п. 3 ч. 2 ст. 27), «неупередженість» (ч. 2 ст. 9, п. 3 ч. 1 ст. 77, ч. 1 ст. 94), «обман» (ч. 2 ст. 96), «репутація особи» (ч. 2 ст. 96, п. 6 ч. 1 ст. 178), «нечесність» (ч. 2 ст. 96), «моральна шкода» (ч. 1 ст. 128), «морально-побутові умови сім'ї» (п. 1 ч. 1 ст. 487), «невідкладні випадки» (ч. 4 ст. 223, ч. 3 ст. 233), «поважна причина» (ст. 138) та ін., слідчий звертається до своїх моральних уявлень, життєвого та професійного досвіду, а також до практики ЄСПЛ.

Тлумачення інших норм кримінального процесуального законодавства також потребує з'ясування їх етичного навантаження. Так, слідчий повинен розуміти глибоко етичний зміст права свідка відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї. У зв'язку з цим, не наполягати на тому, щоб зазначені особи давали показання, нехтуючи родинними, сімейними відносинами. Необхідність у розглянутому випадку надати перевагу приватним інтересам перед публічними повинна стати особистим переконанням слідчого, він не може розглядати її як перешкоду на шляху встановлення фактичних обставин кримінального провадження. 510

Розслідуючи кримінальне правопорушення, слідчий повинен бути неупередженим. За приписами ч. 2 ст. 9 КПК України слідчий зобов'язаний всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Слідчий оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом (ч. 1 ст. 94 КПК України). 511

Розумне застосування владних повноважень є етичним критерієм під час вибору процесуального рішення, яке доцільно прийняти, або процесуальної дії, яку доцільно провести у конкретній ситуації, особливо за наявності у слідчого дискреційних повноважень. Певний вид процесуальної дії (або рішення) повинен бути найбільш пропорційним втручанням у права особи, щодо якої він планується проводитися. Наприклад, обшук та огляд житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали 512

слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку (ч. 2 ст. 236, ч. 2 ст. 237 КПК України).

513 З погляду моральності підлягають оцінці й тактичні прийоми розслідування кримінального правопорушення. Наприклад, чи допустимо розпалювати конфлікт між співучасниками кримінального правопорушення, застосовуючи такий засіб: обманути одного зі співучасників кримінального правопорушення, повідомивши йому, що співучасник (з яким вони разом вчинили кримінальне правопорушення) визнав себе винуватим і дав показання щодо своїх дій і дій співучасника? Чи можна вважати такі «слідчі хитрощі» етичними? На наш погляд, ні. Аморальність цих прийомів полягає у тому, що є ймовірність самообмови чи обмови іншої особи. Крім того, невідомо, як можуть виявитися негативні якості допитуваної особи у подальшому (можливо, у вчиненні іншого кримінального правопорушення з метою помсти, отже, ставиться під загрозу життя та здоров'я іншої особи). Також аморально без потреби перебувати допитувану особу, недоречно жартувати, насміхатися над психічними та фізичними вадами особи, релігійними чи національними почуттями. Порушення моральних норм поглиблює конфлікт з допитуваною особою, може призвести до слідчих помилок, суттєво «підриває» авторитет слідчого та правоохоронних органів у цілому.

514 Важливе значення має дотримання слідчим моральних принципів у кримінальних процесуальних відносинах із суб'єктами досудового розслідування. Наприклад, у відносинах з учасниками кримінального провадження, особливо з тими, хто має законний власний інтерес у кримінальному провадженні, слідчому необхідно поводитися стримано, не дозволяти собі проявляти свої емоції. Слідчий, як звичайна людина, може відчувати обурення, огидливість до підозрюваного, щодо якого він зібрав достатні, на його думку, докази, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення щодо дитини, людини літнього віку, кримінального правопорушення, пов'язаного з розбещенням неповнолітніх тощо. Але слідчий повинен стримувати свої емоції, він не має права демонструвати свою зневагу, обуреність. І це не тільки виконання вимог ч. 5 ст. 17 КПК України щодо необхідності поводження з особою, вина якої

не встановлена обвинувальним вироком суду, як з невинуватою особою. Це і моральна вимога, яка повинна бути реалізована в діяльності слідчого.

Аналіз взаємодії норм кримінального процесуального права та етичних основ діяльності слідчого дозволяє дійти висновку, що вони є гарантіями реалізації одна одної та забезпечення належного регулювання суспільних відносин на стадії досудового розслідування, а також виконання слідчим своїх обов'язків.

Основні завдання етики слідчого. До основних завдань етики слідчого можна віднести:

1) аналіз норм кримінального процесуального права, які регулюють діяльність слідчого, з позиції достатності правового забезпечення моральнісних цінностей особи, суспільства та держави;

2) аналіз тактичних прийомів розслідування, кримінальної процесуальної діяльності слідчого, його відносин із суб'єктами досудового розслідування з позиції відповідності моральнісним принципам та нормам моралі;

3) систематизацію моральних вимог до слідчого, розкриття їх змісту, а також розробку єдиного Кодексу професійної етики слідчого.

Значення етики слідчого полягає у розробці науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування слідчим відповідно до моральнісних цінностей, моральнісних принципів та норм моралі. Крім того, такі рекомендації сприятимуть виробленню таких моральних уявлень слідчого, які максимально відповідають сучасним потребам суспільства, держави та вирішенню завдань кримінального провадження.

Для вирішення задачі необхідно ознайомитися з положеннями ст. 214 КПК України щодо початку досудового розслідування. У ній закріплено, що «слідчий ... невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення ... зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань...» (ч. 1). Також «слідчий ... зобов'язаний прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається» (ч. 4).

Крім того, слідчий припустився порушень етики та слідчої етики: звертався до громадянина М. на «ти»; називав його «алкашом».

Бездіяльність слідчого, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, може бути оскаржена (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України) протягом десяти днів (ч. 1 ст. 304 КПК України) до слідчого судді.

Питання до самоконтролю:

1. Яка особа є слідчим у кримінальному провадженні України?
2. Які особливості кримінальної процесуальної діяльності слідчого?
3. Надайте визначення поняття «слідча етика».
4. У чому полягає взаємодія етичних основ та норм кримінального процесуального права у правотворчому аспекті?
5. У чому полягає взаємодія етичних основ та норм кримінального процесуального права у правозастосовній діяльності слідчого?
6. Яке значення має етика слідчого для забезпечення ефективності досудового розслідування кримінальних правопорушень?

5.2. Єдність і диференціація професійної етики слідчого

519 Громадянка Ч. зателефонувала до поліції та повідомила про вчинення у неї крадіжки речей та грошей із квартири, назвала своє прізвище, ім'я, по батькові, адресу та контактний телефон; пояснила, що особисто прийти до поліції не може, оскільки дуже погано почувається та, крім того, їй немає на кого залишити маленьку дитину; просила приїхати до неї та провести необхідні дії. Згодом до Ч. прибула слідча-оперативна група. Слідчий, який був керівником слідчо-оперативної групи, відрекомендувався та повідомив, що має намір отримати письмову заяву про вчинене кримінальне правопорушення, провести огляд місця події (якщо Ч. не заперечує проти цього) та опитати сусідів (як можливих очевидців злочину).

Громадянка Ч. була розгублена, постійно плакала, скаржилась, що у неї не залишилось грошей. Слідчий виявив співчутливість до Ч., запропонував їй заспокоїтись. Зачекавши доки Ч. перестала плакати, слідчий попередив її про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення (ст. 383 КК України) та прийняв письмову заяву. У заяві, серед іншого, йшлося про викрадення ноутбука та грошей (у сумі 5 тисяч доларів США), потерпіла

також зазначила, що у крадіжці вона підозрює свого колишнього чоловіка, оскільки, ймовірно, у нього залишився дублікат ключа від її квартири.

Оперативний працівник опитав сусідів Ч. Дві сусідки розповіли, що Ч. зловживає спиртними напоями. Висловили припущення, що крадіжку вона інсценувала сама, щоб звинуватити свого колишнього чоловіка і таким чином помститися йому. Ознайомившись з поясненнями сусідів, слідчий обурено почав кричати, звертаючись до Ч.: «Чого Ви тут казки розповідаєте! Навіщо так мститись своєму колишньому чоловіку? Які Ви можете надати докази, що у Вас дійсно були ці речі та гроші? Якщо не можете підтвердити, що вони у Вас були, то нам нічого тут витрачати час». Громадянка Ч. пояснила, що гроші та ноутбук подарувала їй рідна сестра.

Слідчий надав Ч. копію протоколу огляду місця події та повідомив, що через добу вона може отримати витяг з ЄРДР.

Визначте правовий та етичний аспект відносин між слідчим та громадянкою Ч. У яких випадках слідчий керувався нормами кримінального процесуального законодавства, а у яких – нормами моралі? Надайте оцінку діям слідчого з погляду дотримання норм КПК України та слідчої етики. Які можливі наслідки порушення норм слідчої етики?

Чинники, які обумовлюють наявність додаткових моральних вимог до професійної діяльності слідчого. Етичні правила професійної поведінки слідчого засновані на загальних моральнісних засадах, нормах моралі, які вироблені суспільством, а також включає додаткові (більш високі) моральні вимоги до слідчого та його професійної діяльності. Підвищені моральні вимоги до діяльності слідчого пов'язані зі специфікою його діяльності:

– необхідність спілкуватися з великою кількістю людей, так чи інакше пов'язаних з розслідуванням кримінального правопорушення (підозрювані, потерпілі, законні представники підозрюваних та потерпілих, свідки, представники юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, заявники та ін.);

– особливий психологічний стан певних учасників кримінального провадження, передусім потерпілих, які зазнали посягання на свої права та законні інтереси (наприклад, на життя, здоров'я, честь та гідність), та родичів потерпілих, які теж зазнали певного стресу в зв'язку з посяганням на своїх близьких;

– наявність конфліктної ситуації, пов'язаної з намаганням підозрюваного unikнути кримінальної відповідальності, ввести слідчого в оману, спровокувати на дії, які можна буде оскаржити, пославшись на порушення його прав;

– небажання свідків з'являтися за викликом слідчого та давати показання;

– надзвичайно велика завантаженість слідчого (це особливо стосується слідчих органу Національної поліції), що створює додатковий психологічний стрес;

– велика завантаженість слідчих суддів, до яких слідчий звертається з відповідними клопотаннями та вимушений витратити багато часу, очікуючи розгляду клопотання.

521 Перелік таких чинників можна було б продовжити, але й без цього очевидно, що слідчий повинен мати високі моральні та психологічні якості, під час здійснення своїх повноважень бути неупередженим, об'єктивним, справедливим, гуманним, врівноваженим, витриманим, коректним. Крім того, навіть зовнішній вигляд слідчого повинен відповідати певним загально визнаним вимогам, викликати довіру у тих, з ким він спілкується. Якщо, наприклад, слідчий допитує як свідка людину літнього віку, то навряд чи він зможе встановити психологічний контакт із таким свідком, коли сам має різнокольорове фарбоване волосся, незвичайну зачіску та одяг.

522 Норми моралі для службових осіб, які здійснюють правоохоронну діяльність, закріплені у кодексах професійної етики на міжнародному та національному рівнях. Проте наразі єдиного Кодексу професійної етики та поведінки слідчого в Україні немає. На слідчого поширюються правила етичної поведінки працівників того відомчого органу, де він працює. Разом з тим, етичні вимоги до діяльності та поведінки слідчого не залежать від його відомчої приналежності, оскільки засади діяльності слідчих щодо розслідування кримінальних правопорушень є однако-вими та ґрунтуються на положеннях Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, КПК України та інших законів України.

523 Загальні правила етичної поведінки, які закріплені у ЗУ «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. Зі змісту положень ч. 1 ст. 3 та

ч. 1 ст. 37 ЗУ «Про запобігання корупції» впливає, що основою для Кодексу чи стандартів професійної етики слідчих є і цей Закон. У статтях 38–44 розділу VI цього Закону закріплені такі правила етичної поведінки, зокрема:

- неухильно додержуватися вимог закону та загально визначених етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими;

- при виконанні своїх службових повноважень дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків;

- діяти неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання;

- сумлінно, компетентно, вчасно, результативно і відповідально виконувати службові повноваження та професійні обов'язки, не допускати зловживань та неефективного використання державної і комунальної власності;

- не розголошувати і не використовувати в інший спосіб конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом, що стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень та професійних обов'язків, крім випадків, встановлених законом;

- незважаючи на приватні інтереси, утримуватись від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону. Самостійно оцінювати правомірність наданих керівництвом рішень чи доручень та можливу шкоду, що буде завдана у разі виконання таких рішень чи доручень. У разі отримання для виконання рішень чи доручень, які особа вважає незаконними або такими, що становлять загрозу охоронюваним законом правам, свободам чи інтересам окремих громадян, юридичних осіб, державним або суспільним інтересам, негайно в письмовій формі повідомити про це керівника органу, в якому вона працює.

На підставі ч. 1 ст. 37 ЗУ «Про запобігання корупції» було затверджено: 524
Правила етичної поведінки поліцейських (наказом Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2016 № 1179); Правила етичної поведінки в органах Державної фіскальної служби (наказом Державної фіскальної служби

України від 03.04.2019 № 257); Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України (наказом Директора НАБУ від 01.09.2016 № 242).

525 **Правила етичної поведінки у Державному бюро розслідувань.** Ці правила закріплені у Правилах внутрішнього службового розпорядку Державного бюро розслідувань (затверджено протоколом конференції державних службовців ДБР від 29.01.2019 № 1). У вказаних Правилах зазначено, що державні службовці повинні: а) дотримуватись правил етичної поведінки, принципів професійності, принциповості та доброзичливості, дбати про свою професійну честь і гідність; б) уникати нецензурної лексики, не допускати підвищеної інтонації під час спілкування. Неприпустимими є прояви зверхності, зневажливого ставлення до колег та громадян; в) під час виконання своїх посадових обов'язків дотримуватись взаємоповаги, ділового стилю спілкування, виявляти принциповість і витримку; г) поведінкою забезпечувати довіру суспільства до діяльності Бюро. Етична поведінка державних службовців ДБР ґрунтується на принципах державної служби, визначених ЗУ «Про державну службу», а також загальних вимогах до поведінки цих осіб, визначених ЗУ «Про запобігання корупції». Крім того, працівники ДБР зобов'язані дотримуватись Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування (затверджених наказом Національного агентства України з питань державної служби від 05.08.2016 № 158).

526 **Правила етичної поведінки поліцейських,** затвержені наказом Міністерства внутрішніх справ від 09.11.2016 № 1179, складаються з декількох частин: 1) загальні положення, 2) основні вимоги до поведінки поліцейського, 3) поводження поліції із затриманою особою, 4) взаємодія поліції із громадськістю та іншими державними органами, 5) контроль керівника поліції за дотриманням етики поліцейським. У вказаних Правилах зазначені такі етичні вимоги, як:

- неухильно дотримуватись положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;
- професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією,

законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, міжнародними договорами України, а також цими Правилами;

- поважати і не порушувати права та свободи людини, до яких, зокрема, належать права: на життя; на повагу до гідності; на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду і віросповідання; володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на мирні зібрання; на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; інші права, які передбачені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України;

- у кожному окремому випадку обирати той захід з-поміж заходів, передбачених законодавством України, застосування якого призведе до настання найменш негативних наслідків;

- неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України, обмежень, пов'язаних зі службою в Національній поліції України, визначених ЗУ «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства України;

- виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку;

- поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати;

- контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку;

- мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;

- дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики;

- зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

– інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

527 Під час виконання службових обов'язків заборонено:

– сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

– допускати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;

– використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність, висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження в політичних або особистих цілях;

– розголошувати та використовувати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, у тому числі після припинення служби в поліції, крім випадків, визначених законом;

– перебувати на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, уживати тютюнові вироби під час безпосереднього виконання службових обов'язків і в невстановленому місці;

– дотримуватись субординації у стосунках з колегами, з повагою ставитись до старших за віком.

528 **Правила етичної поведінки працівників НАБУ** регламентує *Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України*, затверджений наказом Директора НАБУ від 01.09.2016. Він складається з п'яти розділів, які закріплюють: загальні положення; принципи етичної поведінки працівника Національного бюро; стандарти етичної поведінки працівника НАБУ; контроль за дотриманням вимог Кодексу; відповідальність за порушення вимог Кодексу. У цьому Кодексі зазначені такі принципи етичної поведінки, як: професіоналізм, законність, чесність та порядність, незалежність, відповідальність, збалансованість, об'єктивність, політична нейтральність, прозорість та підзвітність (розділ II).

Відповідно до розділу III цього Кодексу стандартами етичної поведінки працівника НАБУ є: 1) добросесність, 2) авторитет, повага та ввічливість, 3) неупередженість, 4) накази та вказівки, 5) заходи примусу, 6) інформація, 7) конфлікт інтересів, 8) подарунки, 9) зовнішній вигляд.

Отже, правила етичної поведінки службових осіб (у т. ч. слідчого) 529 органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу ДБР, НАБУ по суті своїй є однаковими та конкретизують положення ЗУ «Про запобігання корупції».

Основними висновками є такі. Єдність етичних вимог до професійної 530 діяльності слідчого полягає в тому, що вони ґрунтуються на: 1) загальних моральнісних принципах, нормах моралі, які вироблені суспільством; 2) положеннях Конституції України від 28 червня 1996 р., міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, КПК України, ЗУ «Про запобігання корупції» та інших законів України. Етичні вимоги до діяльності та поведінки слідчого не залежать від відомчої приналежності органу досудового розслідування, в якому він працює. Диференціація вимог до професійної діяльності слідчого полягає у наявності додаткових (більш високих) правил етичної поведінки, які пов'язані з проведенням досудового розслідування. За порушення правил етичної поведінки слідчий може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності у порядку, передбаченому чинним законодавством. Інформація про порушення слідчим стандартів етичної поведінки може бути підставою для його перевірки на добросесність, моніторингу способу його життя та проведення службового розслідування.

Наразі в Україні немає єдиного Кодексу професійної етики та пове- 531 дінки слідчого, що зумовлює потребу його розробки та впровадження.

Для вирішення задачі, в першу чергу, слід проаналізувати положення 532 статей 214 та 56 КПК України. Оцінюючи дії слідчого з погляду дотримання норм КПК України, слід зазначити, що слідчий діяв правильно, одержавши заяву потерпілої, а також її письмову згоду на проведення огляду місця події (житла). Заяву про вчинене кримінальне правопорушення необхідно внести до ЄРДР не пізніше 24 годин з моменту прийняття заяви, про що слідчий правильно повідомив потерпілій, а також правильно пояснив, що їй буде вручено витяг з ЄРДР (не пізніше 24 годин з моменту внесення

даних до ЄРДР). Відповідно до ч. 2 ст. 56 КПК слідчий, який прийняв заяву від потерпілої, повинен був вручити їй пам'ятку про процесуальні права та обов'язки, в умові завдання про це не йдеться. Проведення опитування сусідів також є загальною практикою, спрямованою на встановлення можливих свідків. Для з'ясування обставин можливого кримінального правопорушення, після внесення відповідних відомостей до ЄРДР, слідчий повинен буде допитати як свідків осіб, яким відомі обставини, що мають стосунок до провадження. Показання свідків повинні бути перевірені, як і всі джерела доказів. Слідчий не мав права робити конкретні висновки щодо достовірності пояснень сусідів, оскільки не перевірів їх. А головне – слідчий припустився порушень етичних вимог, коли почав кричати на потерпілу, висловив недовіру до її пояснень, причому у формі, яка є образливою (зокрема, була порушена така етична вимога, як необхідність контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи неприязні впливати на службову поведінку).

Дії слідчого в ситуації, коли він намагався заспокоїти потерпілу, цілком відповідають вимогам слідчої етики (зокрема, вимозі поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу).

Питання до самоконтролю:

1. У чому полягає єдність етичних правил професійної діяльності слідчого?
2. Які чинники обумовлюють наявність додаткових моральних вимог до професійної діяльності слідчого?
3. Які правила етичної поведінки закріплено у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р.?
4. Якими правилами етичної поведінки керується слідчий у своїй професійній діяльності?

5.3. Реалізація етичних основ у діяльності слідчого під час обрання, зміни, скасування заходів забезпечення кримінального провадження

533 03 червня 2021 р. гр. С. був затриманий за підозрою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України (порушення правил безпеки

дорожнього руху, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесні ушкодження). Працівники поліції, які затримали гр. С., вилучили у нього посвідчення водія, про що було складено відповідний протокол. 07 червня цього ж року до слідчого, який проводив досудове розслідування цього злочину, звернувся підозрюваний С. з проханням повернути йому посвідчення водія, пославшись на те, що він працює таксистом, і його заробіток – єдине джерело доходів його сім'ї, його дружина – інвалід другої групи, працювати не може, на його утриманні також двоє неповнолітніх дітей. Крім того, працюючи, він матиме змогу відшкодувати потерпілому завдані збитки. Також підозрюваний надав характеристику з місця роботи, де серед інших даних, які позитивно його характеризують, зазначено, що він працює водієм двадцять років, порушень правил дорожнього руху не допускав, порушення, в якому він підозрюється, – єдиний випадок.

Слідчий пояснив підозрюваному, що має намір звернутися до слідчого судді з клопотанням (погодженим з прокурором) про тимчасове обмеження його у користуванні спеціальним правом (правом керування транспортним засобом), і вже слідчий суддя буде вирішувати питання: повертати посвідчення водія чи ні. Проте він (слідчий) згоден повернути посвідчення водія прямо зараз, якщо С. надасть детальні показання щодо обставин злочину, у вчиненні якого підозрюється. Підозрюваний С. погодився з пропозицією слідчого. Слідчий провів допит відповідно до вимог КПК України та повернув підозрюваному посвідчення водія.

Надайте оцінку діям та роз'ясненням слідчого з погляду відповідності положенням КПК України та слідчої етики. Чи існували у наведеному випадку всі умови звернення слідчого з клопотанням (погодженим з прокурором) про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (правом керування транспортним засобом). Зокрема, така умова, як «потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи» (п. 2 ч. 2 ст. 132 КПК України)?

Поняття та види заходів забезпечення кримінального провадження. Проведення досудового розслідування пов'язано з можливістю застосування заходів забезпечення кримінального провадження. У КПК України визначення цих заходів не надано, проте вказується, що вони застосовуються з метою досягнення дієвості кримінального

534

провадження (ч. 1 ст. 131 КПК). Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені КПК України заходи процесуального впливу на учасників кримінального провадження з метою гарантування виконання ними процесуальних обов'язків, подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, досягненню його дієвості. Під останньою розуміють вирішення завдань кримінального провадження, вказаних у ст. 2 КПК України, у розумні строки, з дотриманням принципу процесуальної економії¹⁰³.

535 Згідно з ч. 2 ст. 131 КПК України заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 4–1) тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 7) тимчасове вилучення майна; 8) арешт майна; 9) затримання особи; 10) запобіжні заходи. До системи заходів забезпечення кримінального провадження доцільно віднести, зокрема: а) тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманій особи (ч. 1 ст. 148 КПК України); б) поміщення у приймальник-розподільник для дітей особи, яка після досягнення одинадцятирічного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років (ч. 4 ст. 499 КПК України).

536 Відповідно до ст. 176 КПК України запобіжними заходами є: 1) особисте зобов'язання; 2) особиста порука; 3) застава; 4) домашній арешт; 5) тримання під вартою¹⁰⁴ (ч. 1). Тимчасовим запобіжним заходом є затримання особи (ч. 2). Крім того, у КПК України закріплені «спеціальні» запобіжні заходи, які можуть бути застосовані лише до певної категорії осіб. Так, до неповнолітніх підозрюваних (обвинувачених),

¹⁰³ Кримінальний процес (2018). Вказ. праця. С. 200.

¹⁰⁴ У КПК України передбачені запобіжні заходи, що за своєю сутністю є триманням під вартою, застосовуються в особливому порядку і спрямовані на забезпечення можливості видачі особи: тимчасовий арешт (ст. 583) та екстрадиційний арешт (ст. 584).

крім запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК України, може застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників або адміністрації дитячої установи (ст. 493 КПК України). До особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом: а) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; б) поміщення до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст. 508 КПК України).

Під час досудового розслідування запобіжні заходи можуть бути застосовані тільки до підозрюваного, а заходи забезпечення кримінального провадження – як до підозрюваного, так і до інших учасників досудового розслідування (наприклад, до потерпілого, свідка), залежно від їх виду. Нормативне закріплення кола осіб, до яких може бути застосований конкретний вид заходу забезпечення кримінального провадження, є гарантією недопущення зловживання владними повноваженнями з боку службових осіб, які здійснюють кримінальне провадження (в т. ч. слідчого). 537

Застосування заходів забезпечення кримінального провадження пов'язано з певними обмеженнями прав і свобод особи, що породжує етико-правову проблему щодо мети, умов та підстав таких обмежень, достатності правового забезпечення моральнісних цінностей особи. 538

Залежно від мети застосування заходів забезпечення кримінального провадження можна виділити а) заходи, спрямовані на забезпечення належної поведінки суб'єктів, які залучаються до кримінального провадження (привід, відсторонення від посади та ін.), та б) заходи, спрямовані на збирання та перевірку доказів (виклик, тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна). Мета застосування конкретного виду заходу забезпечення кримінального провадження деталізується в положеннях КПК України, які регламентують порядок його застосування. Наприклад, тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом має на меті припинення кримінального правопорушення чи запобігання вчиненню іншого, припинення або запобігання протиправній поведінці підозрюваного щодо перешкодження кримінальному провадженню, забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 148 КПК України). 539

540 Метою застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування є забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам: 1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або слідчого судді; 2) знищити, сховати або спотворити будь-яку з речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; 3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; 4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; 5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється (ч. 1 ст. 177 КПК України). Застосування запобіжних заходів недопустимо пов'язувати з досягненням іншої мети, наприклад, охорони підозрюваного від фізичної розправи з боку зацікавлених осіб; отримання від підозрюваного показань щодо його причетності до кримінального правопорушення або викриття у вчиненні кримінального правопорушення інших осіб; покарання за кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, та ін.

541 **Етико-правові правила обрання заходів забезпечення кримінального провадження.** До обрання заходів забезпечення кримінального провадження ставляться такі вимоги:

- рішення приймає уповноважена особа в межах компетенції, передбаченої КПК України;

- застосування таких заходів є правомірним тільки за наявності умов, підстав та у порядку, передбаченому законом;

- має бути мінімальним і достатньо необхідним для забезпечення належної поведінки особи, щодо якої він застосовується. У кожному окремому випадку необхідно обирати той захід з-поміж заходів, передбачених законодавством України, застосування якого призведе до настання найменш негативних наслідків;

- заходи забезпечення слід застосовувати не тоді, коли це є можливим, а тоді, коли є необхідним, а психологічного впливу (переконання) недостатньо для забезпечення належної поведінки особи.

542 Суб'єкти, які уповноважені приймати рішення про обрання заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового

розслідування. Під час досудового розслідування слідчий має повноваження самостійно:

а) здійснити виклик підозрюваного, свідка, потерпілого або іншого учасника кримінального провадження у встановлених КПК України випадках для допиту чи участі в іншій процесуальній дії. Слідчий має право викликати особу, якщо є достатні підстави вважати, що вона може дати показання, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою (ст. 133 КПК України);

б) тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманій особи (право керування транспортним засобом або судном; право полювання; право на здійснення підприємницької діяльності; право на володіння та носіння зброї) (ч. 1 ст. 148 КПК України);

в) тимчасово вилучити майно під час затримання, обшуку, огляду (ст. 168 КПК України);

г) затримати особу (ст. 208 КПК України).

За загальним правилом, на стадії досудового розслідування рішення 543 про обрання (та зміну) більшості заходів забезпечення кримінального провадження приймає слідчий суддя, про що постановляє відповідну ухвалу (ч. 1 ст. 132 КПК України). Це положення є гарантією законності застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978 р.) зазначено, що принцип верховенства права виходить, зокрема, з того, що втручання органів виконавчої влади у права окремих осіб повинно перебувати під ефективним контролем, який зазвичай має забезпечуватися судовою владою у будь-якому разі як останньою інстанцією; судовий контроль надає найкращі гарантії незалежності, неупередженості та належної правової процедури.

За наявності підстав обрання певного виду заходу забезпечення кри- 544 мінального провадження, слідчий складає відповідне клопотання, погоджує його з прокурором та направляє до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого розташовано орган досудового розслідування, а у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, віднесених до підсудності Вищого антикорупційного суду, – до Вищого антикорупційного суду.

- 545 Без погодження з прокурором слідчий може звернутися до слідчого судді з клопотанням про: привід (ч. 2 ст. 140 КПК України), накладення грошового стягнення (ч. 2 ст. 144 КПК України).
- 546 **Обставини, які повинен обґрунтувати слідчий під час обрання запобіжного заходу.** Звертаючись до слідчого судді з клопотанням про обрання певного виду заходу забезпечення кримінального провадження, слідчий повинен довести (обґрунтувати), що:
- 1) існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для обрання заходу забезпечення кримінального провадження;
 - 2) потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який йдеться в клопотанні слідчого;
 - 3) може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий звертається із клопотанням (ч. 3 ст. 132 КПК України).
- 547 Оцінка та обґрунтування (як у клопотанні, так і в судовому засіданні) наявності вказаних обставин потребує від слідчого звернення до норм КПК України, практики ЄСПЛ, свого професійного досвіду та моральних принципів.
- 548 Так, «*обґрунтована підозра*» є оцінним поняттям, визначення якого у КПК України не надано. Узагальнене визначення поняття «*обґрунтована підозра*» у вчиненні особою кримінального правопорушення сформульовано у правових позиціях ЄСПЛ. Зокрема, у п. 175 рішення від 21 квітня 2011 р. у справі «*Нечипорук і Йонкало проти України*» ЄСПЛ зазначив, що термін «*обґрунтована підозра*» означає, що існують факти або інформація, які можуть переконати об'єктивного спостерігача в тому, що особа, про яку йдеться, могла вчинити це правопорушення. Від сукупності обставин справи залежить, що саме можна вважати обґрунтованою підозрою. При цьому така підозра не може ґрунтуватися лише на тому, що особа вчинила в минулому правопорушення, навіть аналогічне¹⁰⁵.
- 549 Звернемо увагу, що про певну тяжкість злочину у КПК України зазначається в зв'язку із застосуванням запобіжних заходів, включаючи затримання (п. 3 ч. 1 ст. 208), та відсторонення від посади (ст. 154). Яким чином під час вирішення питання про застосування інших заходів

¹⁰⁵ Справа «*Нечипорук і Йонкало проти України*» : рішення ЄСПЛ від 21.04.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683

забезпечення слід враховувати «ступінь тяжкості кримінального правопорушення», наприклад, здійсниючи виклик, привід чи накладаючи грошове стягнення, КПК України не визначає. У цьому випадку йдеться про наявність розпочатого конкретного кримінального провадження.

Така обставина, як *«потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи»* (п. 2 ч. 3 ст. 132 КПК), потребує від слідчого спочатку з'ясувати можливість отримати докази або забезпечити належну поведінку особи без застосування заходу забезпечення кримінального провадження, або застосування такого його виду, який є мінімальним і достатньо необхідним.

Наприклад, перш ніж звертатись до слідчого судді з клопотанням (погодженим з прокурором) про тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий повинен переконатися, що, по-перше, відомості, які можна одержати шляхом тимчасового доступу, необхідні для цього кримінального провадження; по-друге, їх не можна одержати іншим шляхом. Оскільки слідчий має право витребувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речі, документи, висновки ревізій та акти перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК), то він повинен спочатку вдатися до таких засобів одержання необхідних даних (доказів), які не будуть пов'язані з істотним примусом. Крім того, в деяких випадках слідчому доцільно було б звернутися до відповідних осіб з проханням про передавання речей та документів для використання їх у кримінальному провадженні (тобто застосувати метод переконання). Так, якщо у потерпілого містяться речі чи документи, які мають стосунок до кримінального провадження, але потерпілий не надає їх добровільно, доцільно було б роз'яснити потерпілому, яке важливе значення для розслідування кримінального правопорушення мають ці речі та документи, запевнити потерпілого, що після завершення кримінального провадження йому обов'язково буде повернуто його речі чи документи.

На необхідність враховувати можливість отримання речей без застосування заходу забезпечення кримінального провадження (тимчасового доступу) звертав увагу ВС у своїй постанові від 20 грудня 2018 р.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Постанова Касаційного кримінального суду ВС від 20 грудня 2018 р., справа № 556/483/17, URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78980165>

У кримінальному провадженні, в якому ухвалено цю постанову, слідчий під час проведення освідчення підозрюваного вилучив одяг зі слідами крові. Захисник наполягав на визнанні одержаних таким чином речей недопустимими доказами, оскільки не було рішення слідчого судді про тимчасовий доступ до речей. ВС дійшов висновку про відповідність закону дій слідчого.

553 Вирішуючи питання про необхідність звернення до слідчого судді з клопотанням (погодженим з прокурором) про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, слідчий зобов'язаний також врахувати наслідки такого обмеження для підозрюваного та інших осіб (п. 3 ч. 2 ст. 152 КПК України). Наприклад, слід врахувати, що наявність спеціального права (керування транспортним засобом) забезпечує підозрюваному та членам його сім'ї єдине джерело отримання доходів та можливість відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків.

554 До загальних правил застосування заходів забезпечення кримінального провадження належить і можливість виконання завдання, для виконання якого слідчий звертається із клопотанням (п. 3 ч. 3 ст. 132 КПК України). При цьому слідчий повинен усвідомлювати, що загальна мета застосування заходів забезпечення кримінального провадження конкретизується у меті застосування певного виду заходу забезпечення кримінального провадження.

555 Далі розглянемо конкретну ситуацію: слідчий звертається до слідчого судді з клопотанням про привід¹⁰⁷ свідка. Таке клопотання буде обґрунтованим та відповідати етико-правовим вимогам за наступних обставин:

а) особа вже була декілька разів викликана як свідок у зв'язку з провадженням конкретного кримінального провадження;

б) виклики було здійснено у встановленому законом порядку (ст. 135 КПК України);

в) повістку про виклик особа отримала або була ознайомена з її змістом іншим шляхом, про що наявне належне підтвердження (ст. 136 КПК України). Особа була проінформована про: прізвище та посаду слідчого, який здійснював виклик; найменування та адресу установи, до якої

¹⁰⁷ Згідно з ч. 1 ст. 140 КПК України привід полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час.

здійснюється виклик, номер телефону чи інших засобів зв'язку; найменування (номер) кримінального провадження, за яким здійснюється виклик; процесуальний статус, у якому перебуває; час, день, місяць, рік і місце прибуття за викликом; процесуальна дія (дії), для участі в якій викликається; наслідки неприбуття за викликом із зазначенням тексту відповідних положень закону, в тому числі можливість застосування приводу; передбачені КПК поважні причини, через які особа може не з'явитися на виклик, та нагадування про обов'язок заздалегідь повідомити про неможливість з'явлення (ст. 137 КПК України). Вважаємо, що особа повинна бути проінформована про свої права, на жаль, такої вказівки у ст. 137 КПК України не зазначено. Особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом;

г) особа не з'явилась без поважних причин або не повідомила про причини свого неприбуття за викликом слідчого (ч. 1 ст. 139 КПК України). Згідно зі ст. 138 КПК України поважними причинами неприбуття особи на виклик є: 1) затримання, тримання під вартою або відбування покарання; 2) обмеження свободи пересування внаслідок дії закону або судового рішення; 3) обставини непереборної сили (епідемії, військові події, стихійні лиха або інші подібні обставини); 4) відсутність особи у місці проживання протягом тривалого часу внаслідок відрядження, подорожі тощо; 5) тяжка хвороба або перебування в закладі охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням або вагітністю за умови неможливості тимчасово залишити цей заклад; 6) смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому життю; 7) несвоєчасне одержання повістки про виклик; 8) інші обставини, які об'єктивно унеможливають з'явлення особи на виклик. У цій статті надано перелік поважних причин неприбуття особи на виклик, який не є вичерпним. Питання про поважність (або неповажність) причини неприбуття особи на виклик слідчий вирішує у кожному конкретному випадку;

д) повторний виклик не призведе до бажаного результату (тобто особа знов не з'явиться), іншим шляхом отримати докази неможливо.

Крім того, перш ніж звернутися до слідчого судді з клопотанням про привід свідка, слідчий повинен переконатися в тому, що ця особа не з'явилася за викликом без поважних причин. Бажано також з'ясувати

конкретні причини неявки – можливо, свідкові погрожували або про-
сили не йти на допит. У деяких випадках доцільно не ставити питання
про застосування заходу забезпечення кримінального провадження –
приводу, а знайти можливість поспілкуватися зі свідком, пояснити,
наскільки важливі для слідства його показання, переконати його при-
бути за викликом, а у разі необхідності прийняти рішення про засто-
сування заходів безпеки (ч. 2 ст. 3, ст. 7 ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб,
які беруть участь у кримінальному судочинстві»).

557 Також необхідно враховувати, що привід свідка не може бути засто-
сований до неповнолітньої особи, вагітної жінки, осіб з інвалідністю пер-
шої або другої груп, особи, яка одноосібно виховує дітей віком до шести
років або дітей з інвалідністю, а також осіб, які згідно з КПК України не
можуть бути допитані як свідки (ч. 3 ст. 140 КПК). Перелік осіб, які не
можуть бути допитані як свідки, визначено у ч. 2 ст. 65 КПК України.

558 Звернемо увагу, що можливості застосування приводу як заходу
забезпечення кримінального провадження істотно обмежені колом осіб,
щодо яких він може бути застосований. Під час досудового розсліду-
вання привід може бути застосований лише до підозрюваного та свідка.

559 Під час вирішення задачі, по-перше, необхідно звернути увагу на
положення ч. 1 ст. 150 КПК України: у випадку тимчасового вилучення
документів, які посвідчують користування спеціальним правом, слід-
чий за погодженням з прокурором зобов'язаний звернутися до слідчого
судді з відповідним клопотанням не пізніше двох днів з моменту тим-
часового вилучення. Пропуск зазначеного строку тягне за собою необ-
хідність повернення тимчасово вилучених документів. Отже, слідчий
зобов'язаний був повернути підозрюваному посвідчення водія у будь-
якому разі та не вдаватися до шантажу – показання в обмін на повер-
нення посвідчення водія.

По-друге, зі змісту задачі вбачається, що відсутні обставини, які
виправдовують необхідність застосування стосовно підозрюваного
тимчасового обмеження у користуванні правом керування транспорт-
ним засобом. Зокрема, відсутня така умова застосування такого заходу
забезпечення кримінального провадження, як «потреби досудового
розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і сво-
боди особи» (п. 2 ч. 2 ст. 132 КПК), оскільки наявність спеціального права

(керування транспортним засобом) забезпечувало підозрюваному та його сім'ї єдине джерело отримання доходів та можливість відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків.

Питання до самоконтролю:

1. Які види заходів забезпечення кримінального провадження передбачені у КПК України?
2. З якою метою можуть бути застосовані заходи забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування?
3. Які суб'єкти уповноважені приймати рішення про обрання заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування?
4. Які види заходів забезпечення кримінального провадження слідчий може (має повноваження) застосувати самостійно?
5. Які загальні вимоги етичного характеру передбачені в КПК України стосовно застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування?
6. Які положення принципу пропорційності реалізуються в діяльності слідчого під час обрання (зміни, скасування) заходів забезпечення кримінального провадження?
7. Наведіть приклад обґрунтованого та такого, що відповідає етико-правовим вимогам, клопотання слідчого про здійснення приводу свідка.

5.4. Реалізація етичних основ у діяльності слідчого під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих розшукових дій

Під час досудового розслідування кримінального правопорушення, 560 передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України, потерпіла В. пояснила, що вона може впізнати чоловіка, який напав на неї у міському парку, а також запам'ятала його особливі прикмети. Виходячи з кабінету слідчого, вона побачила затриманого як підозрюваного в цьому кримінальному провадженні Д., якого конвоювали двоє працівників поліції. Потерпіла закричала, що саме цей чоловік напав на неї у парку та стала завдавати йому ударів. Слідчий негайно запросив понятих та провів впізнання підозрюваного Д.

Після цього слідчий звернувся з клопотанням до слідчого судді про проведення допиту потерпілої В. в порядку ст. 225 КПК України. Як обґрунтування слідчий зазначив, що потерпіла тривалий час зловживає наркотичними засобами, що утворює небезпеку для її життя. На підтвердження цих обставин слідчим була надана медична довідка, згідно з якою В. було встановлено діагноз «наркоманія». Інших доказів слідчим надано не було, тому слідчий суддя відмовив у задоволенні зазначеного клопотання.

Охарактеризуйте дії слідчого. Яких порушень припустився слідчий під час кримінального провадження.

561 **Поняття і значення слідчих (розшукових) дій.** З метою швидкого та повного розслідування кримінальних правопорушень дізнавач, слідчий, прокурор проводять багато різноманітних за своїм характером дій. Усі вони ґрунтуються на вимогах кримінального процесуального закону, тому мають узагальнену назву – процесуальні дії. Але серед них особливе значення мають дії, спрямовані на збирання або перевірку вже отриманих доказів. Такі дії іменуються слідчими (розшуковими) і мають важливе значення, оскільки під час їх проведення збираються досудові докази, які згодом є предметом судового дослідження та покладаються у підґрунтя підсумкового судового рішення. Отже, дотримання не лише вимог кримінального процесуального закону, але й етичних норм під час їх проведення набуває особливого значення, оскільки докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини, визнаються недопустимими та не можуть бути використані під час прийняття процесуального рішення та на них не може посилається суд у судовому рішенні.

562 Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, передбачений КПК України, безумовно, має етичну основу, оскільки, по-перше, під час їх здійснення відповідно до вимог КПК слідчим (дізнавачем) повинні реалізовуватися загальні засади кримінального провадження, які самі по собі наповнені глибоким етичним змістом, а по-друге, етичним

змістом наповнені норми КПК, що унормовують процес доказування та спрямовані на захист найважливіших моральних цінностей – честі, людської гідності, особистої таємниці, таємниці спілкування та приватного життя, права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, недоторканність права власності, презумпції невинуватості тощо. Саме тому дотримання слідчим, дізнавачем, прокурором вимог кримінального процесуального закону *a priori* детермінує й дотримання ним етичних вимог.

Загальні засади проведення слідчих (розшукових) дій. Правовим 563 та моральним підґрунтям кримінальної процесуальної діяльності слідчого¹⁰⁸ перш за все є загальні засади кримінального провадження, як фундаментальні, найзагальніші положення, що містять сутнісні ознаки кримінального провадження, визначають рівень захищеності прав та свобод людини, побудову його системи та є орієнтиром у діяльності учасників кримінального провадження. Зокрема, відповідно до вимог ст. 8 КПК України кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Це положення, що випливає зі ст. 3 Конституції України, є засадничим для всієї кримінальної процесуальної діяльності слідчого (дізнавача), оскільки закріплює пріоритет прав та свобод людини під час кримінальної процесуальної діяльності, яка за своєю суттю переважно є примусовою.

Моральне підґрунтя має принцип *законності*, що закріплений у ст. 9 564 КПК України та передбачає, серед іншого, що прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Таке положення кримінального процесуального закону убезпечує слідчого від обвинувального

¹⁰⁸ Відповідно до ч. 1 ст. 40–1 КПК України дізнавач під час здійснення дізнання наділяється повноваженнями слідчого – отже, наведені положення рівною мірою стосуються й дізнавача.

ухилу, покладає на нього обов'язок висунути та дослідити всі реально можливі версії щодо характеру події, що має ознаки кримінального правопорушення; однаково ретельно встановити та перевірити як обставини, що викривають особу, так і ті, що її виправдовують. Гарантіями недопущення обвинувального ухилу є вимога ч. 5 ст. 223 КПК України, відповідно до якої у разі отримання під час проведення слідчої (розшукової) дії доказів, які можуть вказувати на невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий, прокурор зобов'язаний провести відповідну слідчу (розшукову) дію в повному обсязі, долучити складені процесуальні документи до матеріалів досудового розслідування та надати їх суду у випадку звернення з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

565 Важливі моральні цінності захищаються ст. 10 КПК «Рівність перед законом і судом», яка передбачає, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК України, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками. Положення ст. 10 КПК України корелюють зі ст. 14 «Заборона дискримінації» КЗПЛ.

566 Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає, що існує єдиний процесуально-правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію процесуальних прав відповідно до процесуального статусу кожного. За порушення рівноправності громадян залежно від расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками ст. 161 КК України встановлена кримінальна відповідальність. Причому вчинення цих дій службовою особою належить до кваліфікуючих ознак.

567 Для кримінального судочинства має істотне значення положення принципу «Повага до людської гідності», що закріплений у ст. 11 КПК України, відповідно до якого під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її

гідність, поведженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поведження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

Положення наведеної статті імплементують у кримінальне процесуальне законодавство норми низки статей Конституції України, зокрема статей 3, 28, 55 та 68, преамбули Загальної декларації прав людини, ст. 3 КЗПЛ, Міжнародного пакта про громадянські та політичні права, Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить визначення поняття гідності. У судовій практиці під гідністю пропонується розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності. З честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточення, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло¹⁰⁹.

Правовий зміст засади, що міститься у ст. 11 КПК України, спрямовує слідчих на те, що під час кримінального провадження є неприпустимими будь-які прояви катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поведження чи покарання, погрози застосування такого поведження, утримування особи у принизливих умовах, примушування до дій, що принижують людську гідність.

У вітчизняному законодавстві термін «катування» визначений у ст. 127 КК України як умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб.

Роз'яснює цей термін також Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів

¹⁰⁹ Див.: п. 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09

поводження та покарання. Відповідно до ст. 1 цієї Конвенції катування – це будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисно заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. У цей термін не включаються біль або страждання, які виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

573 Згідно з Приміткою до принципу 6 Зводу принципів захисту всіх осіб, які піддаються затриманню чи ув'язненню будь-яким чином, затвердженого резолюцією 43/173 Генеральної асамблеї ООН від 09.12.1988 р., термін «жорстокі, нелюдські чи такі, що принижують гідність, види поведження або покарання» має тлумачитися таким чином, щоб забезпечити якнайбільш широкий захист проти зловживань фізичного чи психологічного характеру, включаючи утримання затриманої чи ув'язненої особи в умовах, які позбавляють її, тимчасово або постійно, будь-якого з її природних почуттів: зору, слуху, просторової або часової орієнтації, та які можуть викликати стрес, почуття жаху чи неспокою, здатні принизити чи образити її, зломити її фізичний чи моральний опір.

574 Жорстокими й такими, що ображають особисту гідність, необхідно вважати дії, які завдають особі особливого фізичного болю чи моральних страждань. Як розтлумачив ВС України, такі дії можуть полягати у протиправному застосуванні спеціальних засобів (наручники, гумові кийки, отруйні гази, водомети тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні честі, гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо¹¹⁰.

¹¹⁰ Див.: п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>

Повага до людської гідності, як і до інших моральних цінностей, 575 у кримінальному провадженні є індикатором законності кримінальної процесуальної діяльності слідчого, а також усього досудового кримінального провадження в цілому. Недотримання зазначених вище вимог тягнуть за собою не лише санкції процесуального характеру, а можуть бути підставою для притягнення слідчого до кримінальної відповідальності. Зокрема, отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження тягне за собою визнання їх недопустимими (ч. 1, п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України); проведення слідчого експерименту допускається за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточення, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода (ч. 4 ст. 240 КПК); при освідуванні не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або небезпечні для її здоров'я (ч. 4 ст. 241 КПК); перед вирішенням питання про передачу засудженої особи для відбудовання покарання з України до іноземної держави остання має надати гарантії того, що засуджений не буде підданий катуванню або іншому жорсткому, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ч. 2 ст. 606 КПК України) тощо.

Моральні основи порядку проведення слідчих (розшукових) дій. 576 Звернення до статей КПК України, які унормовують процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій, дає підстави стверджувати, що цей порядок також має глибоке моральне підґрунтя. Зокрема, індикаторами прагнення законодавця до створення процесуального порядку, за якого передусім забезпечуються права та законні інтереси учасників кримінального провадження, що само по собі проникнуте глибоким моральним змістом, є низка таких вимог. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, відповідно до їх процесуального статусу та ролі у слідчій дії роз'яснюються права й обов'язки, передбачені КПК України, процесуальний порядок проведення слідчої дії, а також указується на відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 223 КПК України).

Глибоко етичними за своїм змістом є положення, які зараз знайшли 577 закріплення в нормах КПК України та стосуються часу проведення слідчих

дій. Зокрема, КПК забороняє проведення слідчих (розшукових) дій у нічний час (з 22 до 6 години), за винятком невідкладних випадків (ч. 4 ст. 223 КПК України). Обґрунтування проведення слідчої (розшукової) дії у нічний час обов'язково повинно бути зазначено у протоколі слідчої дії. Крім того, вимоги закону містяться й щодо часу проведення обшуку. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 236 КПК України обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважатиме, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку. Ці оцінні поняття містять правову доміную захисту прав та законних інтересів людини і громадянина і спрямовують слідчого на знаходження розумного балансу під час обрання моменту обшуку між публічними інтересами держави та можливістю досягнення мети конкретної слідчої дії і в цілому завдань кримінального провадження та приватними інтересами особи.

578 Як відомо, особа викликається до слідчого шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону (ч. 1 ст. 135 КПК України). Виходячи з принципу поваги до людської гідності, етичних вимог, обов'язковою у повістці про виклик повинна бути вказівка на те, з якою метою викликається особа, з позначенням її процесуального статусу у кримінальному провадженні. Крім того, не слід забувати важливе положення етичного характеру, яке зараз знайшло своє відображення у КПК України: особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом не пізніше ніж за три дні до дня, коли вона зобов'язана прибути за викликом. Якщо строки здійснення процесуальних дій не дозволяють здійснити виклик у зазначений строк, особа має отримати повістку про виклик або бути повідомленою про нього іншим шляхом якнайшвидше, але в будь-якому разі з наданням їй необхідного часу для підготовки та прибуття за викликом (ч. 8 ст. 135 КПК України).

579 Низка вимог етичного характеру має бути реалізована під час залучення понятих для проведення слідчих (розшукових) дій. Відомо, що для участі у слідчій (розшуковій) дії слідчий залежно від власного розсуду може запросити понятих. Проте для пред'явлення особи, трупа чи

речі для впізнання, огляду трупа, у тому числі пов'язаного з екстугмацією, слідчого експерименту, освідчування особи, запрошення не менше двох понятих є обов'язковим. Разом з тим у тих випадках, коли слідчий під час проведення зазначених слідчих дій здійснює безперервний відеозапис ходу їх проведення, понятих можна не запрошувати. Обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (ч. 7 ст. 223 КПК України).

Закон встановлює, що понятими не можуть бути потерпілий, родичі 580 підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники правоохоронних органів, а також особи, заінтересовані в результатах кримінального провадження (ч. 7 ст. 223 КПК України). Разом з тим етичними міркуваннями повинні бути обумовлені рекомендації не залучати як понятих сусідів, знайомих, співробітників особи, в житлі якої проводиться обшук, огляд або інша слідча (розшукова) дія. Врахування такої рекомендації убезпечить особу від небажаного розголошення відомостей про здійснення слідчої (розшукової) дії, про кримінальне провадження, що розпочато стосовно особи. Залежно від кримінального правопорушення, вчиненого певною особою, понятим можуть стати відомі дані про особисту або сімейну таємницю; уподобання особи, у якій проводиться слідча дія, дані, які характеризують сусіда з негативного боку, або які свідчать про той бік його особистого життя, що є неприйнятним для широкого загалу або заслуговує на осуд у більшості суспільства з тих чи інших причин.

Отже, доцільним є під час обрання понятих запрошувати тих, які не 581 знайомі з особою, у якій проводиться слідча дія. Крім того, доцільним є попередження понятих про неприпустимість розголошення відомостей, що стали їм відомі під час проведення слідчої дії, без дозволу слідчого та про встановлену законом відповідальність за незаконне розголошення відомостей досудового розслідування.

Під час проведення слідчих (розшукових) дій слідчий вправі застосовувати тактичні прийоми, спрямовані на отримання достовірної інформації, які розробляються криміналістикою. КПК України спеціально не унормовує їх види, порядок застосування тощо, але вони можуть бути допустимими, якщо перш за все відповідають вимогам закону, не порушують фундаментальних прав осіб, що беруть участь у кримінальному 582

провадженні, сприяють добровільному вибору позиції особи, є доцільними та обумовлюються етичними вимогами, що прийняті в суспільстві. Зокрема, застосування тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій не повинно: 1) принижувати честь і гідність особи; 2) ставити невинуватого в такі умови, за яких він змушений визнати себе винним, обмовити себе або інших осіб; 3) здійснюватися з використанням хворобливого або безпорадного стану особи; 4) будуватися на приховуванні правової інформації; 5) ґрунтуватися на необізнаності особи стосовно фактичних обставин справи; 6) сприяти вчиненню особою під час проведення слідчих (розшукових) дій нових злочинів або аморальних проступків; 7) провокувати вчинення злочинів; 8) спиратися на повідомлення завідомо неправдивих відомостей або надання неправдивих обіцянок тощо.

583 Слідчий повинен пам'ятати про неприпустимість розголошення не лише відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України), а й відомостей про приватне життя особи, що є учасником кримінального провадження. На це вказує ст. 15 КПК України, яка передбачає, що під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне (особисте і сімейне) життя. Ніхто не може збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди, крім випадків, передбачених КПК. Інформація про приватне життя особи, отримана в порядку, передбаченому КПК України, не може бути використана інакше, як для виконання завдань кримінального провадження. Кожен, кому наданий доступ до інформації про приватне життя, зобов'язаний запобігати розголошенню такої інформації.

584 Таке законодавче положення має глибоке моральне підґрунтя з огляду на значення у суспільстві засобів масової інформації, які здатні формувати суспільну думку, негативно вплинути на авторитет політичного діяча, керівника або будь-якого громадянина, щодо якого оприлюднені відомості про його причетність до вчинення кримінального правопорушення, або здійснення щодо нього кримінальної процесуальної діяльності. Розповсюдження таких відомостей посягає на передбачені Конституцією України право громадян на таємницю особистого і сімейного життя (ст. 32), презумпцію невинуватості (ст. 62), а відтак слідчий повинен утримуватися від передчасних коментарів ЗМІ.

Моральні основи забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Важливого морального значення набувають положення кримінального процесуального законодавства, які сприяють забезпеченню безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні. У КПК України відсутні норми, які б системно унормували відповідні правовідносини, що, на наш погляд, не сприяє конструктивній співпраці органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, зі свідками, потерпілими, підозрюваними та іншими особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Втім, належне нормативне підґрунтя створено на рівні міжнародно-правових документів¹¹¹ та норм спеціальних законів. Серед останніх, зокрема, слід відмітити ЗУ «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»¹¹² та ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»¹¹³.

Вплив на свідків, потерпілих та інших учасників кримінального провадження у вигляді залякування, погроз, психологічного тиску з боку осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності, або інших осіб, зацікавлених у результатах кримінального провадження, здатен призвести до відмови брати участь у слідчих діях, давати правдиві показання тощо. У цьому контексті слідчий не повинен нехтувати сукупністю

¹¹¹ Див., наприклад: Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою від 29.11.1985 : прийнята на 96-му пленарному засіданні Генеральної асамблеї ООН; Керівні принципи ООН, що стосуються правосуддя з питань, пов'язаних з участю дітей – жертв та свідків від 22.07.2007 (розділ 12); Рекомендація № R (85) 11 Кабінету Міністрів Ради Європи (КМРЕ) державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу : ухвалена КМРЕ на 387-му засіданні заступників міністрів 28.06.1985 (п. F, 15, п. G. 16); Рекомендація № R (97) 13 КМРЕ державам-членам щодо залякування свідків і прав сторони захисту : ухвалена КМРЕ на 600-му засіданні заступників міністрів 10.09.1997; Рекомендація Rec (2006) 8 КМРЕ державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів : ухвалена КМРЕ на 967-му засіданні заступників міністрів 14.06.2006; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання : прийнята ООН 10.12.1984 (ст. 13); Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : прийнята Радою Європи 20.04.1959, та Другий протокол до неї від 08.11.2001; Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 (статті 23, 24, 25); Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005 (ст. 3); Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS173) від 27.01.1999 (ст. 22); Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 (статті 11, 12, 28–30, 32, 33).

¹¹² Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 50.

¹¹³ Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.

правових засобів, що передбачені вітчизняним законодавством (але, на жаль, вкрай рідко застосовуються) та спрямовані на попередження неправомірного впливу на осіб, що співпрацюють зі слідством.

587 Відповідно до ст. 2 ЗУ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» право на забезпечення безпеки шляхом застосування заходів безпеки за наявності відповідних підстав мають: 1) особа, яка заявила до правоохоронного органу про кримінальне правопорушення або в іншій формі брала участь чи сприяла виявленню, попередженню, припиненню або розкриттю кримінальних правопорушень; 2) потерпілий та його представник у кримінальному провадженні; 3) підозрюваний, обвинувачений, захисники і законні представники; 4) цивільний позивач, цивільний відповідач та їх представники у справі про відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 5) представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 6) персонал органу пробації; 7) свідок; 8) викривач; 9) експерт, спеціаліст, перекладач і понятий; 10) члени сімей та близькі родичі зазначених вище осіб, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на учасників кримінального судочинства.

588 Заходами забезпечення безпеки, які передбачені ст. 7 вказаного Закону, є: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів та зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення тощо.

589 Гарантії забезпечення безпеки передбачені також стосовно державного захисту працівників суду і правоохоронних органів згідно з відповідним Законом від 23.12.1993 р. № 3781-ХІІ.

590 Крім цих заходів, КПК України передбачено, що впізнання може проводитися за умов, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням (ч. 4 ст. 228 КПК України).

591 Забезпечення силами держави безпеки зазначених вище осіб, їх здоров'я, майна, а можливо, й життя має найвищу гуманістичну та

моральну цінність, здатне створити нормальний психологічний фон для цих осіб, сприяти їх участі у кримінальному провадженні, а тому є моральним обов'язком слідчого та прокурора.

Етичні засади проведення окремих слідчих (розшукових) дій. 592
Звертаючись до процесуального порядку проведення конкретних слідчих (розшукових) дій, відмітимо, що найбільш розповсюдженою з них є *допит* – слідча (розшукова) дія, яка полягає в одержанні за допомогою діалогу слідчим, прокурором від свідка, потерпілого, підозрюваного показань про обставини, які підлягають доказуванню, або мають значення для кримінального провадження. Підставами для проведення допиту є наявність достатніх відомостей про те, що певній особі відомі обставини, які мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, та їх можна отримати шляхом проведення допиту.

Закон унормовує проведення на стадії досудового розслідування 593 допиту таких учасників кримінального провадження, як підозрюваний, свідок та потерпілий (ч. 1 ст. 95 КПК України). У разі необхідності допиту осіб, які мають у кримінальному провадженні інший процесуальний статус – цивільного позивача, понятого, перекладача, спеціаліста, педагога, психолога, представника персоналу органу пробації тощо, вони також допитуються відповідно до процесуального порядку допиту свідка.

Як можна побачити – всі особи, які можуть бути допитані у кримінальному провадженні, мають різний процесуальний статус, що обумовлює деякі процесуальні особливості порядку проведення допиту, тактичних прийомів, що можуть бути застосовані, однак основні ключові моральні вимоги щодо порядку проведення допиту вказаних осіб є майже однаковими незалежно від того, чи вчинила особа злочин, чи є потерпілою, або залучається до участі у кримінальному провадженні як свідок, чи перший раз притягується до кримінальної відповідальності, чи вже має судимість. Зокрема, слідчий повинен бути стриманим, коректним, тактовним, уважним, спокійним, справедливим, неупередженим, об'єктивним. Ці атрибути слідчої етики здатні забезпечити встановлення етико-психологічного контакту з особою, що допитується, створити сприятливу атмосферу проведення слідчої дії, а зрештою отримання достовірних показань від особи. 594

- 595 Етичні вимоги, які зараз інкорпоровані в норми кримінального процесуального законодавства, сприяють дотриманню прав та законних інтересів осіб, що залучаються до участі у кримінальному провадженні, гідному поводженню з ними, здатні забезпечити їх права та законні інтереси. До них, зокрема, можна віднести вимоги щодо місця проведення допиту, його часу та тривалості, правила щодо завчасного виклику на допит, врахування хворобливого стану особи, що допитується, тощо.
- 596 Зокрема, ч. 1 ст. 224 КПК України встановлює, що «допит проводиться за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати». За загальним правилом місцем проведення допиту є службовий кабінет слідчого. Разом з тим питання про місце проведення допиту належить до тактики проведення цієї слідчої дії та детермінується декількома факторами – вказівкою про це закону, необхідністю створити сприятливі умови для особи, що допитується, або результативністю, яка очікується слідчим у зв'язку з допитом в певному місці проведення допиту.
- 597 Допит хворої особи, керуючись міркуваннями гуманного ставлення, можна провести в тому місці, де хворий перебуває. Слідчий також може прийняти рішення про проведення допиту за місцем проживання особи, місцем її роботи, місцем тримання особи, тимчасового перебування, безпосередньо на місці вчиненого кримінального правопорушення тощо.
- 598 Закон не роз'яснює форми, в якій слід отримати згоду особи на її допит не в місці проведення досудового розслідування. Уявляється, що погодження місця допиту з особою можна отримати в усній формі, оскільки письмове погодження значно формалізує та ускладнює проведення слідчої дії. Також вбачається, що якщо виникає необхідність допитати особу у місці її лікування, доцільним є отримання не лише згоди особи, але й її лікаря, оскільки останній краще обізнаний стосовно стану здоров'я хворого та тих наслідків, які здатні настати в результаті хвилювання та відобразитися на стані особи, яка допитується.
- 599 Частиною 1 ст. 224 КПК України передбачається, що кожний свідок допитується окремо, без присутності інших свідків. Таку саму рекомендацію можна застосувати щодо допиту потерпілого та підозрюваного, оскільки лише спілкування віч-на-віч здатне створити ділову атмосферу, сприяє поважному ставленню до допитуваного, не відволікає від спілкування.

Тривалість допиту визначається часом, необхідним і достатнім для отримання від допитуваного в розумному режимі відомостей, що мають значення для кримінального провадження. Але оскільки проведення допиту пов'язане з важким психологічним напруженням, ч. 2 ст. 224 КПК України встановлюється загальний час проведення допиту, який не може перевищувати вісім годин на день. Через кожні дві години допиту слідчий повинен робити перерву, тривалість якої визначається з урахуванням віку особи, яка допитується, стану її психіки, психологічного контакту зі слідчим, можливого хворобливого стану, часу, який потрібен для відпочинку, вживання їжі тощо.

Допит малолітньої або неповнолітньої особи не може тривати без перерви понад одну годину, а загалом – понад дві години на день (ч. 2 ст. 226 КПК України).

Перед допитом доцільно за нейтральною бесідою встановити контакт з особою, яка допитується, з'ясувавши її настрій, емоційний стан. Усе це сприятиме обранню релевантної тактики проведення слідчої дії, а згодом – отриманню достовірних відомостей від особи.

Роз'яснюючи свідку, підозрюваному та потерпілому їхні права під час проведення допиту та відповідальність, яка встановлена законом за введення в оману через завідомо неправдиві показання та відмову свідка від давання показань (статті 383, 384 КК України), слід зробити акцент на тому, що таке роз'яснення не повинно розглядатися як певний психологічний тиск, оскільки таке попередження має забезпечити особу від необдуманих кроків або необізнаності щодо правових наслідків своєї можливої протиправної поведінки.

Перед допитом свідка слідчий повинен роз'яснити йому права, передбачені ст. 66 КПК України, у тому числі право відмовитися давати показання щодо себе, близьких родичів та членів своєї сім'ї, що можуть стати підставою для підозри у вчиненні ним, близькими родичами чи членами його сім'ї кримінального правопорушення, а також показання щодо відомостей, які згідно з положеннями ст. 65 КПК України не підлягають розголошенню. Така вимога відповідає конституційному припису, що міститься у ч. 1 ст. 63 Конституції України: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом», та

ст. 18 КПК України. Наявність вказаного права особи є загальновищим міжнародним стандартом, який знайшов закріплення у підп. «р» п. 3 ст. 14 Міжнародного пакта про громадянські та політичні права, впливає зі статей 3 та 6 КЗПЛ та прецедентної практики ЄСПЛ («Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» та «Шабельник проти України»).

605 Перелік близьких родичів та членів сім'ї наданий у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України. До них зокрема належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

606 Давання показань потерпілим є його правом, а не обов'язком (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України), тому про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань він не попереджається. Під час допиту потерпілого слідчий повинен пам'ятати, що ця особа вже зазнала злочинного впливу з боку особи, що вчинила кримінальне правопорушення, згадування про подію злочину здатне негативно вплинути на його психіку, тому слідчий повинен бути максимально коректним, обирати тактику допиту та формулювати запитання таким чином, щоб не завдати потерпілому додаткових страждань та моральної шкоди.

607 Оскільки дача показань не є обов'язком підозрюваного, допит може відбутися тільки в тому випадку, коли він погодився або сам виявив бажання давати показання. У разі відмови відповідати на запитання, давати показання, особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви (ч. 4 ст. 224 КПК України). Така вимога закону забезпечує від можливого свавілля органів досудового розслідування, тиску на підозрюваного, примушування давати показання, отримання показань у будь-який спосіб. Розглядаючи право на свободу від самовикриття, ЄСПЛ вказував, що право не відповідати на запитання і не давати свідчень проти самого себе не можна тлумачити як таке, що надає загальний імунітет (щодо дій, мотивом яких є бажання уникнути розслідування). У справі «Ван Вондел проти Нідерландів» від 23.03.2006 ЄСПЛ було зазначено, що

право не свідчити проти самого себе насамперед стосується поваги до виявленої волі обвинуваченого не відповідати на запитання, пов'язані з кримінальним провадженням стосовно нього, та використання у кримінальному переслідуванні відомостей, здобутих під примусом.

Під час провадження допиту слід пам'ятати, що ця слідча дія належить до тих, порядок проведення яких та їх тактика має яскраво виражений етичний характер. Методи і тактичні прийоми проведення допиту повинні відповідати не лише вимогам кримінального процесуального закону, а й етичним нормам. Отже, як було зазначено вище, виходячи з принципу поваги до людської гідності (ст. 11 КПК України), закон категорично забороняє під час допиту піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність. Отримання показань із застосуванням таких незаконних дій є істотним порушенням кримінального процесуального закону, тягне недопустимість отриманих доказів (п. 2 ч. 2 ст. 87 КПК України) та, за наявності складу злочину, кримінальну відповідальність за ст. 373 КК України «Примушування давати показання».

У виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ст. 225 КПК України).

Цей новий для кримінального процесу України інститут запроваджений з метою забезпечення реалізації у кримінальному судочинстві засади безпосередності дослідження показань, речей і документів (ст. 23 КПК України).

Закон передбачає проведення допиту слідчим суддею тільки у виняткових випадках, до яких належать такі випадки, коли є небезпека для

життя та здоров'я свідка чи потерпілого; особа захворіла на тяжку хворобу, а також є інші обставини, що можуть бути перешкодою для допиту в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань.

612 Роз'яснення таких випадків було надано Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ¹¹⁴, причому судова практика йде шляхом поширювального тлумачення поняття «існування небезпеки для життя та здоров'я свідка, потерпілого», відносячи до таких випадків, зокрема, погрози вбивством або застосуванням фізичного насильства стосовно свідка, потерпілого у разі прийняття їх як реальних; інші прояви психічного насильства стосовно свідка, потерпілого, зокрема тероризування, моральний тиск, настійливі вимоги; спосіб життя та стан здоров'я свідка або потерпілого, які не пов'язані з тяжкою хворобою, але об'єктивно можуть унеможливити допит у судовому засіданні або вплинути на повноту чи достовірність показань. Разом з тим у судовій практиці немає єдності щодо правової оцінки зловживання алкогольними або наркотичними засобами як виняткових випадків, які відповідно до ст. 225 КПК України створюють підстави для допиту свідка, потерпілого. Вбачається, що це питання слід вирішувати стосовно кожного конкретного випадку та кожної конкретної особи та пам'ятати про етичний аспект підстав для такого допиту.

613 Під «тяжкою хворобою» слід розуміти фізичний стан особи, в якому вона перебуває тривалий час, внаслідок чого виникає імовірність того, що на час судового розгляду кримінального провадження вона може бути неспроможною брати участь у судовому засіданні. Такий фізичний стан може бути наслідком травми або соматичного захворювання.

614 Моральними засадами наповнені норми кримінального процесуального законодавства, що закріплюють недопустимість допиту як свідків певної категорії осіб (ч. 2 ст. 65 КПК України). Зокрема, не можуть бути допитані як свідки: 1) захисник, представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законний представник потерпілого, цивільного позивача у кримінальному провадженні – про обставини, які стали їм

¹¹⁴ Про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями : Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03.06.2016. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VRR00205>

відомі у зв'язку з виконанням функцій представника чи захисника; 2) адвокати – про відомості, які становлять адвокатську таємницю; 3) нотаріуси – про відомості, які становлять нотаріальну таємницю; 4) медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя особи, – про відомості, які становлять лікарську таємницю; 5) священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді вірян; 6) журналісти – про відомості, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації; 7) судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали; 8) особи, які брали участь в укладенні та виконанні угоди про примирення в кримінальному провадженні, – про обставини, які стали їм відомі у зв'язку з участю в укладенні та виконанні угоди про примирення; 9) особи, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо дійсних даних про їх особи; 10) особи, які мають відомості про дійсні дані про осіб, до яких застосовані заходи безпеки, – щодо цих даних; 11) експерти – щодо роз'яснення наданих ними висновків.

Захисники, представники, адвокати, нотаріуси, медичні працівники та священнослужителі можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю (довірені відомості) особою, що довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, що їй довірила. 615

КПК України передбачені особливі вимоги до допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого або підозрюваного. Їх допит проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря. Етичними міркуваннями обумовлюються положення закону, відповідно до яких особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок про необхідність давання правдивих показань, не попереджуючи про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання. Крім того, у виняткових випадках, коли участь законного 616

представника може завдати шкоди інтересам малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого, слідчий, прокурор за клопотанням малолітнього або неповнолітнього чи з власної ініціативи має право обмежити участь законного представника у виконанні окремих слідчих (розшукових) дій або усунути його від участі у кримінальному провадженні та залучити замість нього іншого законного представника.

617 *Пред'явлення для впізнання* – це слідча дія, яка полягає в пред'явленні свідку, потерпілому, підозрюваному в передбаченому законом порядку певного об'єкта, для того щоб вони могли встановити його тотожність, подібність або відмінність з тим об'єктом, який спостерігали раніше, зберегли в пам'яті і про який давали показання (статті 228–231 КПК України). Залежно від об'єкта розрізняють пред'явлення для впізнання осіб (ст. 228 КПК України), речей (ст. 229 КПК України), а також трупа (ст. 230 КПК України).

618 Під час допиту особи, який передує пред'явленню для впізнання, слідчий повинен з'ясувати в особи, що впізнає, не лише обставини, за яких та бачила особу, що підлягає впізнанню, її зовнішній вигляд, прикмети, особливості, обставини, за яких особа, що впізнає, спостерігала особу, що підлягає впізнанню, а й об'єктивні і суб'єктивні чинники, що впливають на повноту і правильність сприйняття: у якому стані був опитуваний перед початком і після події, у процесі спостереження; якими були спрямованість уваги, тривалість сприйняття; чи немає в особи, що впізнає, дефектів слуху, зору, чи добре запам'ятовує обличчя людей; чому особа, що впізнає, запам'ятала саме ці ознаки особи, що підлягає впізнанню. Питання щодо зазначених обставин повинні бути сформульовані коректно, без приниження честі та гідності особи. Зокрема, слідчий може відмовитися від з'ясування певних дрібних деталей злочинів, що пов'язані, наприклад, із сексуальним насильством та можуть заподіяти моральну травму потерпілому, призвести до повторної віктимізації.

619 Якщо особа взагалі не може пояснити, за якими ознаками вона може впізнати, або відсутні чіткі ідентифікаційні ознаки для впізнання – від проведення цієї слідчої дії слід відмовитися, оскільки результати слідчої дії, найімовірніше, будуть недостовірними.

620 Особа, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, що впізнає, разом з іншими особами в кількості не менше трьох. Особи, серед яких

пред'являється той, що підлягає впізнанню, повинні бути однієї статі та за можливості схожі з ним за зовнішністю (вік, зріст, вага, статура, форма і колір обличчя, довжина і колір волосся, колір очей) і одягом. Така вимога закону спрямована на те, щоб виключити помилки у впізнанні. Наявність в особи, що підлягає впізнанню, ознак, що різко відрізняють її від решти осіб, серед яких вона пред'являється (це можуть бути, наприклад, наручники на підозрюваному, його неохайний зовнішній вигляд: неголеність, нечесане волосся, зім'ятий одяг, відсутність ременя на брюках і шнурків на взутті, наявність особливої прикмети), мимовільно привертає увагу особи, що впізнає, наштовхує її на думку, що саме ця особа є тією, кого потрібно впізнати. Слід ураховувати расову і національну приналежність особи. Неприпустиме пред'явлення для впізнання осіб різних національностей, коли явно виявляються національні особливості зовнішності. Разом з тим слід також пам'ятати про етичний бік пред'явлення особи для впізнання. Зокрема, норми моралі порушуються у випадку, коли слідчий запропонував потерпілій після з'ясування впізнати суб'єкта злочину, який був одягнений в нижню білизну, а також коли він був оголений до пояса.

Виконуючи вимоги ч. 2 ст. 228 КПК України, необхідно за відсутності 621 особи, що впізнає, запропонувати особі, що пред'являється для впізнання, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, що пред'являються для впізнання. Цей прийом спрямований на посилення гарантій прав того, хто підлягає впізнанню.

Результатом пред'явлення для впізнання може бути ототожнення 622 (впізнання конкретної особи), установлення схожості, невпізнання. Якщо під час провадження слідчої дії особа, що впізнає, вкаже як на особу, нею впізнану, на кого-небудь із громадян, серед яких перебуває той, що підлягає впізнанню, або на понятого, слідчий повинен вислухати всі доводи особи, що впізнає, і зазначити цей факт у протоколі. Оскільки така ситуація може заподіяти моральну травму невинуватій особі, яка лише бере участь у проведенні слідчої дії за запрошенням слідчого, доцільним є попередження заздалегідь про можливість помилки під час впізнання з пропозицією спокійно ставитися до будь-якого результату, не допускати сперечань, обурення, доказування своєї невинуватості тощо.

- 623 Закон надає право слідчому під час проведення пред'явлення особи для впізнання залучати спеціалістів для фіксування впізнання технічними засобами, психолога, педагога та інших спеціалістів (ч. 8 ст. 228 КПК України). Реалізація зазначених приписів КПК обумовлюється не лише вказівкою закону, а й нормами моралі. Оскільки закон не вказує, для кого саме може бути запрошений відповідний спеціаліст, це залежить від внутрішнього переконання слідчого та може обумовлюватися декількома факторами – віком осіб, що беруть участь у слідчій дії, їх психічним станом, станом здоров'я, видом вчиненого злочину тощо.
- 624 Пред'явлення для впізнання трупа має істотні психологічні особливості. Найчастіше в такій слідчій дії беруть участь близькі родичі, члени сім'ї, друзі, колеги і знайомі, які знали за життя померлого. Тому особливу увагу слідчий повинен приділити психологічній підготовці особи, що впізнає, до проведення впізнання. З цієї метою може бути запрошений психолог. Особливо це актуально, коли йдеться про катастрофи, аварії, що викликали загибель багатьох людей. Ураховуючи важливі етичні моменти, а також специфічність об'єкта, труп для впізнання може бути пред'явлений лише один, тобто на цей різновид пред'явлення для впізнання не поширюється правило про пред'явлення для впізнання серед схожих осіб.
- 625 Смерть дуже змінює зовнішність людини. Тому слідчому важливо перед пред'явленням для впізнання попередньо з'ясувати, чи може особа, що впізнає, впізнати труп, допитати її про зовнішній вигляд і прикмети померлого, що слід зафіксувати у протоколі. Такі дії активізують пам'ять особи, що впізнає, і дозволять підвищити ступінь надійності результатів слідчої дії. Однак у такій ситуації слідчий повинен бути більш уважним до того, хто впізнає, проявляти тактовність, співчуття та інші моральні якості.
- 626 Конституційне право на недоторканість житла (ст. 30 Конституції України) може бути порушене під час проведення *обшуку* – слідчої дії, що являє собою примусово-пошукове обстеження житла чи іншого володіння особи з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб.

Недоторканність житла та пов'язані з нею особиста недоторканність, таємниця особистого та сімейного життя належать до важливих прав людини, що детермінує створення системи гарантій цих важливих моральних цінностей, які повинні бути постійно у центрі уваги слідчого. До таких гарантій слід віднести, по-перше, вимогу закону стосовно проведення обшуку за наявності достатніх відомостей про те, що знаряддя кримінального правопорушення або майно (речі й цінності), здобуте у результаті його вчинення, а також інші предмети і документи, що мають значення для розкриття правопорушення чи забезпечення цивільного позову, відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення перебувають у певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи; або коли є достатні дані про те, що у певному приміщенні або місці перебувають розшукувані особи, труп чи тварини. По-друге, обшук за загальним правилом може бути проведений лише на підставі ухвали про це слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України), який повинен відмовити в задоволенні клопотання про проведення обшуку, якщо прокурор не доведе, що було вчинено кримінальне правопорушення; відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування; відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду; відшукувані речі, документи або особи перебувають у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи; за встановлених обставин обшук є найбільш доцільним та ефективним способом відшукування та вилучення речей і документів, які мають значення для досудового розслідування, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб, а також заходом, пропорційним втручанням в особисте і сімейне життя особи.

Етичними міркуваннями та прагненням убезпечити від можливого зловживання органів досудового розслідування обумовлені вимоги закону: 1) про те, що у разі відмови у задоволенні клопотання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор не має права повторно звертатися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на обшук того самого житла чи іншого володіння особи, якщо у клопотанні не зазначені нові обставини, які не розглядалися слідчим суддею (ч. 6 ст. 234 КПК України); 2) що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні

прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПК); 3) про те, що обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка ними володіє, якщо тільки слідчий, прокурор не вважає, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку (ч. 2 ст. 236 КПК України); 4) щодо обов'язку слідчого вжити належних заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чії права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 3 ст. 223 КПК України); 5) щодо того, що обшук на підставі ухвали слідчого судді проводиться в обсязі, необхідному для досягнення його мети; 6) щодо недопустимості доказів, отриманих під час обшуку, у випадку, якщо адвокат не був допущений до участі у цій слідчій дії (п. 4 ч. 3 ст. 87 КПК України).

629 Враховуючи примусово-пошукову сутність обшуку, в його ході слідчий має право розкривати замкнені приміщення і сховища, речі, якщо особа, присутня під час обшуку, відмовляється їх відчинити або обшук здійснюється за відсутності володільця приміщення. При цьому слідчий повинен уникати не викликаних необхідністю пошкоджень дверей, замків та інших предметів.

630 Також у будь-якому випадку під час обшуку слідчий повинен вживати заходів до того, щоб не були розголошені виявлені під час його проведення обставини особистого життя особи, у якій проводиться обшук, та інших осіб, які проживають або тимчасово перебувають у житлі чи іншому володінні особи. Така етична вимога має важливе значення, оскільки обшук може бути проведений не лише у підозрюваного, а й у будь-якої особи.

631 Не відповідають не лише вимогам закону, а й етичним нормам дії слідчого, спрямовані на відшукання під час проведення обшуку сімейних архівів та фотографій, особистого листування, ознайомлення з ними з метою вивчення особи підозрюваного або іншої особи, у якій проводиться обшук, якщо це не обумовлено обставинами справи та дозвіл на відшукання таких матеріалів отриманий від слідчого судді у зв'язку з тим, що вони мають значення для кримінального провадження.

632 Під час проведення обшуку за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети

або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК). Процедура особистого обшуку, як правило, викликає в особи відчуття обурення, сорому та приниження, тому якщо відмовитися від проведення цієї слідчої дії неможливо, то слідчий повинен створити всі умови, які не мають заподіяти моральну травму або посилити страждання та обурення з боку особи, яку прийнято рішення обшукати.

Закон спрямовує слідчого на те, що обшук особи повинен здійснюватися особами тієї самої статі у присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Закон не дає вказівки стосовно статі адвоката та представника, які повинні бути залучені для проведення обшуку, наголошуючи лише на необхідності їх *присутності* під час проведення особистого обшуку. Уявляється, що вказівка закону щодо статі особи, яка обшукує, повинна розповсюджуватися також на статтю адвоката та представника. Тому слідчий повинен запропонувати особі, яка підлягатиме особистому обшуку, запросити захисника однієї з нею статі. Проте неявка адвоката, представника для участі у проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Хід і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у протоколі.

Сутність *огляду* (ст. 237 КПК України) полягає не в примусово-пошуковому обстеженні (як у разі обшуку), а в тому, що слідчий та/або прокурор візуально спостерігає матеріальні об'єкти, сприймає об'єкт огляду за допомогою зорових (переважно), слухових, тактильних відчуттів, досліджує та оцінює його стан, властивості, ознаки з метою виявлення та фіксації будь-яких відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, встановлення за можливості механізму його вчинення, подальшого висунення версій. Рекомендації етичного характеру під час проведення цієї слідчої дії, особливо коли йдеться про проведення огляду в житлі чи іншому володінні особи, збігаються з тими рекомендаціями, які розроблені щодо проведення обшуку.

Слідчий експеримент належить до тих слідчих дій, метою яких є перевірка та уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 240 КПК України). До експериментальних дій закон відносить: 1) відтворення дій; 2) відтворення обстановки, обставин певної події; 3) проведення необхідних дослідів чи випробувань.

- 636 Оскільки під час проведення слідчого експерименту відбувається динамічне системне моделювання обставин події чи окремих її частин та проведення дослідів або випробувань з метою перевірки або уточнення уже отриманих раніше відомостей, закон містить важливу вимогу про те, що ця слідча дія допускається тільки за умови, якщо в процесі її проведення не принижуються честь і гідність осіб, що беруть у ній участь, не створюється небезпека для їх життя і здоров'я, не завдається шкода майну, не порушуються норми моралі (ч. 4 ст. 240 КПК України).
- 637 До участі в слідчому експерименті можуть бути залучені підозрюваний, потерпілий, свідок, захисник, представник. Разом з тим слід ураховувати, що Конституція України (ст. 63) і КПК України надають підозрюваному право не свідчити проти самого себе і своїх близьких родичів. Таким чином, згода на участь у слідчому експерименті, а також розповідь про те, як відбувалася подія, є правом, а не обов'язком підозрюваного. Його відмова брати участь у проведенні слідчого експерименту, давати які-небудь пояснення, пов'язані з дослідженнями чи випробуваннями, виключає можливість проведення цієї слідчої дії (звичайно, якщо без участі цієї особи втрачається її сенс). Слід також нагадати, що не можна підміняти допит, у результаті якого отримується таке джерело доказів, як показання (ст. 95 КПК України), слідчим експериментом, під час якого також можуть бути отримані певні відомості від особи.
- 638 Низка вимог етичного характеру повинна бути дотримана під час проведення такої слідчої (розшукової) дії, як *освідування особи* (ст. 241 КПК України). Це детермінується самою сутністю слідчої дії, яка полягає в огляді підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Моральний бік цієї слідчої дії пов'язаний також із тим, що під час освідування здійснюється огляд певних осіб для виявлення на їхньому тілі слідів кримінального правопорушення. Проте під тілом особи розуміється фізична структура людини, весь людський організм, отже, проведення цієї слідчої дії є засобом отримання відомостей про вміст органів людини – шлунку, інших порожнин тіла (в тому числі за допомогою ультразвуку, рентгену тощо, якщо для цього не потрібне проведення судово-медичної експертизи). Відтак таке втручання не може бути

пов'язане з нелюдським та таким, що принижує гідність, поведженням (Рішення ЄСПЛ «Яллог проти Німеччини» від 11.07.2011).

Гарантією дотримання під час освідування прав особи, захисту її 639 честі та гідності є те, що юридичною підставою його проведення є поста- нова прокурора.

Благо, яке захищається під час проведення цієї слідчої дії, необхід- 640 ність дотримання не лише вимог кримінального процесуального закону під час її проведення, а й норм моралі, обумовлює включення до норм кримінального процесуального закону моральних вимог, ретельне виконання яких слідчим забезпечить його від дій, які принижують честь та гідність особи, що прямо заборонено законом (ст. 11, ч. 4 ст. 241 КПК України). Зокрема, слідчому чи прокурору забороняється бути при- сутніми під час освідування особи іншої статі, якщо це пов'язано з необ- хідністю оголення останньої. У такому разі за дорученням слідчого осві- дування може проводитися за участю судово-медичного експерта або лікаря (який, за згодою особи, може бути будь-якої статі), а його резуль- тати заносяться до протоколу зі слів лікаря чи експерта. Або слідчий має право звернутися до прокурора чи керівника органу досудового розслі- дування з клопотанням про доручення провадження освідування слід- чому тієї самої статі, що й освідуваний. Поняті, які також можуть бути залучені до участі у цій слідчій дії, повинні бути однієї статі з особою, яка підлягає освідуванню.

Моральними міркуваннями обумовлена вимога закону про те, що 641 якщо клопотання про проведення освідування заявляла сторона захисту чи потерпілий, особа, яка ініціювала проведення цієї слідчої дії, має право взяти в ній участь, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або вона письмово відмовилася від участі в ній (ч. 6 ст. 223 КПК України).

Однією з гострих проблем здійснення освідування у криміналь- 642 ному провадженні є проблема проведення цієї слідчої дії примусово. Сутність такого примусового освідування полягає у застосуванні щодо особи примусових дій, у тому числі й у формі фізичного впливу. При- чому якщо такий фізичний вплив стосовно підозрюваного слід вва- жати пропорційним, оскільки він є адекватною відповіддю суспільства на порушення останнім не лише норм моралі, а й вимог кримінального

закону, то проблематичним є застосування примусу щодо свідка або потерпілого. Закон не містить диференційованого порядку проведення освідування щодо підозрюваного, потерпілого або свідка, як це було раніше відповідно до вимог КПК України 1961 р., відповідно до якого примусовому освідуванню можна було піддати лише підозрюваного або обвинуваченого. Така ситуація обумовлює необхідність використання слідчим під час проведення освідування всього арсеналу етичних вимог. Зокрема, перед початком проведення освідування слідчому доцільно роз'яснити потерпілому або свідку його права, мету проведення цієї слідчої дії, процесуальний порядок, у якому вона відбуватиметься, значення для кримінального процесуального доказування її результатів, гарантії, які забезпечать дотримання їх честі та гідності. Отже, слід віддати перевагу засобам переконання, оскільки застосування фізичного впливу щодо потерпілого та свідка є непропорційним їх процесуальному статусу. Разом з тим категорична відмова потерпілого або свідка від проходження освідування позбавляє підозрюваного шансу отримати докази його непричетності до вчинення злочину, що пов'язано із забезпеченням його права на захист¹¹⁵. Отже, фізичний вплив може бути застосований щодо вказаних осіб лише в тому випадку, якщо він є єдиним та останнім засобом для того, щоб провести вказану слідчу дію, та є необхідним у демократичному суспільстві, баланс інтересів якого обумовлює необхідність примусового проведення цієї слідчої дії.

643 Освідування може супроводжуватися фіксуванням наявності чи відсутності на тілі особи, яка підлягає освідуванню, слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет шляхом фотографування,

¹¹⁵ У Рішенні ЄСПЛ «Федоров і Федорова проти України» від 26.07.2011 (остаточне рішення від 07.10.2011), було зазначено: «Суд повторює, що принцип рівності сторін – в сенсі «справедливого балансу» між сторонами – вимагає, щоб кожна зі сторін мала розумну можливість представити свою справу в умовах, що не ставлять її в явно невідгідне становище щодо своїх опонентів...» (п. 99); у Рішенні ЄСПЛ «Деврім Тюран проти Туреччини» від 02.03.2006 було зазначено: «припровадження у лікарню на гінекологічне обстеження могло спричинити страждання заявниці. Однак, як визнано в прецедентній практиці Суду... медичний огляд затриманих лікарем, що є судовим експертом, може виявитися важливою гарантією проти фальшивих обвинувачень в сексуальних домаганнях або жорстокому поводженні... Суд вважає, що сам той факт, що заявницю доставляли в лікарню на гінекологічне обстеження... не сягає мінімального рівня жорстокості, щоб становити принизливе для гідності поводження за змістом статті 3 Конвенції» (пункти 20, 21).

відеозапису чи застосування інших технічних засобів. Якщо демонстрація зображень може розглядатись як образлива для освідуваної особи, то такі фотографії або відеозапис зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватися лише суду під час судового розгляду.

Якщо освідування проводилося примусово, копія протоколу слідчої дії надається особі, щодо якої вона проводилася. 644

Залучення експерта та проведення судової експертизи – це слідча дія, яка являє собою особливу передбачену законом форму одержання нових знань, що мають значення для кримінального провадження, шляхом проведення експертною установою, експертом або експертами на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо досліджень об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду. Основоположні засади судово-експертної діяльності, зокрема її організація, правовий статус судового експерта, забезпечення роботи державних спеціалізованих установ та відомчих експертних служб тощо, визначаються КПК України, ЗУ «Про судову експертизу»¹¹⁶, іншими законодавчими актами, відомчими нормативно-правовими документами. 645

Особливу увагу в контексті призначення експертизи слід звернути на необхідність дотримання вимог етики під час отримання зразків, які необхідні для експертного дослідження. Порядок їх отримання унормований ст. 245 КПК України, яка передбачає, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. Під зразками, необхідними для проведення експертизи, слід розуміти матеріальні об'єкти, що відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. Такими матеріальними об'єктами можуть бути зразки почерку, відбитки пальців рук, зліпки зубів, взуття, зразки слини, крові, сперми, ґрунту, епітелію, волосся, шрифту принтера тощо, якщо вони використовуються під час проведення експертизи як порівняльні матеріали. 646

¹¹⁶ Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ (в ред. від 20.03.2020). Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.

- 647 У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або, за його дорученням, залученим спеціалістом.
- 648 Порядок відібрання зразків із речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160–166 КПК України). Найбільшу складність викликає необхідність відібрання біологічних зразків у особи, яке здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК «Освідування особи», про яку йшлося вище. Права та законні інтереси особи, яка відмовляється добровільно надати біологічні зразки, захищаються додатковим механізмом, відповідно до якого слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160–166 КПК України (що унормовують тимчасовий доступ до речей та документів), має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.
- 649 З огляду на необхідність дотримання прав та законних інтересів особи у кримінальному провадженні та можливість відібрання зразків для експертного дослідження слід звернути увагу на деякі положення, що безпосередньо пов'язані з моральними вимогами в діяльності слідчого та впливають із практики ЄСПЛ, втім безпосередньо не передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Зокрема, зберігання відбитків пальців, зразків клітин, профілів ДНК свідчить про втручання держави в здійснення права на повагу до приватного життя особи за змістом положень п. 1 ст. 8 КЗПЛ. Усі три категорії інформації особистого характеру є персональними даними, оскільки за їх допомогою може бути ідентифікована та встановлена особа. Тому відповідно до рекомендацій КМРЕ № R(87)15 щодо регулювання використання персональних даних у секторі поліції, прийнятих у 1987 р., необхідно вживати заходів, щоб персональні дані, які зберігаються для цілей діяльності поліції, видалялися, якщо більше немає необхідності в їх зберіганні. Видалення таких матеріалів слід здійснювати з урахуванням того, чи потрібні ще зазначені матеріали; якими є результати розслідування справи; чи набрало законної сили судове рішення (у тому числі виправдальний вирок); чи відбув винний призначене судом покарання тощо.

Рекомендації КМРЕ № R (92) 1, підготовлені у 1992 р., передбачають, що «зразки або інші тканини людини, взяті у фізичних осіб для аналізу ДНК, не повинні зберігатися після винесення остаточного рішення у справі, у якій вони були використані, крім випадків, коли це необхідно для цілей, безпосередньо пов'язаних з цілями їх збору»¹¹⁷.

Етичні основи проведення негласних слідчих (розшукових) дій. 650 Під час проведення НСРД дотримання етичних вимог має не менше значення. Цього вимагає сама сутність НСРД, оскільки це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню (за винятком вимог, передбачених КПК), а характерними їх рисами є негласність, конспірація, можливість використання заздалегідь ідентифікованих (помічених) або несправжніх (імітаційних) засобів, а також конфідентів у їх проведенні. Використання у слідчій діяльності НСРД обумовлюється об'єктивними обставинами, необхідністю боротьби зі злочинністю та її запобіганням. На це вказується також у рішеннях ЄСПЛ: «зростання організованої злочинності і труднощі, яких зазнають правоохоронні органи під час виявлення і розслідування правопорушень, виправдовують вжиття належних заходів. Поліції дедалі частіше потрібно використовувати таємних агентів, які забезпечені оперативною легендою, інформаторів і негласні методи оперативної роботи, особливо в боротьбі з організованою злочинністю і корупцією» (справа «Романаскас проти Литви»); «таємні операції як такі не перешкоджають праву на справедливий судовий розгляд, проте за наявності ясних, адекватних і достатніх процесуальних гарантій» (справа «Вледуц Ципріян і Іоан Флорін Поп проти Румунії»). Разом з тим під час проведення НСРД неприпустимо використовувати прийоми, які несумісні з вимогами моральності, що існують у суспільстві. Отже, під час проведення НСРД так само гостро постає питання дотримання слідчими або оперативними підрозділами, які виконують доручення слідчого, не лише вимог закону, а й норм моралі. Низка вимог КПК убезпечує органи, що проводять НСРД, від зловживань, створює

¹¹⁷ Рішення ЄСПЛ «S та Марпер проти Сполученого Королівства» від 04.12.2008 (скарги № 30562/04 та 30566/04, пп. 43, 50, 67–69, 77). Див. також Рішення ЄСПЛ «Драган Петрович проти Сербії» від 14.04.2020 (скарга № 75229/10); «Trajkovski та Chipovski проти Північної Македонії» від 13.02.2020 (скарги № 53205/13 та 63320/13) та «Gaughran проти Сполученого Королівства» від 13.02.2020 (скарга № 45245/15).

гарантії дотримання конституційних прав осіб, щодо яких НСРД проводяться: можливість проведення за загальним правилом у кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів; правовою підставою проведення НСРД, що суттєво обмежують конституційні права особи, є ухвала слідчого судді; проведення НСРД, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб; заборона проведення НСРД, які пов'язані з втручанням у приватне спілкування захисника, священнослужителя з підозрюваним, обвинуваченим, засудженим, виправданим (ч. 5 ст. 258 КПК України); можливість використання результатів НСРД в іншому кримінальному провадженні лише на підставі ухвали слідчого суді та багато інших.

651 Найбільш актуальною проблемою етичного характеру під час проведення НСРД є неприпустимість провокації вчинення злочину. Зокрема, КПК України передбачає, що під час підготовки та проведення заходів з контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, якби слідчий цьому не сприяв, або з цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем (ч. 3 ст. 271). Межа, яка відділяє провокацію від правомірних дій, досить тонка, а тому заслуговує на окрему увагу.

652 Аналіз прецедентної практики ЄСПЛ¹¹⁸, вітчизняної правозастосовної практики¹¹⁹, юридичної літератури дають можливість запропонувати критерії, які здатні допомогти відмежувати провокацію від правомірних дій. Зокрема, дії осіб, що проводять НСРД, будуть законними у таких випадках: 1) наявно достатньо інформації, яка вказувала на можливу причетність особи до вчинення злочину (або злочинів); 2) вчинення злочину спровокували не лише дії правоохоронців; 3) умисел особи

¹¹⁸ Див.: Рішення ЄСПЛ «Текшейра де Кастро проти Португалії» від 09.06.1998, заява № 25829/94; «Худобін проти РФ» від 26.10.2006, заява № 59696/00; «Романаускас проти Литви» від 05.02.2008, заява № 74420/01; «Баннікова проти РФ» від 04.11.2010, заява № 18757/06; «Фюрч проти Німеччини» від 23.10.2014, заява № 546448/09; «Вледуц Ципріяні і Іоан Флорін Поп проти Румунії» від 14.12.2015, заява № 43490/07; «Морарі проти Республіки Молдова» від 08.03.2016 № 65311/09; «Матанович проти Хорватії» від 04.04.2017, заява № 2742/12; «Чехонаїзде проти Грузії» від 28.06.2018, заява № 31536/07.

¹¹⁹ Див., наприклад: Постанова ККС ВС від 06.03.2018 (справа № 727/6661/15-к ККС ВС); Постанова ККС ВС від 12.04.2018 (справа № 748/3070/15-к); Постанова ККС ВС від 03.05.2018 (справа № 569/11930/15-к); Постанова ККС ВС від 13.02.2018 (справа № 646/6873/15-к).

на вчинення злочину сформувався не під впливом конкретних ціле-спрямованих дій працівників правоохоронних органів; 4) правоохоронці приєднуються до злочину на етапі його підготовки або вчинення; 5) поведінка «агентів держави» була пасивною, без явного схилення особи до вчинення злочину, штучного створення доказів вчинення злочину або обставин, що мають доказове значення, погроз, обіцянки нагороди чи інших стимулів, введення в оману, настійного вимагання вчинення дій, психологічного тиску; 6) особа перебувала в таких умовах, у яких вона не була позбавлена свободи вибору поведінки.

Провокація злочину слідчим, тобто схилення до його вчинення, особливо осіб, які не виявляли протиправних намірів, штучне створення обставин, у яких особа не має вибору, введення в оману, погрози тощо є не лише аморальними, такими, що призводять до визнання отриманих доказів недопустимими, але й у деяких випадках тягнуть кримінальну відповідальність. 653

Під час вирішення задачі необхідно керуватися положеннями ст. 228 КПК України щодо такої слідчої (розшукової) дії, як пред'явлення особи для впізнання. Всупереч вимогам цієї статті, перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий попередньо не з'ясував, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, не опитав її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, та не склав про це протокол. Також забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи. 654

Крім того, порушення були допущені щодо клопотання про проведення допиту В. під час досудового розслідування в судовому засіданні, оскільки у наведеній ситуації не вбачається наявності умов, які дозволяють провести такий допит згідно зі ст. 225 КПК України, а саме: існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит у суді або вплинути на повноту чи достовірність показань тощо.

Питання для самоконтролю:

1. Які засади кримінального провадження мають етичне підґрунтя?
2. Як реалізується під час проведення слідчих (розшукових) дій засада «Повага до людської гідності», що закріплена у ст. 11 КПК України?

3. Яку правову позицію сформувала судова практика стосовно поняття «жорстокі й такі, що ображають особисту гідність, дії»?

4. Що слід розуміти під поняттям «катування» під час проведення слідчих (розшукових) дій?

5. Які вимоги етичного характеру передбачені КПК України стосовно проведення допиту під час досудового розслідування?

6. Які вимоги етичного характеру висуваються щодо участі у кримінальному провадженні понятьх?

7. Чи мають моральний зміст положення кримінального процесуального законодавства, які сприяють забезпеченню безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні?

8. Які санкції процесуального характеру передбачені КПК України для слідчих дій, що проведені з істотним порушенням прав та свобод людини?

9. Чи відповідає моральним вимогам проведення примусового освідування підозрюваного, потерпілого, свідка?

10. Назвіть критерії, що відмежовують правомірні дії від провокації, під час проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину.

5.5. Реалізація етичних засад у діяльності слідчого під час закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами

655 Прокурором Харківської місцевої прокуратури № 2 були внесені відомості до ЄРДР та розпочато досудове розслідування за фактом розтрати 1,8 млн бюджетних коштів. Під час досудового розслідування слідчим було встановлено, що керівник комунального підприємства, яке здійснювало поточний та капітальний ремонт житлових будинків на території міста К., використав своє службове становище всупереч інтересам служби. Незважаючи на те, що трудових ресурсів підприємства цілком вистачало для проведення ремонтних робіт, посадовець «залучив» підрядну організацію, вступивши у змову з власником приватної фірми. Протягом двох років між комунальним підприємством та ТОВ «Благоустрій та дизайн» були укладені договори щодо проведення

підрядником ремонтних робіт, а в подальшому на рахунок підрядника безпідставно перераховано майже 1,8 млн грн. Було встановлено, що фактично зазначені роботи виконувалися працівниками комунального підприємства. Таким чином, державі було завдано матеріальної шкоди на вказану вище суму.

Слідчий 23 травня склав повідомлення про підозру щодо громадянина К. Втім зранку 24 травня він отримав повідомлення про те, що К. потонув, коли купався на водосховищі. Слідчий звернувся до прокурора по пораду стосовно закриття кримінального провадження за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Чи підлягає кримінальне провадження закриттю за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України? Чи має право слідчий закрити кримінальне провадження, якщо родичі заявлять клопотання про продовження кримінального провадження з метою реабілітації К.? Чи відповідає закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав професійній етиці слідчого?

Класифікація підстав закриття кримінального провадження. За 656 загальним правилом кримінальне провадження закінчується складанням обвинувального акта та направленням його до суду. Разом з тим формами закінчення досудового розслідування є складання клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а також закриття кримінального провадження. Підстави для закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування містяться у ст. 284 КПК України. За наявності одного з юридичних фактів, що закріплені в цій статті, кримінальне провадження не передається до суду, а закривається слідчим чи прокурором, що означає його повне завершення, припинення будь-якої кримінальної процесуальної діяльності щодо особи, якщо вона була встановлена.

За критерієм юридичних наслідків, що настають для підозрюваного, 657 підстави для закриття кримінального провадження поділяються на реабілітуючі (пп. 1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України) та нереабілітуючі.

Реабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження 658 свідчать про повну невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення та надають право на відшкодування шкоди, завданої незаконним притягненням до кримінальної відповідальності. Характеризуючи реабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження,

варто зазначити, що у будь-якій галузі права є інститути, які привертають до себе особливу увагу в зв'язку з тим, що покликані реалізувати особливо гуманні завдання, мають глибоке моральне коріння. Це позначається на всьому їх змісті, надає їм особливого етичного значення та висуває на одне з важливих місць у галузі права. Одним із таких інститутів у кримінальному процесуальному праві є інститут відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду, який також іменується інститутом реабілітації у кримінальному процесі.

659 **Відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду.** Інститут відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів досудового розслідування, прокуратури та суду, є комплексним та включає в себе норми Конституції України (статті 56, 62), кримінального процесуального (ст. 2, п. 5 ч. 2 ст. 52, ст. 130, пп. 1–3, 5 ч. 1 ст. 284, ч. 1 ст. 373, ст. 525 КПК України) та цивільного (ст. 1175 ЦК України) законодавства. Порядок відшкодування такої шкоди встановлюється ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду»¹²⁰ (далі – ЗУ від 01.12.1994) та Положенням про застосування ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затвердженим наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 № 6/5/3/41¹²¹.

660 У національне законодавство наведеними нормами імплементовані положення міжнародно-правових договорів. Зокрема, це Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, відповідно до якого «кожен,

¹²⁰ Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01.12.1994 р. № 266/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 1. Ст. 1.

¹²¹ Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» : затв. наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. № 6/5/3/41. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0106-96#Text>

хто був жертвою незаконного арешту чи тримання під вартою, має право на компенсацію, якій надано позовної сили» (ч. 5 ст. 9); КЗПЛ, яка проголосила, що «кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування» (ч. 5 ст. 5; ст. 3 Протоколу № 7 до КЗПЛ); Загальна декларація прав людини (ст. 8) та ін.

Відповідно до ст. 2 ЗУ від 01.12.1994, право на відшкодування шкоди 661 в розмірах і в порядку, передбачених цим Законом, виникає у випадках: 1) постановлення виправдувального вироку суду; 2) встановлення в обвинувальному вироку суду чи іншому рішенні суду (крім ухвали суду про призначення нового розгляду) факту незаконного повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, незаконного взяття і тримання під вартою, незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку, виїмки, незаконного накладення арешту на майно, незаконного відсторонення від роботи (посади) та інших процесуальних дій, що обмежують чи порушують права та свободи громадян, незаконного проведення оперативно-розшукових заходів; 3) закриття кримінального провадження за відсутністю події кримінального правопорушення, відсутністю у діянні складу кримінального правопорушення або невстановленням достатніх доказів для доведення винуватості особи у суді і вичерпанням можливостей їх отримати.

Отже, на стадії досудового розслідування слідчий зобов'язаний реалізувати наведені вище норми у випадку закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами, а саме – підставами, які передбачені у пп. 1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України. Слід вказати на те, що під час закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами щодо підозрюваного, з метою створення гарантій дотримання його прав та законних інтересів, обов'язок винести постанову про закриття провадження покладається виключно на прокурора. 662

Головною ознакою інституту реабілітації у кримінальному провадженні є те, що шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України (ч. 1 ст. 130 КПК України) та у повному обсязі незалежно від вини посадових осіб (ст. 1 ЗУ від 01.12.1994). Такий підхід обумовлюється публічним 663

підґрунтям кримінальної процесуальної діяльності, а також тим, що кримінальне судочинство органами, що його ведуть, здійснюється від імені та за дорученням держави, в публічних інтересах усього суспільства.

664 Отже, оскільки саме ці органи допустили притягнення до кримінальної відповідальності невинуватого, саме на державу покладається обов'язок відновити невинуватого у його правах та відшкодувати заподіяну шкоду, що є вимогою в тому числі морального характеру, властивістю державно-правової політики та гарантією прав та законних інтересів людини та громадянина. Оскільки правова демократична держава будується на взаємній відповідальності, то й під час реабілітації має йтися про відповідальність саме держави за ризик помилки органів, що здійснюють кримінальне провадження або правосуддя.

665 Враховуючи специфічність реабілітаційних правовідносин, слідчий та прокурор повинні керуватися не лише нормами, що утворюють правовий інститут реабілітації, які, до речі, на жаль, є недосконалими, а й нормами моралі, пам'ятаючи про те, що особа була притягнута до кримінальної відповідальності незаконно, щодо неї були застосовані заходи забезпечення кримінального провадження, можливо, запобіжні заходи, щодо неї проводилися слідчі (розшукові) та негласні (слідчі) розшукові дії, вона зазнала моральної та матеріальної шкоди. Гуманізм, відчуття справедливості, співчуття, доброзичливість, щире бажання відновити добре ім'я невинуватого та відшкодувати заподіяну шкоду – ось ті етичні якості, які має реалізувати слідчий у спілкуванні з підозрюваним, щодо якого кримінальне провадження закривається за реабілітуючими підставами.

666 Закон передбачає обов'язок надіслати копію постанови прокурора про закриття кримінального провадження підозрюваному (ч. 6 ст. 284 КПК України). Однак реалізувати своє право на реабілітацію підозрюваний може лише у випадку, коли він є обізнаним зі своїми правами, відтак, закриваючи кримінальне провадження за реабілітуючими підставами, слідчий, прокурор зобов'язані роз'яснити йому право на реабілітацію та порядок відновлення порушених прав. Закон не містить вимоги стосовно форми, в якій повинні бути доведені до відома особи її права, що впливають із реабілітаційних правовідносин. Мабуть, це і є тим фактором, який негативно позначається на правозастосовній практиці. Узагальнення постанов про закриття кримінального провадження за

реабілітуючими підставами показує, що слідчі вкрай рідко роз'яснюють реабілітованій особі її право на відшкодування шкоди та відновлення порушених прав. Утім порядок такого роз'яснення міститься у Положенні про застосування ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду». Згідно з п. 6 Порядку громадянининові, а у разі його смерті – його спадкоємцям відповідний орган одночасно з повідомленням про закриття справи направляє повідомлення, в якому роз'яснює, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав. Причому Положенням розроблена форма такого повідомлення.

На наш погляд, лише направлення особі, стосовно якої закрито кримінальне провадження, такого повідомлення є непропорційним заходом. 667
Видається, що, виходячи з етичних міркувань, після закриття кримінального провадження за реабілітуючими підставами слідчий або прокурор зобов'язані негайно особисто вручити особі постанову про закриття кримінального провадження, повідомлення стосовно того, куди і протягом якого строку можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав. Своєчасне надання інформації про права реабілітованої особи перебуває в прямій залежності від того, наскільки ефективно та вчасно вона зможе скористатися наданими гарантіями.

На жаль, законодавство України не містить прямої вказівки про те, 668
щоб особі, щодо якої винесено постанову про закриття кримінального провадження за реабілітуючою підставою, було принесено публічне вибачення за незаконне притягнення до кримінальної відповідальності, що обумовило завдану їй шкоду, а тим часом такий захід повинен стати ефективним засобом загладження моральної шкоди. Вибачення, офіційно принесені від імені держави, повинні стати моральним обов'язком органів, що здійснювали кримінальне провадження.

Умовою відшкодування шкоди, завданої протиправним притягненням 669
особи до кримінальної відповідальності, ЗУ від 01.12.1994 називає звернення громадянина до відповідних органів із заявою про таке відшкодування. На наш погляд, очікування на таке звернення не відповідає принципу верховенства права, положенням Конституції України (ст. 3), оскільки громадянин залишається сам на сам зі складною проблемою

та бюрократичним механізмом. Багато хто вважатиме, що саме звільнення від будь-якої відповідальності, закриття кримінального провадження за реабілітуючою підставою вже й є достатньою компенсацією, або не побажає знову переживати ті емоції, які супроводжували протягом часу, коли здійснювалося досудове розслідування.

670 Враховуючи це, а також спираючись на міркування етичного характеру, бажано, щоб слідчий чи прокурор відповідно до вимог ЗУ від 01.12.1994 та Положення про застосування ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду» самостійно вжили заходів, спрямованих на розрахунок шкоди, яка була завдана незаконним притягненням особи до кримінальної відповідальності. Такий порядок є бажаним, відповідає моральним цінностям, що панують у державі, та детермінується положеннями Конституції України, відповідно до якої «держава відповідає перед людиною за свою діяльність» (ст. 3).

671 Заходами, спрямованими на відшкодування моральної шкоди, є не тільки повідомлення особи про її право на реабілітацію з принесенням офіційних вибачень за допущену несправедливість, а й повідомлення в пресі про реабілітацію невинуватого, доведення цього факту до відома громадськості, відновлення військових чи інших звань, повернення нагород, відшкодування заподіяної майнової шкоди і, нарешті, виплата грошової компенсації.

672 ЗУ від 01.12.1994 у ст. 11 передбачає, що якщо відомості про притягнення громадянина до кримінальної відповідальності, застосування до нього як запобіжного заходу взяття під варту тощо були поширені в засобах масової інформації, то на вимогу цього громадянина, а в разі його смерті – на вимогу його родичів чи слідчого або прокурора засоби масової інформації протягом одного місяця роблять повідомлення про рішення, що реабілітує громадянина, відповідно до чинного законодавства України. Слід звернути увагу на два важливих моменти. По-перше, підставою доведення до відома громадськості факту невинуватості є вимога особи, що реабілітується. По-друге, для такого повідомлення встановлена письмова форма. З першою вимогою закону, видається, слід цілком погодитися, оскільки особа, яка реабілітується, вправі сама вирішити, чи потребує її право захисту, чи принесе таке повідомлення

користь чи шкоду її репутації. Однак другу умову не можна визнати досконалою. Письмове повідомлення про реабілітацію не гарантує того, що воно буде доведено адміністрацією до всього трудового колективу. Тому, уявляється, що як альтернативу, засновану на бажанні реабілітованої особи та міркуваннях етичності, можна розглядати повідомлення про невинуватість громадянина на зборах трудового колективу, виступ перед його колегами з роз'ясненням фактичних обставин кримінального провадження та підсумкового рішення, яким особа визнана невинуватою. У цьому випадку мети однієї з форм моральної реабілітації буде досягнуто – відновлено добре ім'я невинуватого в очах громадськості. У зв'язку з цим заслуговує на увагу досвід Грузії, де розроблена спеціальна процедура проведення таких зборів, рекомендована всім правоохоронним органам. За бажанням особи, що підлягає реабілітації, збори проводяться за місцем проживання або роботи за участю працівників суду або слідчих органів, що пояснюють причину допущеної слідчої помилки і приносять за неї офіційні вибачення.

Одним із засобів доведення до відома громадськості відомостей про невинуватість особи є, як було зазначено вище, повідомлення про це в пресі. У цьому випадку йдеться про спростування раніше опублікованих відомостей. Утім у законодавстві низки держав є положення щодо обов'язкового опублікування відомостей про невинуватість громадянина. Наприклад, у Франції рішення про визнання особи невинуватою у вчиненні злочину публікуються у відомому виданні «Журналь офісьєль», а також витяг із судового рішення розміщується за рахунок держави в п'яти газетах за вибором суду, який виправдав особу. Таке саме правило існує в законодавстві Японії та Бельгії. Слід визнати таку традицію позитивною, тому що засоби масової інформації мають більші можливості, оскільки вони мають широке коло читачів. Тому саме за їх допомогою можна усунути невідповідність між сформованою негативною громадською думкою про громадянина, нібито притягнутого до кримінальної відповідальності або засудженого за вчинення злочину, і дійсною його невинуватістю.

Проблеми закриття кримінального провадження щодо померлого. Увагу також слід звернути на ще один момент, який більше пов'язаний із етичними вимогами, ніж законодавством, оскільки чинне

кримінальне процесуальне законодавство має в цьому контексті прогалину нормативного регулювання. Зокрема, однією з проблем, що постає перед правозастосовниками, є складнощі у тлумаченні та застосуванні положень, які містяться у п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, згідно з яким кримінальне провадження закривається в разі, якщо помер підозрюваний, обвинувачений, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого.

675 Виходячи з буквального змісту п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, кримінальне провадження закривається лише щодо підозрюваного, обвинуваченого. Проте у правозастосовній практиці непоодинокими є випадки, коли особа, яка вчиняє злочин, помирає під час його вчинення або безпосередньо після цього (водій під час дорожньо-транспортної пригоди, пілот літака під час авіакатастрофи, особа вчиняє самогубство після скоєння злочину тощо). Утім проведеним досудовим розслідуванням достовірно встановлюється факт вчинення злочину саме померлим, наявними є достатні докази для повідомлення йому про підозру. Можна запропонувати такий алгоритм дій слідчого та/або прокурора. У випадках, коли наявні достатні докази для підозри особи у вчиненні злочину, слідчий чи прокурор повинні скласти повідомлення про підозру, керуючись вимогами статей 276–278 КПК України. Оскільки вручити повідомлення про підозру неможливо з об'єктивних причин, має бути винесена постанова про неможливість вручення письмового повідомлення про підозру у зв'язку зі смертю особи, яка вчинила злочин. Можливість формалізації такого рішення слідчого, прокурора не забороняється ч. 3 ст. 110 КПК України, яка встановлює, що рішення слідчого, прокурора приймаються у формі постанови. Постанова виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли *слідчий, прокурор визнає це за необхідне*.

676 Оскільки відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України закриття кримінального провадження не допускається, якщо воно є необхідним для реабілітації померлого, то, на наш погляд, для закриття кримінального провадження щодо померлого слід отримати згоду близьких родичів.

677 Для цього слід скласти протокол, роз'яснивши близьким родичам померлого підозрюваного правові наслідки закриття кримінального провадження за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України та їх право заперечувати проти такого з метою реабілітації померлого.

Якщо близькі родичі не заперечують, то прокурор вправі закрити 678 кримінальне провадження за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України. Одним із завдань кримінального провадження відповідно до ст. 2 КПК України є охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Причому закон захищає права та законні інтереси особи не тільки при її житті. Отже, згода близьких родичів є гарантією дотримання прав та законних інтересів померлої особи під час закриття кримінального провадження, має глибоко етичне значення. У результаті закриття кримінального провадження прокурором за розглядуваною підставою померлий не визнається винуватим у вчиненні злочину у сенсі положень ст. 62 Конституції України. Сам законодавець, передбачивши окрему підставу для закриття кримінального провадження щодо померлого на стадії досудового розслідування, констатує *казуальність, виключність*, особливість цього процесуального акта прокурора.

Слід також додати, що КПК України не встановлює, хто саме має 679 право звернутися із заявою про продовження досудового розслідування з метою реабілітації померлої особи та процесуальний статус зазначених осіб. Найчастіше такими особами є близькі родичі. Проте оскільки мета, з якою подається така заява, є винятково гуманною – реабілітація померлої особи, то, на нашу думку, норму КПК України слід тлумачити поширювально та надавати право наполягати на реабілітації не лише близьким родичам, а й членам родини померлого або його близьким, представникам підприємств, установ та організацій, де працював померлий; представникам громадськості, товаришам по службі тощо. Такий підхід відповідатиме принципу верховенства права, вимогам моралі та сприятиме захисту прав та законних інтересів померлого.

Якщо близькі родичі заперечують проти закриття кримінального 680 провадження, на наш погляд, слідчий повинен продовжити проведення досудового розслідування в загальному порядку, передбаченому КПК України. Тобто слідчий, прокурор повинні в межах своєї компетенції провести досудове розслідування в повному обсязі, наскільки це можливо, виходячи з відсутності підозрюваного.

Оскільки метою подальшого досудового розслідування є *реабілітація* 681 особи, то якщо під час його здійснення слідчим будуть встановлені реабілітуючі підстави для закриття кримінального провадження, а саме –

відсутність події кримінального правопорушення; відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, або, навпаки, не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді і вичерпані можливості їх отримати (пп. 1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України), то в такому випадку прокурор повинен закрити кримінальне провадження за тією підставою, яка відповідає процесуальній ситуації, що склалася в доказуванні.

682 Закриття кримінального провадження за будь-якою підставою, передбаченою пп. 1–3 ч. 1 ст. 284 КПК України, свідчить про невинуватість особи та має своїм правовим наслідком повну її реабілітацію. В цьому випадку мета, з якою проводилося досудове розслідування в загальному порядку за клопотанням близьких родичів (або інших зацікавлених осіб), вважається досягнутою. Особа визнається невинуватою та отримує право на реабілітацію.

683 Крім того, слід звернути увагу на те, що відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 52 КПК України, коли кримінальне провадження здійснюється з метою реабілітації померлої особи (тобто реалізації її суб'єктивного права на реабілітацію), то з моменту виникнення такого права обов'язково до участі у кримінальному провадженні залучається захисник.

684 Якщо після того, як близькі родичі померлого висловили своє заперечення проти закриття кримінального провадження за п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, досудове розслідування було продовжено, але під час його проведення слідчим, прокурором не встановлені підстави для закриття кримінального провадження за реабілітуючими ознаками, а навпаки – підтверджено факт вчинення кримінального правопорушення саме померлим, то, на нашу думку, таке кримінальне провадження має бути завершено відповідно до вимог КПК України. Тобто слідчий, прокурор після проведення досудового розслідування в повному обсязі, наскільки це можливо без участі підозрюваного, повинні здійснити процесуальні дії, передбачені статтями 290, 291, 293 КПК України, та передати до суду відповідні процесуальні документи. Враховуючи прогалину нормативного регулювання, можна зазначити, що в ситуації, що склалася, правову невизначеність слід тлумачити *pro persona* (на користь особи), що відповідатиме принципу верховенства права, сприятиме захисту прав та законних інтересів особи, що померла, матиме виключно гуманне та високоморальне значення.

Суд також повинен здійснити розгляд справи по суті у передбаченому КПК України порядку, та якщо не буде доведено, що вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується померлий; кримінальне правопорушення вчинено саме ним; в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення, чи встановлено відсутність події кримінального правопорушення, або відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, – тобто з'ясуються реабілітуючі підстави, то він зобов'язаний ухвалити виправдувальний вирок (ч. 1 ст. 373, ч. 6 ст. 284 КПК України). Це тягне за собою повну реабілітацію померлого з відшкодуванням шкоди, завданої незаконним притягненням його до кримінальної відповідальності. 685

Якщо ж під час судового розгляду буде доведена винуватість померлого, суд повинен постановити ухвалу про закриття кримінального провадження відповідно до абз. 2 ч. 6 ст. 284 КПК України (у зв'язку зі смертю обвинуваченого). 686

Уявляється, така алгоритмізація спрямована на забезпечення прав та законних інтересів особи, яка де-юре не набула статусу підозрюваного у кримінальному провадженні у зв'язку зі смертю, або набула такого статусу, але померла до направлення матеріалів кримінального провадження до суду, вирішує проблему правозастосовного характеру та здатна забезпечити законність кримінального провадження, досягнення його завдань, а також сприяє реалізації конституційного припису, відповідно до якого особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ст. 62 Конституції України). 687

Для вирішення задачі необхідно керуватися п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України, що передбачає таку підставу для закриття кримінального провадження, як смерть підозрюваного, обвинуваченого, крім випадків, якщо провадження є необхідним для реабілітації померлого. З наведеної норми випливає, що вона застосовується лише щодо підозрюваного. Отже, якщо особа не набула в установленому законом (статтями 276–278 КПК України) порядку статусу підозрюваного, то застосовувати цю підставу неможливо. Аналогічно має вирішуватися питання про продовження кримінального провадження з метою реабілітації 688

К., оскільки право заявляти подібне клопотання мають лише родичі померлого підозрюваного. Однак загалом закриття кримінального провадження з nereабілітуючих підстав не суперечить професійній етиці слідчого, якщо це рішення є законним і обґрунтованим.

Питання для самоконтролю:

1. Чи має держава нести відповідальність перед особою, що була протиправно притягнута до кримінальної відповідальності?
2. Назвіть законодавче підґрунтя, що складає інститут реабілітації у кримінальному провадженні.
3. Чи є офіційне вибачення з боку держави достатнім заходом моральної компенсації?
4. Який процесуальний порядок відновлення доброго імені особи, що була протиправно притягнута до кримінальної відповідальності?
5. Чи відповідає законодавство щодо реабілітації невинуватого у кримінальному провадженні вимогам правової визначеності та принципу верховенства права?
6. Чи відповідає вимогам етичності надання права близьким родичам заявляти клопотання про продовження кримінального провадження з метою реабілітації померлого підозрюваного?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. European Guidelines on ethics and conduct for public prosecutors «The Budapest Guidelines», Conference of Prosecutors General of Europe, 6th session. Budapest, 29–31 May 2005. URL: <https://rm.coe.int/conference-of-prosecutors-general-of-europe-6th-session-organised-by-t/16807204b5>
2. Opinion adopted by the Consultative Council of European Prosecutors (CCPE) No. 13 (2018) independence, accountability and ethics of prosecutors. URL: <https://www.coe.int/web/ccpe/opinions/adoptedopinions>
3. Recommendation CM/Rec (2012) 11 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 19 September 2012 on the role of public prosecutors outside the criminal justice system. URL: <https://rm.coe.int/16807096c5>
4. Алексєєва В.О., Мороз І.В. Міжнародні та національні стандарти у сфері професійної етики прокурора. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 152–160.
5. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 р. : Схвалено Резолюцією Економічної та соціальної ради ООН 27.07.2006 № 2006/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67
6. Билиця І.О. Професійна етика прокурора : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 184 с.
7. Висновок № 3 (2002) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів та правил, які регулюють професійну поведінку суддів, зокрема питання етики, несумісної поведінки та безсторонності від 19 листопада 2002 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_3_2002.pdf
8. Гуртієва Л.Н. Природа следственной этики: взаимосвязь этических и правовых норм в деятельности следователя. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 27. С. 25–30.
9. Гуртієва Л.М. Забезпечення моральних цінностей особистості в кримінально-процесуальному законодавстві України при проведенні слідчих дій. *Адвокат*. 2006. № 8(71). С. 15–18.
10. Гуртієва Л.М. Морально-правові критерії допустимості застосування тактичних прийомів допиту підозрюваного, обвинуваченого. *Вісник прокуратури*. 2006. № 11(65). С. 76–81.

11. Гуртієва Л.М. Предмет слідчої етики. *Актуальні проблеми держави та права*. 2012. Вип. 64. С. 475–481.
12. Гуртієва Л.М. Поняття слідчої етики. *Правове життя сучасної України* : матер. міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу (м. Одеса, 20–21 квітня 2012 р.) Т. 2. Одеса : Фенікс, 2012. С. 350–352.
13. Гуртієва Л.М. Поняття етичних основ діяльності слідчого. *Актуальні проблеми політики*. 2007. Вип. 32. С. 167–173.
14. Гуртієва Л.М. Етичний аспект правового забезпечення честі та гідності підозрюваного при застосуванні затримання. *Митна справа*. 2012. № 2. Ч. 2. Кн. 2. С. 201–208.
15. Гуртієва Л.М. Морально-правові критерії часу провадження слідчих дій. *Юридичний вісник*. 2012. № 1. С. 117–121.
16. Гуртієва Л.М. Етичний аспект кримінально-процесуальних відносин слідчого з суб'єктами кримінального процесу. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 44. С. 342–351.
17. Гуртієва Л.М. Етичний аспект кримінально-процесуальних відносин слідчого з прокурором. *Правова держава*. 2012. Вип. 15. С. 207–212.
18. Гуртієва Л.М. Морально-правові аспекти попередження конфліктних ситуацій у правовідносинах слідчого з учасниками досудового слідства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 2(18). С. 163–166.
19. Гуртієва Л.М. Загальні особливості кримінально-процесуальної діяльності слідчого в аспекті дослідження проблем слідчої етики. *Актуальні проблеми політики*. 2008. Вип. 33. С. 453–457.
20. Декларація про поліцію : Резолюція № 690 (1979) Парламентської асамблеї Ради Європи від 08.05.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_803
21. Денісова Г.В. Етичні норми в діяльності судді, прокурора, слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. № 27 (3). С. 96–100.
22. Європейський кодекс поліцейської етики: рекомендація Rec. (2001) 10 : прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року на 765-му засіданні заступників міністрів. URL: <http://www.cm.coe.int/ta/rec/2001/2001r10.htm>

23. Європейський статут судді : затверджений асамблеєю Європейської асоціації суддів 20 березня 1993 р. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>

24. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства / за ред. Д. Воң, І. Зарецька, С. Сученко, В. Валанчюс та ін. Київ, 2015. 708 с.

25. Загальна (Універсальна) хартія судді : ухвалена Центральною Радою Міжнародної Асоціації Суддів 17 листопада 1999 року. URL: <https://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobitnitstvo/perelik-dokumentiv-radi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>

26. Іваницький С.О. Тенденції розбудови професійного самоврядування в системі прокуратури, судової влади та адвокатури. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 10–2. Т. 2. 120–121.

27. Каркач П.М. Організація роботи районної, міської прокуратури : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2013. 336 с.

28. Керівні принципи, що стосуються ролі осіб, які здійснюють судове переслідування : прийняті VIII Конгресом ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками, Гавана, Куба, 07 вересня 1990 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_859

29. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : Резолюція 34/169 Генеральної асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282

30. Кодекс професійної етики працівників Національного антикорупційного бюро України : затв. Наказом Директора Національного антикорупційного бюро України від 01.09.2016 № 242. URL: <https://nabu.gov.ua/nakaz-n242-pro-zatverdzhennya-kodeksu-profesiynoi-etyku-pracivnykiv-nacionalnogo-antukorupciynogo>

31. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : затв. всеукраїнською конференцією прокурорів 27 квітня 2017 р. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_rec&id=94102

32. Кодекс суддівської етики : затв. XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. URL: <http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki%281%29.pdf>

33. Коментар до кодексу суддівської етики : затверджений рішенням Ради суддів України № 1 від 04.02.2016. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/events/komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>

34. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (в редакції від 30.09.2016). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

35. Косюта М.В. Прокуратура України : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2010. 404 с.

36. Кримінальний процес : підручник / О.В. Капліна, О.Г. Шило, В.М. Трофименко та ін. ; за заг. ред. О.В. Капліної, О.Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.

37. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/t21>

38. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / відп. ред.% С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. Харків : Одіссея, 2013. 1104 с.

39. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / за заг. ред.: В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

40. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. У 2 т. Т. 1. Харків : Право, 2012. 768 с.

41. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. У 2 т. Т. 2. Харків : Право, 2012. 664 с.

42. Лапкін А.В. Закон України «Про прокуратуру» : науково-практичний коментар. Харків : Право, 2015. 680 с.

43. Лапкін А.В. Основи прокурорської діяльності в Україні : навч. посіб. у схемах / А.В. Лапкін. Вид. 6-те, змін. та доповн. Харків : Право, 2020. 152 с.

44. Лапкін А.В. Проблеми підвищення якості підготовки фахівців у сфері кримінальної юстиції. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1(13). С. 259–269. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2020.13.204763>

45. Лапкін А.В. Судове право України : навч. посіб. у схемах. Вид. 2-ге, змін. та допов. Харків : Право, 2017. 150 с.

46. Лапкін А.В. Правові основи прокурорської діяльності : науково-практичний посібник. Харків : Право, 2013. 320 с.

47. Литвак О., Шумський П. Реформування морально-етичних вимог до прокурора. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 1. С. 5–10.

48. Лозовой В.О., Петришин О.В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с.

49. Музиченко А. Порухення правил суддівської етики – підстава дисциплінарної відповідальності судді: межі застосування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки*. 2011. № 87. С. 84–87.

50. Парасюк В. Філософські аспекти процесуальної діяльності слідчого : монографія. Львів, 2009. 218 с.

51. Подкопаєв С.В. Організація та діяльність прокуратури в Україні : монографія. Харків : Право, 2020. 362 с.

52. Правила внутрішнього службового розпорядку Державного бюро розслідувань : затв. протоколом конференції державних службовців Державного бюро розслідувань від 29 січня 2019 р. № 1. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/pravila-vnutrishnogo-sluzhbovogo-rozporiyadku-derzhavnogo-byuro-rozsliduvan.pdf>

53. Правила етичної поведінки в органах Державної фіскальної служби : затв. Наказом Державної фіскальної служби України від 03.04.2019 № 257. URL: <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/struktura-/apararat-/viddil-zapobigannya-ta-viyavlennya-korup/povidomlennya/antikoruptionsiyna-diyalnist-/73629.html>

54. Правила етичної поведінки поліцейських : затв. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>

55. Про взаємовідносини між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві : Висновок Консультативної ради європейських прокурорів № 4 (2009) від 8 грудня 2009 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_12_2009_2009_12_8.pdf

56. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19#Text>

57. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

58. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
59. Про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя : Рекомендація R (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, прийнята 6 жовт. 2000 р. *Правові основи прокурорської діяльності в Україні* : наук.-практ. посіб. / А.В. Лапкін. Харків : Право, 2014. С. 52–60.
60. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
61. Прокуратура України: академ. курс : підручник / В.В. Сухонос та ін. ; за заг. ред. В.В. Сухоноса. Суми : ВТД «Університетська книга», 2005. 566 с.
62. Прокурорське право : навч. посібник / Г.Д. Борейко, О.М. Броневичка, Ю.О. Лісіцина, В.В. Луцик, В.В. Навроцька, І.Р. Серкевич, Б.М. Телефанко ; за заг. ред. В.В. Луцика. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 640 с.
63. Рекомендації R (2000) 19 Комітету міністрів державам-членам Ради Європи про роль державного обвинувачення в системі кримінального правосуддя від 6.10.2000 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/Rec_2000_19_2000_10_6.pdf
64. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи від 17.11.2010 року № (2010)12. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_a38
65. Статус органів публічного обвинувачення: міжнародні стандарти, зарубіжне законодавство і пропозиції щодо реформування в Україні / за заг. ред. О.А. Банчука. Київ : Атіка, 2012. 623 с.
66. Судова влада : монографія / І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, І.В. Назаров та ін. ; за заг. ред. І.Є. Марочкіна. Харків : Право, 2015. 792 с.
67. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1. С. 75–85.
68. Чернота С.В. Роль стандартів та правил поведінки у професійній діяльності суддів. *Публічне право*. 2013. № 2. С. 189–196.
69. Шандула О.О. Міжнародні стандарти як основа професійної етики прокурорів України. *Часопис Академії адвокатури України*. 2015. Т. 8. № 4(29). С. 152–156.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Гуртієва Людмила Миколаївна

(підрозділи 5.1–5.3)

Доцентка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», кандидатка юридичних наук, доцентка. Сфера наукових інтересів: кримінальний процес, етичні засади діяльності слідчого, кримінальне процесуальне доказування.

Капліна Оксана Володимирівна

(підрозділи 5.4, 5.5)

Завідувачка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондентка Національної академії правових наук України.

Сфера наукових інтересів: кримінальний процес, слідчі (розшукові) дії, докази і доказування, реабілітація у кримінальному процесі, правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права.

Лапкін Андрій Васильович

(розділи 1, 4, підрозділи 2.3, 3.4, 3.5)

Доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, доцент.

Сфера наукових інтересів: організація та діяльність прокуратури, кримінальний процес, судове право, військова юстиція, запобігання і протидія корупції.

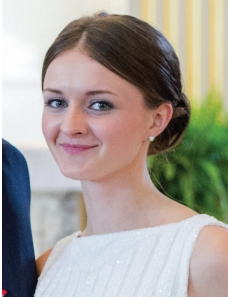

Мазур Марта Романівна

(підрозділи 2.1, 2.2, 2.4)

Доцентка кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидатка юридичних наук.

Сфера наукових інтересів: кримінальний процес (захист прав особи в кримінальному провадженні), юридична психологія (психологія учасників кримінального провадження, адвокатської діяльності), альтернативні способи вирішення спорів (переговори, медіація)

Слюсарчук Христина Ростиславівна

(підрозділи 3.1-3.3, 3.6)

Асистентка кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, кандидатка юридичних наук.

Сфера наукових інтересів: кримінальний процес (формування концепції стандартів доказування у кримінальному провадженні, а також удосконалення їх правової регламентації), прокурорський нагляд в Україні.

Навчальне видання

Удосконалення магістерської програми з кримінальної юстиції

Гуртієва Людмила Миколаївна
Капліна Оксана Володимирівна
Лапкін Андрій Васильович
Мазур Марта Романівна
Слюсарчук Христина Ростиславівна

ЕТИКА ПРОКУРОРА, СУДДІ, СЛІДЧОГО

Навчальний посібник

Дизайн обкладинки
Верстання

Савельєва Валерія
Стратій Ігор

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 03.09.2022 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Merriweather. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 16,51. Наклад 300. Замовлення № 0123-003.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 27.06.2022 р.